

MEĐUNARODNA POLITIKA

BEOGRAD
GOD. LXX, BR. 1176
OKTOBAR–DECEMBAR 2019.

Vladimir Trapara

KONCEPT NEDVOSMISLENE POBEDE
DŽONA DEJVIDA LUISA

Nevena Stanković

HETERONOMNI MEĐUNARODNI
POREDAK (ODBACIVANJE ANARHIJE)
– NIKOLAS ONUF

Srđan Korać

VOJNIK-KIBORG KAO OSLOKAC
AMERIČKIH DISCIPLINSKIH RATOVA
U 21. VEKU

Nevena Šekarić

SEKURITIZACIJA ENERGETSKIH ODNOSA
IZMEĐU EVROPSKE UNIJE I RUSIJE:
EVROPSKA PERSPEKTIVA

Institut za međunarodnu
politiku i privredu

MEĐUNARODNA POLITIKA

Makedonska 25, 11000 Beograd, poštanski fah 413, tel. +381 11 3373 824 (glavni i odgovorni urednik)
Internet: www.diplomacy.bg.ac.rs/medjunarodna.htm, izlazi tromesečno

UDK 327

ISSN 0543-3657

Godina LXX, br. 1176, oktobar–decembar 2019.

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu,
11000 Beograd, Makedonska 25

Direktor Instituta

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Glavni i odgovorni urednik

Dr Vladimir TRAPARA

Zamenik glavnog i odgovornog urednika

Dr Ana JOVIĆ-LAZIĆ

Sekretar redakcije

Msr Dragana DABIĆ

Izdavački savet

Prof. dr Tanja MIŠČEVIĆ (predsedavajuća), šef Pregovaračkog tima
za vođenje pregovora o pristupanju Srbije EU

Dr Tian DEVEN, Institut za evropske studije Kineske akademije društvenih nauka

Prof. dr Liu ZUOKUI, Institut za evropske studije
Kineske akademije društvenih nauka, Peking

Dr Hue LI, Institut za svetsku ekonomiju i politiku
Kineske akademije društvenih nauka, Peking

Prof. dr Obrad RAČIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Ivo VISKOVIĆ, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu

Prof. dr Luka BRKIĆ, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu

Dr Žoltan HAJDU, Mađarska akademija nauka, Pečuj

Dr Hrvoje BUTKOVIĆ, Institut za razvoj i međunarodne odnose, Zagreb

Dr Biser BANČEV, Institut za balkanske studije Bugarske akademije nauka, Sofija

Dr Marina JOVIĆEVIĆ, Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije

Dr Miroslav GLIŠIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije

Dr Dejan STOJKOVIĆ, Univerzitet odbrane Republike Srbije

Dr Violeta RAŠKOVIĆ-TALOVIĆ, Fakultet za međunarodnu politiku i bezbednost
Univerziteta Union „Nikola Tesla”, Beograd

Uređivački odbor

Prof. dr Aleksis TRUD, Univerzitet u Versaju, Versaj
Dr Gordon BARDOŠ, Istraživački centar za jugoistočnu Evropu, Njujork
Prof. dr Miroslav MLADENović, Fakultet bezbednosti, Univerziteta u Beogradu
Dr Edita STOJIC-KARANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Aleksandar JAZIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Ivan DUJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Žaklina NOVIĆIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Petar STANOJEVIĆ, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu
Dr Stevan GAJIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Dr Dušan DOSTANIĆ, Institut za političke studije, Beograd
Dr Dragan PETROVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Jelica GORDANIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Lektura

Maja JOVANOVIĆ

Prelom

Sanja BALOVIĆ

Štampa

Donat graf doo, Mike Alasa 52, Beograd

Godišnja pretplata

Zahtev za pretplatu slati na adresu: *Međunarodna politika*, Makedonska 25,
11000 Beograd, poštanski fah 413, uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka a.d. Beograd, Makedonska 32

Za inostranstvo

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel./fax +381 11 20 84 229, e-mail: bfsbooks@sezampro.rs

Oglasi

Informacije o ceni i raspoloživom oglasnom prostoru mogu se dobiti na telefon
(011) 337 38 25 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

Pogledi izneti u člancima odražavaju lični stav autora,
a ne nužno i stav Izdavačkog saveta i Uredništva

Izlaženje časopisa *Međunarodna politika* finansira
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327 Godina LXX, br. 1176, oktobar–decembar 2019. ISSN 0543-3657

Sadržaj

<i>Vladimir Trapara</i> Koncept nedvosmislene pobjede Džona Dejvida Luisa	5
<i>Nevena Stanković</i> Heteronomni međunarodni poredak (odbacivanje anarhije) – Nikolas Onuf	22
<i>Srđan Korać</i> Vojnik-kiborg kao oslonac američkih disciplinskih ratova u 21. veku	43
<i>Nevena Šekarić</i> Sekuritizacija energetske odnose između Evropske unije i Rusije: evropska perspektiva	63
PRIKAZI	
<i>Vuk Lazić</i> Caitlin E. Schindler, <i>The Origins of Public Diplomacy in US Statecraft Uncovering a Forgotten Tradition</i>	83
<i>Nevena Šekarić</i> Kacper Szulecki (ed.), <i>Energy Security in Europe: Divergent Perceptions and Policy Challenges</i>	85
<i>Bogdan Stojanović</i> Dragan Petrović, <i>Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929-1935.</i>	88

UDK 327:355.01
Bibliid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1176, str. 5–21
izvorni naučni rad
Priljen: 30.9.2019.

Vladimir TRAPARA¹

Koncept nedvosmislene pobe Džona Dejvida Luisa

SAŽETAK

U ovom radu autor prikazuje i kritički analizira koncept nedvosmislene pobe velškog politikologa Džona Dejvida Luisa, koji je on razvio u svojoj knjizi *Pobeda, ili ništa*. Srž ovog koncepta leži u isticanju značaja ostvarenja pobe kao ratnog cilja za uspostavljanje stabilnog mira među bivšim neprijateljima, te u stavu da se u osnovi svakog ratnog sukoba nalaze određene moralne ideje. Put ka nedvosmislenoj pobi vodi kroz identifikaciju „gravitacionog centra“ protivnika, iz koga izvire moralna ideja zbog koje je rat i počeo. Za elaboraciju koncepta Luis analizira nekoliko studija slučaja, u kojima su agresivne sile protivnici nedvosmisleno porazili, jer su bili ubeđeni u pravednost svojih ratnih ciljeva i efikasno upotrebili silu protiv „gravitacionog centra“ agresora. Koncept nedvosmislene pobe je eklektičan, jer u sebi objedinjuje elemente sve tri velike škole mišljenja o međunarodnim odnosima: realističke, liberalne i konstruktivističke. Liberalni elementi spojeni su s Luisovom pristrasnošću u korist zapadnih liberalnih društava, što je osnovna slabost njegovog koncepta ali ne i prepreka za njegovu naučnu upotrebljivost, ukoliko se sporna pristrasnost eliminiše.

Ključne reči: Džon Dejvid Luis, nedvosmislena poba, moralne ideje, realizam, liberalizam, konstruktivizam.

¹ Vladimir Trapara, naučni saradnik. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
E-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs

² Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije. Evidencioni broj projekta: 179029.

Uvod

Velški politikolog, historičar i filozof Džon Dejvid Luis (*John David Lewis*, 1955-2012), 2010. godine je objavio svoje najznačajnije delo *Pobeda, ili ništa*.² U ovoj zanimljivoj knjizi on je izneo koncept u kome se ističe značaj ostvarenja pobede kao ratnog cilja za perspektivu stabilnog mira među dojučerašnjim neprijateljima. Pošao je od kritike fundamentalne promene u poimanju ciljeva rata u Sjedinjenim Američkim Državama, koja se odigrala nakon Drugog svetskog rata u odnosu na raniji period. On primećuje da su se 1939. god. Amerikanci još držali načela „odlučujuća pobeda u bici lomi volju neprijatelja da ratuje i tera ga da moli za mir“, ali nakon Drugog svetskog rata postepeno devalviraju pobedu kao cilj rata, o čemu svedoči citat iz priručnika korišćenog u Korejskom ratu (1950-1953): „Sama pobeda kao ratni cilj ne može biti opravdana, jer sama po sebi ne osigurava uvek ostvarivanje nacionalnih ciljeva“. Luisova ocena je da su SAD zbog ovakve promene odnosa prema ratnim ciljevima, posle 1945. ostale bez nedvosmislene vojne pobede, uprkos više stotina hiljada poginulih vojnika.³ Štaviše, on primećuje da je ideja zahtevanja pobede, koja nužno garantuje obnavljanje sukoba u budućnosti, postala uvrežena kod Amerikanaca, te da bi to osporio, služi se studijom slučaja šest velikih ratova u kojima potpuna pobeda ne samo da nije vodila ka još težem ratu, već je uspostavila temelje trajnog mira među bivšim neprijateljima. Za svaki od tih ratova karakteristično je da je počeo agresijom, a zatim stagnirao dok moćna protivofanziva i nedvosmislena pobeda druge strane nisu duboko zašle u moralnu svrhu rata i naterale agresora da odustane od dalje borbe i ciljeva koji su ga motivisali da je uopšte započne.⁴

U ovom radu prikazaćemo suštinu Luisovog koncepta nedvosmislene pobede, slučajeve kojima se poslužio za njegovo oblikovanje, a zatim ga metateorijski analizirati s ciljem da utvrdimo gde se ovaj koncept može pozicionirati u odnosu na tri velike škole mišljenja o međunarodnim odnosima: realističku, liberalnu i konstruktivističku. Konačno, zauzećemo i kritički odnos prema Luisovom konceptu, navesti osnovne primedbe, kao i mogućnosti unapređenja njegovih stavova i primenu na slučajeve izvan liste onih koje je sam Luis obradio. Značaj našeg poduhvata vidimo i u tome što je ovaj autor relativno nepoznat u krugovima srpskih proučavalaca međunarodnih odnosa, a njegov koncept nedvosmislene pobede može da im bude vrlo koristan, te ovaj rad koncipiramo na način da što efikasnije upozna domaću akademsku javnost s njim.⁵

² Videti: John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010.

³ Ibid, p. 1.

⁴ Ibid, p. 2.

⁵ Autor ovog rada za Luisa i njegovo delo saznao je pre nekoliko godina od predsednika Republike Srbije, Aleksandra Vučića, koji ga je preporučio za čitanje u jednoj popularnoj televizijskoj emisiji.

Sušтина koncepta nedvosmislene pobeđe

Svoju filozofiju rata Luis temelji na činjenici da je rat isključivo ljudska aktivnost, jer se ljud, za razliku od životinja, organizovano bore za odabrane ciljeve i vrednosti. Na pitanje šta je to što može da natera ponekad i cele nacije u krvavu klanicu, ali i da ih učini trajno miroljubivim, Luis odgovara da su to određene moralne ideje, koje su značajnije od fizičkih kapaciteta.⁶ Rat je u osnovi sukob različitih moralnih svrha, koje se za razliku od fizičkih kapaciteta ne mogu kvantifikovati.⁷ Agresivnu naciju, čak iako nema dovoljno moći, hrabri zaključak da protivnik nema volju da se bori; s druge strane, moćna nacija može da odustane od borbe ako stanovništvo shvati da je rat nepravedan i neisplativ.⁸ Shodno tome, primarni cilj rata ne bi trebalo da bude uništenje protivnikove vojske ili industrije, već njegove volje da nastavi borbu, a kako upotrebiti silu da bi se ta volja slomila, pitanje je o kome vojni planeri debatuju u poslednjih nekoliko decenija.⁹

Luis tvrdi da je zadovoljavajući odgovor na ovo pitanje dao još Klauzevic u 19. veku. Ovaj nemački vojni mislilac tvrdio je da svaka od strana u ratu ima svoj „centar gravitacije“, koji predstavlja suštinski izvor njene ideološke i moralne snage. Ovaj centar ujedno je i tačka najveće ranjivosti strane u sukobu – ukoliko se on slomi, nastavak rata je nemoguć.¹⁰ Zadatak vojnog komandanta je da identifikuje ovaj centar, ustremi se na njega i slomi protivnikovu volju za rat, što znači „ne samo preokrenuti političku odluku da se rat nastavi nametanjem odluke o predaji, već i posvećenost stanovništva da nastavi (ili ponovo započne) rat“. Da bi ovo postigao, komandant mora da poznaje „sebe, svoj narod, neprijatelja, njegov narod – i svoj, kao i neprijateljev moralni cilj“.¹¹

Protivofanzive iz primera u Luisovoj knjizi ispunile su Klauzevicove kriterijume. One nisu postigle samo fizički uspeh i vojno porazile agresivnog

⁶ Ibid, pp. 2-3.

⁷ Ibid, pp. 3-4.

⁸ Ibid, p. 10.

⁹ Ibid, pp. 3-5. Luis definiše volju za rat kao „motivisanu odluku i posvećenost upotrebi vojne sile da bi se postigao cilj“. Ibid, p. 5. Pitanjem kako efikasno upotrebiti silu u savremeno doba, i sami smo se bavili ovde: Vladimir Trapara, „Upotrebljivost' sile za ostvarivanje spoljnopolitičkih ciljeva u XXI veku: ruske intervencije u Gruziji (2008) i na Krimu (2014)“, u: *Upotreba sile u međunarodnim odnosima*, Žaklina Novičić (ur.), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018, str. 34-55.

¹⁰ Prema Klauzevicu, ovaj centar ne mora da bude vojska. Ona je to bila za velike vojskovođe poput Napoleona, Aleksandra, Gustava Adolfa, Karla XII i Fridriha Velikog; za iznutra podeljene zemlje to je obično glavni grad; u malim državama koje se oslanjaju na pomoć velike sile, to je vojska saveznika; u savezima je to zajednički interes, a u narodnim ustancima ličnost lidera i javno mnjenje. John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit., pp. 5-6.

¹¹ Navedeno prema: Ibid, p. 6.

neprijatelja, već naterale i njega i njegovo stanovništvo da se suoče s onim što su učinili, priznaju beznadežnost nastavka rata i odustanu od zabluda koje su ih ka ratu odvele.¹² Činjenica vojnog poraza u ovim ratovima vodila je stabilnom miru samo kada su je poraženi otvoreno priznali, a ciljevi pobjednika prethodno otvoreno saopšteni.¹³ U svakom od primera, vojni neuspjeh je podriao moralnu osnovu delovanja vođstva poražene strane, ono je bilo diskreditovano vidljivim dokazom poraza, a rezultat je bio ne samo promena odnosa snaga, već i dugoročna promena politike.¹⁴ U zaključku svoje knjige Luis konstatuje da navedeni primeri pokazuju da su u svakom od njih pobjedu odnele one sile koje su bile u pravu, pod uslovom da su znale da su u pravu.¹⁵ Nedvosmislene pobjede, ostvarene u ovim slučajevima, nisu ostavile „iluziju oko toga ko je dobio rat“, i kao takve su retka „anomalija u istoriji“.¹⁶ Ovo ne znači da ih, mimo slučajeva koje ćemo razmotriti u poglavlju koje sledi, nema. Luis u uvodnom delu knjige poziva čitaoce da sami razmotre slučajeve koje on nije pokrio.¹⁷ U svakom od njih trebalo bi istražiti oko čega se vodio rat, na kojoj moralnoj osnovi se svaka od strana borila, na koji način je shvatala taj moralni osnov i primenila ga, kao i koji su razlozi zašto je onaj ko je izgubio prihvatio poraz.¹⁸

Ako sledimo Luisovu logiku, da bi se nakon bilo kog rata postigao stabilan mir među dojučerašnjim protivnicima, bitne su četiri stvari. Prvo, da jedna od strana, a to se odnosi i na njenu elitu i na stanovništvo, bude ubeđena u moralnu ispravnost svog cilja, odnosno vrednosti moralnih ideja za koje se bori. Drugo, da suočena s protivnikom koji ugrožava te vrednosti shvati da njegova agresija i sama proizlazi iz određenih moralnih ideja, koja se oslanja na specifični centar gravitacije i koji treba identifikovati. Treće, da postavi neposredni cilj rata nedvosmislenu pobjedu nad protivnikom, koja bi podrazumevala uništenje pomenutog centra gravitacije, samim tim i volje protivnika da nastavi/obnovi borbu. Četvrto, da upotrebom nadmoćne sile i realizuje pobjedu čija će ključna posledica biti transformacija sistema vrednosti protivnika od onog koji inspiriše agresiju ka miroljubivom.

Luisove studije slučaja

Prvi primer, odnosno prvi slučaj na kome Luis testira svoj koncept, jesu grčko-persijski ratovi (547-446. pre n. e.). Prema njemu, ono što stoji iza njih, odnosno iza odluke persijskih kraljeva da napadnu grčke gradove-države, bila je ideja ekspanzije njihove „božanske“ vladavine širom sveta, koja bi

¹² Ibid, p. 6.

¹³ Ibid, p. 287.

¹⁴ Ibid, pp. 7, 9.

¹⁵ Ibid, pp. 288-289.

¹⁶ Ibid, pp. 7-8.

¹⁷ Ibid, p. 10.

¹⁸ Ibid, p. 289.

legitimisala njihovu vlast, a ne nekakvi strateški ili ekonomski razlozi.¹⁹ Ova ideologija sudarila se s grčkim idealima autonomije i vladavine samim sobom.²⁰ Simbol persijske ekspanzionističke ideologije, ujedno i centar gravitacije Persijskog kraljevstva, bila je kraljevska flota. Nju su Grci gotovo u potpunosti potopili u bici kod rta Mikale (na persijskoj teritoriji), što je navelo persijskog kralja Kserksa ne samo da prekine rat, već i iz osnova promeni politiku i više nikada ne napadne Grčku.²¹ On je odustao od osvajanja ne zato što nije imao fizičkih kapaciteta da ponovo napadne Grke, kapaciteti su bili praktično neograničeni, već zato što je poražena moralna ideja zbog koje je krenuo u osvajanje, te je bio prinuđen da svoju vladavinu iznova utemelji na osnovama koje ne bi zahtevale novu invaziju Grčke.²² Mir između Grka i Persijanaca trajao je narednih vek i po, do osvajачkih pohoda Aleksandra Makedonskog.

Drugi primer iz antičke istorije jeste poraz Sparte u ratu protiv Tebe (382-362 pre n. e.). Sparta je u čitavom periodu procvata antičke Grčke, a posebno nakon Peloponeskog rata u kome je porazila Atinu, bila percipirana kao vojno najmoćnija grčka država. Gotovo svi Grci širili su mit o spartanskoj nepobedivosti, ne pomišljajući na mogućnost napada na samu Spartu. Status „neosvojive tvrđave“ Sparta nije stekla zidovima koje nije imala, već činjenicom da je u dugom periodu vodila ratove isključivo van svog jezgra, nedostupnog drugim Grcima, koje je služilo kao samodovoljna ekonomska baza osvajачkih pohoda.²³ Upravo ovu ekonomsku bazu, čije je središte bilo u Sparti potčinjenoj peloponeskoj teritoriji Meseniji, Luis identifikuje kao gravitacioni centar spartanskog društva. U suštini, potčinjenost Mesenjana, ali i ostalih peloponeskih Grka i domaćih robova - helota, bila je tačka najveće ranjivosti spartanskog društva i njegovog vojničkog etosa. Atinsko društvo slobodnih građana bilo je stoga bezbednosna pretnja Spartancima, a slično će se ponoviti i s Tebom i njenim Beotijskim savezom, koji je za razliku od nametnutog Peloponeskog rata pretežno bio stvar slobodnog izbora gradova koji su ga činili.²⁴ Upustivši se u imperijalizam pod Agesilaosom, u vreme kada je njena moć već počela da opada zbog loše demografske situacije, Sparta je doživela poraz od tebanske vojske kod Leuktre 371. godine pre n. e, ali ta bitka nije sama po sebi odlučila sudbinu Sparte, već odluka tebanskog lidera Epaminondasa da krene u protivofanzivu na Peloponez i napadne

¹⁹ Ibid, p. 15.

²⁰ Svako ko bi pokušao protivpravno da vlada, bio to tiranin iznutra, ili strana sila spolja, izazivao je neprijateljstvo Grka. Ibid, pp. 16-17.

²¹ Ibid, pp. 21-22, 31-33. Ključni trenutak u ratu bila je odluka Grka da se nakon pobjeda kod Plateje i Salamine ne zaustave na svojim obalama, već u protivofanzivi pređu Egej i kod Mikale napadnu i unište persijsku flotu. Ibid, pp. 20-21.

²² Ibid, pp. 22-26.

²³ Ibid, pp. 38-40.

²⁴ Ibid, pp. 42-43, 46-47, 61-62.

samu Spartu.²⁵ Žitelji Sparte koji nisu bili ratnici prvi put su videli neprijatelja i suočili se s opasnošću da im se dogodi ono što je Sparta činila drugima. Vojnici su čuvali grad bez zidina, ali, kako je istoričar Ksenofont zabeležio, „izgledalo je da ih je malo, i bilo ih je malo“. Saznanje Spartanaca da nisu dostojni sopstvenog mita o nepobedivosti iz temelja je uzdrimalo njihovo društvo i vojnički etos.²⁶ Ovo je shvatio i Epaminondas, ocenivši da nema potrebe da uništi ili zauzme Spartu, jer je ispunio cilj. Umesto toga, odlučio se za uspostavljanje ravnoteže, odnosno obnovu Mesene kao samostalnog centra nasuprot Sparti.²⁷ Sparta više nikada nije predstavljala pretnju ni za svoje peloponeske susede, a kamoli udaljene grčke države.

Drugi punski rat Rima i Kartagine (218-201. pre n. e.) je treći slučaj koji Luis obrađuje. U želji da se osveti za poraz u Prvom punskom ratu, kartaginski vojskovođa Hanibal poveo je vojsku u Italiju kopnenim putem. Ideja je bila da se napadne centar rimske moći, njegov odnos s italijanskim saveznicima, koji je Hanibal dobro uočio, ali ga nije do kraja razumeo.²⁸ Iako je protiv Rimljana dobijao bitku za bitkom, on nije uspeo sasvim da razbije vezu italijanskih gradova s Rimom, jer je njihova lojalnost bila zasnovana na poverenju (*fides*) i stabilnim političkim institucijama, a on im nije ponudio alternativnu moralnu ideju zarad koje bi se okrenuli protiv Rima.²⁹ Rim nije mogao da dobije rat dokle god je koristio Fabijevu taktiku izbegavanja bitke i izgladnjivanja Hanibala.³⁰ Ovoj taktici Scipion je suprotstavio sasvim novi pristup, uočivši slabost Kartaginjana u Španiji, gde su se oni oslanjali na ličnu lojalnost poglavica španskih plemena, koju je bilo lakše izmeniti nego lojalnost italijanskih gradova Rimu.³¹ Nakon pobede u Španiji nad Kartaginjanima, a zatim i u sopstvenom Senatu nad pristalicama Fabijevog defanzivnog pristupa, Scipion iskrcava vojsku na afričku obalu. Iznenađni dolazak strane vojske bio je šok za Kartaginjane, koji su molili za mir i pre nego je Scipion počeo opsadu njihovog grada.³² Hanibal je bio prinuđen da se vrati i brani Kartaginu, ponudivši Rimljanima mirovne uslove: odricanje od stranih teritorija, ali uz zadržavanje flote. Scipion je ovo odbio i potukao Hanibala kod Zame, ispravno procenivši da jedino nedvosmislena pobeda koju će sami Kartaginjani imati priliku da vide pod svojim zidinama (što nije bio slučaj u Prvom punskom ratu), može da obezbedi trajni mir.³³ Bezuslovno

²⁵ Ibid, pp. 45-46, 52-54.

²⁶ Ibid, pp. 55-56, 64.

²⁷ Ibid, p. 56.

²⁸ Ibid, p. 80.

²⁹ Ibid, pp. 96-98.

³⁰ Ibid, pp. 81-82.

³¹ Ibid, p. 83.

³² Ibid, p. 92.

³³ Ibid, pp. 92-93.

prihvativši Scipionove mirovne uslove: razoružanje, odustajanje od svih teritorijalnih pretenzija van Afrike, odricanje od prava da ikada vodi rat bez dozvole Rima, te prihvatanje statusa drugorazredne sile, Kartagina je napustila i svoju ekspanzionističku ideju i više nikada nije napala Rim. Umesto toga, vratila se onome što je uvek najbolje radila, trgovini, zahvaljujući kojoj je vremenom uspela da postane ekonomski prosperitetan grad, ostavivši imperijalizam Rimljanima koji su to najbolje radili.³⁴ Nažalost, nova generacija Rimljana neće se zadovoljiti ovim vrlo povoljnim stanjem odnosa s Kartaginom, utemeljenom na nedvosmislenoj pobjedi u Drugom punskom ratu, već će u Trećem punskom ratu u potpunosti uništiti svog rivala.³⁵ Ovaj rat prema Luisu i nije bio pravi rat niti pobjeda, već nepotrebni masakr.³⁶

Poslednji antički primer iz knjige *Pobeda, ili ništa* jesu ratovi rimskog cara Aurelijana (270-275). Ovaj vladar uspeo je makar privremeno da izvuče carstvo iz velike krize u koju je bilo zapalo, težeći nedvosmislenoj pobjedi u sukobu sa svim spoljnim protivnicima i uočavajući gravitacione centre njihove snage koje je u tu svrhu trebalo napasti, kako bi se povratila vojna kontrola širom imperije, pre svega u Galiji i na istoku (današnja Sirija).³⁷ On je pronicljivo napravio razliku između „naših i njihovih“, odnosno između pobunjenih gradova koje je trebalo „osloboditi“, odnosno velikodušno postupiti s njihovim stanovništvom nakon što se budu predali, te na tome zasnovati njihovo buduće poverenje u Rim, i „varvara“ koji takav tretman ne zaslužuju.³⁸ Došavši s nadmoćnim snagama u Palmiru, pobunjeni grad na istoku, iskoristio je duboku podelu između tamošnjeg stanovništva i vođstva Zenobije i naveo niz drugih istočnih gradova da se predaju bez borbe.³⁹ Do kraja svoje vladavine Aurelijan je posejao i seme buduće propasti Rimskog carstva, podigavši zidove oko grada Rima, što je trebalo da služi odbrani od varvara. Vekovima se snaga i veličina Rima ogledala u otvorenim putevima u grad („svi putevi vode u Rim“), koji su bili jači od zidova, jer su demonstrirali samopouzdanje nepobedive rimske civilizacije. Jednom podignuti zidovi su, osim što su branili grad, podsećali građane da su pod stalnom pretnjom, te time imali saznanje o trajnoj slabosti i ranjivosti.⁴⁰

Analizirajući Američki građanski rat kao prvi primer nedvosmislene pobjede iz modernog doba, Luis brani severnjačkog generala Šermana, zahvaljujući čijoj taktici su snage Severa izvojevale pobjedu u kampanji vođenoj

³⁴ Ibid, pp. 93, 99-100, 102.

³⁵ Ka uništenju Kartagine, Rimljane je vodila opsesija vojnom moći i dominacijom. Njen inicijator Katon bio je ljubomoran na prosperitet Kartagine. Ibid, pp. 103-105.

³⁶ Ibid, p. 104.

³⁷ Ibid, p. 118.

³⁸ Ibid, pp. 124-126.

³⁹ Ibid, p. 128.

⁴⁰ Ibid, pp. 136-137.

1864-1865. Ovaj general do danas se nalazi na meti kritike zato što je planski spaljivao južnjačke plantaže, koje su bile civilni cilj. Prema Luisu upravo na tim plantažama nalazio se gravitacioni centar južnjačke moći. Spaljivanje plantaža trebalo je da ubedi južnjačke civile da nemaju šanse da dobiju rat. Dokle god je bila na snazi suprotna taktika, jurnjava za protivničkom vojskom i ulaženje u nebrojene bitke na otvorenom, Konfederacija je pružala žilav otpor, jer je njeno stanovništvo verovalo u lažne vesti o poredama na udaljenim bojištima. Šerman im je „doneo rat kući“, ispravno procenivši da zapravo većina južnjačkog stanovništva nije za secesiju, jer ne poseduje robove radi kojih bi branili robovlasnički poredak, već veruje da se brani od „severnjačke agresije“.⁴¹ U svom maršu ka Atlantskom okeanu, bez unapred određenog mesta gde će na njega izaći, Šerman se poslužio „fleksibilnom taktikom u okviru integrisane strategije“ za postizanje „nefleksibilne svrhe“ – slamanja volje neprijatelja da se bori.⁴² Spaljivanje Atlante na tom putu poslalo je poruku južnjacima kakve posledice će imati nastavak pobune, što je odlučujuće doprinelo da se njeno rukovodstvo bezuslovno preda, a ne samo da bude vojno poraženo. Predaja je bila bitna da bi južnjaci shvatili da su doživeli nedvosmislen poraz i da ne bi nastavili gerilsku borbu.⁴³ Šerman, Grant i Linkoln su im ponudili alternativu, suprotstavljajući ljudska prava pojedinaca pravu države da poseduje robove.⁴⁴ Luis zaključuje da Šerman nije uništio Jug, već ga spasao, odnosno oslobodio „njegov kapacitet da postigne svoju pravu, jedinstvenu američku budućnost“.⁴⁵ Obezbedio je jedinstvo Sjedinjenih Država koje traje i danas.⁴⁶

Jedini negativan primer koji Luis obrađuje, u želji da pokaže kakve posledice može da ima izbegavanje nedvosmislene pobeđe kao cilja rata protiv agresivne nacije, jeste britanska politika popuštanja Nemačkoj između dva svetska rata (1919-1939). Ovoj politici prethodila je odluka američkog predsednika Vilsona da na kraju Prvog svetskog rata prihvati „mir bez pobednika“, za koju Luis kaže da je to bio prvi slučaj da su SAD eksplicitno odustale od pobeđe kao ratnog cilja.⁴⁷ To što Nemačka nije nedvosmisleno poražena, pa su njene trupe posle rata marširale kući „neporažene na bojnopolju“, a ne kao što većina istoričara smatra da se s njom u Versaju nije postupilo velikodušnije, prema Luisu je postavilo temelje novog rata, ka

⁴¹ Ibid, pp. 142, 144, 150, 158-159.

⁴² Ibid, p. 156.

⁴³ Ibid, pp. 161, 178-179.

⁴⁴ Ibid, p. 141.

⁴⁵ Ibid, p. 181.

⁴⁶ Uoči preduzimanja svog ratnog napora, Šerman je zaključio da, „ako Sjedinjene Države podlegnu podeli sada, ona neće stati, već će se nastaviti dok ne požnjemo sudbinu Meksika, koji je u večnom ratu...“ Ibid, p. 175.

⁴⁷ Ibid, p. 186.

kome su Nemačku vukli njen sistem ideja i sistemi ideja njenih protivnika.⁴⁸ Put ka Minhenu 1938. počeo je 1919, kada su saveznici, koji nisu proglasili i ostvarili pobjedu, zatražili za sebe plodove pobjede: „od Nemaca je zatraženo da prihvate status poražene sile, u ratu u kome su pobjeda i poraz bili eksplicitno dezavuisani“; hteli su efekte pobjede bez pobjede.⁴⁹ Nacistička militantna ideologija ukrstila se s britanskim osećanjem „meakulpizma“, odnosno krivice zbog mirovnih odredaba nametnutih Nemačkoj u Versaju. Britanci su prihvatili moralno pravo Nemačke da zahteva određene teritorije, da joj se umanje reparacije i ona ponovno naoruža. Čemberlenovo popuštanje bilo je samo vrhunac duge politike kompromisa, dok se s druge strane Hitler „ponašao kao čovek koji... teži ciljevima kojih se držao decenijama, koje je objavio u knjigama i vrištao u govorima, koji je znao da može da dobije to što želi kompromisom koje su voljno činili protivnici prihvativši moralni legitimitet njegovih ciljeva“.⁵⁰ Britanci su se 1939. preko noći od popuštanja preorijentisali na podršku politici snage, što prema Luisu znači da su to mogli i ranije, da im je ona predstavljena na pravi način.⁵¹ Bezuslovna predaja Nemačke u Drugom svetskom ratu, za razliku od dvosmislenog primirja kojim je završen Prvi svetski rat, uništila je njenu motivaciju za novi rat. Teritorija i naoružanje Nemačke danas ne predstavljaju pretnju, a u Evropi decenijama vlada stabilan mir, jer među njenim nacijama više ne postoji volja za rat.⁵²

Najzad, Luis se bavi i načinom na koji su Sjedinjene Američke Države 1945. porazile Japan na Pacifičkom frontu u Drugom svetskom ratu. Prema njemu, ovoj pobjedi treba zahvaliti što su Japanci u prvih pet godina američke okupacije temeljno reformisali svoju naciju, pretvorivši je u miroljubivo, demokratsko i ekonomski prosperitetno društvo, s jednakim žarom kao što su pre toga išli u rat.⁵³ Japan je u periodu 1889-1931. razvio ideologiju žrtvovanja za cara-boga, koji je predstavljao otelovljenje *kokutaija*, japanske nacionalne suštine, kojoj su pojedinci bili bezuslovno podređeni.⁵⁴ Car nije

⁴⁸ Ibid, pp. 184-185. Za suprotnu tezu o osvetničkom i ponižavajućem miru koji su saveznici nametnuli Nemačkoj kao uzroku novog rata, videti npr. Donald E. Schmidt, *The Folly of War: American Foreign Policy 1898-2005*, Algora Publishing, New York, 2005, pp. 99-122. Negde između je mišljenje Henrija Kisindžera, koji Versajskom miru suprotstavlja Bečki, uspostavljen nakon Napoleonovih ratova. Za njega, problem Versaja nije sam po sebi to što se u njemu prema Nemačkoj nije postupilo pomirljivije (kao s Francuskom u Beču), već što nije uspostavljena odgovarajuća ravnoteža snaga da sačuva mir. Henry Kissinger, *Diplomacy*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 1994, pp. 218-245.

⁴⁹ John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit, p. 229.

⁵⁰ Ibid, pp. 185, 192-193, 195, 225.

⁵¹ Ibid, p. 233.

⁵² Ibid, p. 234.

⁵³ Ibid, p. 238.

⁵⁴ Ibid, pp. 237, 239-240.

direktno vladao, „jer bogovi ne opšte često s ljudima“, već je njegova volja postala sredstvo legitimisanja odluka vojne klike.⁵⁵ Kroz obrazovni sistem u čiji centar su stavljani obožavanje cara, žrtva za naciju i ratničke veštine, japansko stanovništvo usvojilo je „moral smrti“ kao nacionalnu politiku, koja je naposljetku dovela Japan „na ivicu nacionalnog samoubistva“.⁵⁶ Ovo je našlo svoj konačni izraz u pripremama za „banzai napad“, konačnu bitku koja bi se odigrala u odbrani od očekivane američke kopnene invazije, a koja bi podrazumevala žrtvovanje miliona japanskih civila – oni bi se bukvalno bacili svojim telima pred Amerikance u nadi svog rukovodstva da će ostvariti ishod bitke koji bi omogućio dogovorno rešenje.⁵⁷ Ova smrtonosna ideologija po Luisu mogla je da bude savladana samo apsolutnom pobedom, koju je američki predsednik Ruzvelt već nakon Perl Harbura 1941. proklamovao kao ratni cilj, kako se slična pretnja nikada ne bi ponovila – ideju bezuslovne predaje Nemačke, Japana i Italije on je povezao s uništenjem filozofije zasnovane na pokoravanju drugih naroda.⁵⁸ Nažalost, to je verovatno najkontroverzniji, ali i najvažniji momenat u Luisovoj knjizi, ova filozofija u Japanu bila je toliko snažna, da su bile neophodne dve atomske bombe da bi ovaj bio nateran na kapitulaciju.⁵⁹ Amerikanci su posle rata ostavili cara na položaju, bojeći se da bi njegovo zbacivanje moglo da dovede do komunističke revolucije i građanskog rata, ali su ga sveli na figuru i u toku okupacije kroz reformu političkog i obrazovnog sistema u potpunosti eliminisali religijsko-političku indoktrinaciju koja ga je obogotvoravala i terala ljude na samoubilačke akcije, te transformisali i šintoističku religiju od državnog kulta u privatnu stvar pojedinca.⁶⁰ Bezuslovna predaja nakon nemilosrdnog atomskog razaranja japanskih gradova suočila je japansko stanovništvo s užasima rata koje je njihova vojska godinama priređivala drugim narodima, te pogubnošću po njihovo društvo militarističkog režima i ideologije koja ga je legitimisala. Bilo je bitno da Japanci nasilje dožive „izbliza“, kako ne bi poput Nemačke u Prvom svetskom ratu predaju doživeli kao „prodaju“ i nastavili da žive za revanš, a američka okupacija se postarala da im ponudi održivu alternativu.⁶¹ U narednih nekoliko decenija

⁵⁵ Ibid, pp. 240-241.

⁵⁶ Ibid, pp. 241, 246.

⁵⁷ Ibid, p. 252.

⁵⁸ Ibid, pp. 247-248.

⁵⁹ Luis navodi da je na dan napada na Nagasaki, dakle nakon što je prva atomska bomba pala na Hirošimu, japanski ministar odbrane Anami i dalje odbijao da kapitulira, tvrdeći da Amerikanci nemaju više bombi. U trenutku kada je stigla vest o Nagasakiju, priznao je da bi ih mogli imati još mnogo i uništiti Japan bez kopnene invazije. Na kraju je vlada tražila od cara da donese odluku, a on je odmah prihvatio američki ultimatum, pozvavši preko radija Japance da se predaju, optuživši vojsku za neuspeh. Ibid, pp. 259-261.

⁶⁰ Ibid, pp. 261, 266, 268.

⁶¹ Ibid, pp. 262, 272-273, 276. Ruzvelt je rekao da će Nemci i Japanci „ovoga puta znati da su se predali“. Ibid, p. 249.

japansko društvo je bez pomišljanja da ikada ponovo vodi agresivan rat postiglo uspehe koje je u predašnjem periodu moglo samo da sanja.

U zaključku knjige Luis se osvrnuo na još dva pomoćna primera: poraz Britanaca od američkih kolonija i poraz SAD u Vijetnamu. U oba slučaja slabija strana porazila je jaču, jer ova poslednja nije bila ubeđena u ispravnost cilja za koji se bori, niti je postavila nedvosmislenu pobedu kao cilj. Britanci su, ne mogavši da protiv američkih pobunjenika upotrebe punu snagu, kako ne bi ugrozili svoje položaje u drugim delovima sveta, razvili ideje o pravima čoveka, prema kojima bi dalje prisilno zadržavanje Amerikanaca pod kolonijalnom upravom bilo nemoralno.⁶² Amerikanci su izgubili u Vijetnamu jer su vodili ograničeni rat, koji nikad nije imao za cilj безусловnu kapitulaciju komunističkih snaga, niti uništenje države Severni Vijetnam; prema Luisu, SAD nije trebalo ni da ulaze u rat, ukoliko nisu bile spremne na obaranje režima u Hanoju.⁶³

Metateorijska analiza i kritika kocepta nedvosmislene pobeđe

Iako Luis nigde za sebe ne kaže da je konstruktivista, osnov da ga svrstamo u tu školu mišljenja proizlazi već iz toga što naglašava značaj moralnih ideja, pretpostavljajući ih fizičkim kapacitetima.⁶⁴ Ideje kao ključni uzrok ratova prisutne su u svim slučajevima koje obrađuje, a posebno su naglašene u poslednja dva - politici popuštanja Nemačkoj, koja potiče od britanskog meakulpizma, te japanskoj agresiji, iza koje stoji moral žrtvovanja za obogotvorenog cara. Ako se i ne izjašnjava eksplicitno kojoj školi mišljenja pripada, Luis je na nekoliko mesta otvoren u pogledu realizma, čemu inače ne pripada. U poglavlju o Rimu i Kartagini, gde kritikuje realističko tumačenje Donalda Kagana, prema kome Kartagina nakon Drugog punskog rata zbog slabosti nije ponovo napala Rim, prema Luisu, nije bila u pitanju slabost, već odsustvo volje, ideje da se krene u novi rat.⁶⁵ Zatim i u zaključku, kada podvlači da realističko razmatranje odnosa moći nije dovoljno da bi se došlo do odgovora na pitanje kada među bivšim protivnicima dolazi do stabilnog mira, treba uvažiti i moć moralnih ideja.⁶⁶

Ipak, realistički elementi itekako su prisutni u Luisovom konceptu.⁶⁷ Sama činjenica da on ističe značaj i neophodnost upotrebe sile i vojne pobeđe

⁶² Ibid, pp. 289-290.

⁶³ Ibid, pp. 291-293.

⁶⁴ O značaju ideja kao temelju konstruktivističke škole mišljenja, videti: Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, pp. 92-138.

⁶⁵ John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit, pp. 99-100.

⁶⁶ Ibid, p. 288.

⁶⁷ Realizam i konstruktivizam se i inače ne isključuju, a pravac neoklasični realizam omogućava njihovo kombinovanje. Ovim pitanjem smo se bavili u: Vladimir Trapara,

za lomljenje volje protivnika da nastavi/obnovi sukob, te za uspostavljanje stabilnog mira, *par excellence* je realistička ideja.⁶⁸ Takođe, realističko je i posmatranje država kao ključnih aktera međunarodne politike, što je Luis nagovestio izborom slučajeva jasno teritorijalno razdvojenih političkih subjekata, uključujući i Sever i Jug u Američkom građanskom ratu.⁶⁹ Realistički stavovi provejavaju u skoro svim slučajevima u knjizi. Hvaljenje Epaminondasove odluke da uspostavi ravnotežu snaga između Mesene i Sparte je dostojno jednog realiste poput Henrija Kisindžera. Iako o Trećem punskom ratu govori kao o nepotrebnom i besmislenom masakru, on navodi ofanzivno-realistički razlog zašto je do njega ipak došlo – opsesiju Rimljana vojnom moći i dominacijom.⁷⁰ Luis na jednom mestu hvali i Aurelijanovu realističku odluku da se odrekne Dakije, usled procene da su odbranjive granice bolje od toliko proširene teritorije koja nije pod kontrolom.⁷¹ Realistička je i Šermanova „teorija domina“ prema kojoj će se raspad SAD nastaviti ako se dozvoli secesija Juga, kao i strah Britanaca da ne izgube pozicije u drugim delovima sveta kao motiv da puste američke kolonije da odu. Konačno, realizam vidimo i u Luisovoj kritici Vilsonovih liberalnih ideala kolektivne bezbednosti i nacionalnog samoopredeljenja, još jednom izvedenoj u Kisindžer-Miršajmer maniru.⁷²

Ovo poslednje ne znači da Luis nije i liberal, naprotiv, liberalizam i realizam su u njegovom konceptu dve strane iste medalje, uz konstruktivizam koji ih natkriljuje. Kritikujući Vilsona zbog nedovoljnog

„Neoklasični realizam – realizam za 21. vek“, *Međunarodni problemi*, Vol. 69, No. 2-3/2017, april-septembar 2017, str. 227-246. Vladimir Ajzenhamer kompatibilnost realizma i konstruktivizma pronalazi i u praksi, u spoljnoj politici aktuelnog američkog predsednika Donalda Trampa. Videti: Vladimir Ajzenhamer, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma“, *Međunarodni problemi*, Vol. 69, No. 2-3/2017, april-septembar 2017, str. 262-282.

⁶⁸ U poslednjoj rečenici knjige koristi tipično realističku latinsku izreku SIC VIS PACEM, PARA BELLUM, odnosno „Ako želiš mir, pripremaj se za rat“. John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit., p. 294.

⁶⁹ U uvodnom delu Luis eksplicitno iskazuje opredeljenje za ovakve slučajeve, ograđujući se od unutardržavnih (verskih, građanskih, revolucionarnih...) ili feudalnih ratova. Ibid, pp. 6-7.

⁷⁰ Ibid, pp. 103-105. Za Džona Miršajmera, utemeljivača ofanzivnog realizma, ova opsesija karakteristična je za svaku veliku silu, jer one hegemoniju vide kao jedini način da osiguraju bezbednost. Ovaj stav Miršajmer suprotstavlja klasičnom realizmu, koji je izvor volje i moći država video u ljudskoj prirodi. Videti: John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001, pp. 4-22.

⁷¹ John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit, p. 119. Aurelijanova politika je, dakle, preteča velike strategije uzdržavanja (*restraint*), koju za današnje SAD predlaže realista Beri Posen. Videti: Barry R. Posen, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014.

⁷² John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit, pp. 191-203. O Miršajmerovoj efektnoj kritici sistema kolektivne bezbednosti, videti: John J. Mearsheimer, „The False Promise of International Institutions“, *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994-1995, pp. 26-37.

stepena realizma, Luis se zapravo zalaže za još tvrđi liberalizam, po kome se ideje nacionalnog samoopredeljenja i kolektivne bezbednosti nisu smele primeniti na liberalnu Nemačku.⁷³ Liberalu Vilsonu on suprotstavlja još ortodoksnijeg liberala Kanta, koji je zahtevao da države imaju republikanski oblik vladavine, što znači ograničenu vlast koja poštuje individualna prava, dok se Vilson zalagao za „svet bezbedan za demokratiju“, što znači da je bilo legitimno da nemački narod za sebe demokratski izglasa tiraniju.⁷⁴ Na više mesta, Luis se suprotstavlja etatizmu, kao sistemu u kome je pojedinac podređen neograničenoj moći države, bilo da je to Persija, Sparta, Kartagina, nacistička Nemačka ili militaristički Japan.⁷⁵ Teoriju demokratskog mira prepoznajemo u Luisovom stavu da je „etatizmu potreban rat, a slobodnoj zemlji ne“, te da se stabilan mir održava među slobodnim društvima koja štite prava građana (SAD/Kanada, Francuska/Nemačka, Japan/Tajvan), ne i među diktaturama koje „vode rat protiv sopstvenog naroda“ (mržnja protiv Izraela, verski i ideološki sukobi).⁷⁶ Ekonomski liberalizam vidi se iz stava da japanski karteli nisu mogli da se mere u proizvodnji oružja s američkim slobodnim preduzetništvom.⁷⁷

Iako Luisov eklekticism, uključujući i uklapanje liberalnih elemenata, u načelu smatramo pozitivnim i obogaćujućim za njegov koncept nedvosmislene pobeđe. Glavni osnov za kritiku vidimo tome što liberalizam kod Luisa ide ruku pod ruku s gotovo nekritičkom pristrasnošću i navijačkim opredeljenjem u korist liberalnih društava Zapada. Samo po sebi, nije sporno to što Luis moralno razlikuje učesnike sukoba koje analizira na osnovu pravednosti njihovih ratnih ciljeva. Sporno je to što bi upotrebljivost njegovog koncepta za savremene slučajeve bila ozbiljno narušena ukoliko bi se prihvatilo Luisovo gotovo kategoričko odricanje mogućnosti da liberalna zapadna društva, a pre svih SAD, u nekom sukobu budu posmatrani kao moralno neispravna strana. Zar njegovu tezu da etatizmu treba rat, a slobodnoj zemlji ne, ne ruši činjenica o agresivnom i militantnom ponašanju „slobodnih“ i „neetatističkih“ Sjedinjenih Američkih Država u toku Hladnog rata, a posebno nakon njega? Kao što smo videli, Luis ocenjuje da SAD nakon Drugog svetskog rata nikada nisu postavile nedvosmislenu pobeđu kao cilj, ali se nijednog trenutka nije zapitao nije li to možda zbog toga što nisu

⁷³ I ne samo na nju, već na sve države koje „krše prava pojedinca“. John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit., pp. 203, 232.

⁷⁴ Ibid, p. 189. Naposletku, činjenica da Luis u samom polasku postavlja ideju o trajnom i stabilnom miru kao cilju kome treba težiti jeste kantovska, odnosno liberalna. Pomenimo da se tezom o neliberalnoj demokratiji bavi i Farid Zakarija, u: Farid Zakarija, *Budućnost slobode: neliberalna demokratija kod kuće i u svetu*, Dan Graf, Beograd, 2004, str. 83-110.

⁷⁵ John David Lewis, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, op. cit, pp. 17, 43-44, 73-74, 141, 199.

⁷⁶ Ibid, pp. 199, 294.

⁷⁷ Ibid, p. 250.

ubeđene u ispravnost svojih moralnih ideja, jer on zapravo i nije ispravan? Ako on već na početku knjige među nemoralne ciljeve ubraja težnju da se „porobi kontinent, ili nametne diktatura susednoj zemlji“, po čemu se onda tačno savremena hegemonistička politika SAD razlikuje od ranijih slučajeva neobuzdane ekspanzije koji su razmatrani u knjizi?⁷⁸

Pomoćni primer Vijetnama je dovoljno ilustrativan, jer u njemu Luis nijednog trenutka ne dovodi u pitanje moralnu ispravnost Vašingtona, odnosno neispravnost Severnog Vijetnama i Vijetkongovaca, te time propušta da objasni pravi uzrok ishoda ovog sukoba. On, doduše, vrlo lepo primećuje da je Amerika izgubila podršku za nastavak borbe u sopstvenom stanovništvu, jer nije mogla da u isto vreme prihvati legitimitet opredeljenja Severnog Vijetnama za komunizam, a ospori to isto Južnom Vijetnamu,⁷⁹ ali u tome vidi grešku, a ne nužnost koja proizlazi iz moralno upitne želje Vašingtona da silom nametne svoju dominaciju Južnim Vijetnancima. On borbu Vijetkongovaca i Severnog Vijetnama za slobodu, nezavisnost i ujedinjenje svog naroda naziva komunističkom ekspanzijom koju je zapravo antiratna propaganda unutar SAD prikazala kao nacionalno oslobođenje,⁸⁰ umesto da prihvati da se radi o moralno ispravnom cilju zahvaljujući kome su oni, ako se Luisov koncept dosledno primeni, identifikovali nemoguću misiju izgradnje države u Južnom Vijetnamu kao centar gravitacije američkih ratnih napora, odneviši na kraju nedvosmislenu pobjedu. Pristrasnost u korist „neetatističkih“ društava povremeno baca senku i na Luisovu analizu ranijih istorijskih slučajeva sukoba, kada on gotovo da ignoriše doprinos Sparte i Sovjetskog Saveza pobjedi nad Persijancima i nacističkom Nemačkom, jer bi se našao u problemu kako da objasni ogromne ratne napore koje su podneli, a ne prizna da je to zato što su i takva društva jednako kadra da se bore za moralno ispravnu ideju slobode protiv stranih zavojevača, poput njihovih saveznika iz Atine, odnosno zapadnih liberalnih demokratija. Konačno, možda u najveću protivrečnost Luis upada uvrščivanjem Aurelijanovih kampanja među slučajeve koje razmatra. Nije slučajno da u zaključku knjige, kada sumira poređenje protivnika iz svojih primera na osnovu kriterijuma moralne ispravnosti, on upadljivo preskače Aurelijana.⁸¹ Ocenom da se i on borio za moralno ispravan cilj u odnosu na svoje protivnike, te da je društvo kojim je vladao bilo otvorenije od njihovih, protivrečio stavu iz poglavlja o Aurelijanu, gde kaže da do njegovog vremena Rim već uveliko više nije bio kao nekad, te da je u njemu sila zamenila republikanske ideale zakonitog nasleđivanja i potčinjenosti vojske civilnim političkim ustanovama.⁸² Luisu

⁷⁸ Ibid, p. 3. Pomenuti Beri Pozen svoju strategiju uzdržavanja suprotstavlja strategiji liberalne hegemonije, za koju u knjizi koju smo citirali tvrdi da je aktuelna u spoljnoj politici SAD.

⁷⁹ Ibid, p. 292.

⁸⁰ Ibid, p. 290.

⁸¹ Ibid, pp. 288-289.

⁸² Ibid, p. 113.

je jednostavno nedostajalo hrabrosti da svoj koncept izvede do kraja i prizna da ni današnje SAD nisu više ono što se nekad bile, ne samo u pogledu toga što više ne postavljaju nedvosmislenu pobjedu kao cilj rata, već i (a tu leži i razlog što je ne postavljaju) zato što je njihov hegemonizam u spoljnoj politici poništio svaku moralnu prednost koju im unutrašnji poredak ograničene vlasti i otvorenih političkih institucija daje u odnosu na konkurente.

Zaključak

Ova kritika na račun Luisa ne znači da je njegov koncept manje upotrebljiv za analizu savremenih međunarodnih sukoba, naprotiv. Sam Luis je kritikom ideje neobuzdane ekspanzije dao dovoljno jak objektivni kriterijum procene koja se od strana u nekom sukobu bori za moralno neispravan cilj. Potrebno je otići samo korak dalje i prihvatiti da se katkad za tu ideju mogu boriti i inače neetatistička, slobodna i liberalna društva, dok se s druge strane ona manje slobodna iznutra, mogu boriti za slobodu i pravednije međunarodne odnose spolja. Najjači aktuelni primer koji nam se nameće jeste trenutni politički sukob Sjedinjenih Američkih Država i Rusije, te ratovi koje svaka od ovih dveju sila u poslednje vreme vodi protiv trećih aktera.⁸³ Pri analizi svakog od njih, ali i bilo kog drugog sukoba u prošlosti, sadašnjosti ili budućnosti, valja proceniti jesu li kod strana u sukobu bila zadovoljena četiri Luisova kriterijuma koja smo ranije naveli: ubeđenost u ispravnost svog seta moralnih ideja, identifikacija gravitacionog centra protivnika, postavljanje nedvosmislene pobjede kao cilja, te realizacija pobjede i transformacija protivnikovog sistema vrednosti. Naposljetku, rekli bismo nešto i o značaju Luisovog koncepta za srpsku akademsku zajednicu. On proizlazi i iz toga što je Srbija u poslednjoj deceniji prošlog veka i sama bila žrtva agresije protivnika vođenog idejom neobuzdane ekspanzije, koji se oslanjao i na svoje lokalne klijente. Usled ogromne asimetrije moći, Srbija bez odgovarajućih saveznika nije mogla da računa na vojnu pobjedu, pogotovo ne na nedvosmislenu, ali takvu pobjedu nisu ostvarili ni njeni protivnici, iako se ponašaju kao da jesu, ne shvatajući kako je moguće da srpski narod i deo njegove elite i dalje ne odustaju od ideje o nacionalnoj slobodi i nezavisnosti, te ubeđenosti da je borba za ove ciljeve u toku pomenute decenije bila moralno ispravna. Luisov koncept, ukoliko bi se oslobodio prozapadne pristrasnosti, pomogao bi i njima da malo bolje razumeju aktuelne odnose na Balkanu.

⁸³ Trenutno radimo na knjizi koja se bavi ratovima Rusije u periodu 1999-2019, u kojoj kao teorijski okvir koristimo Luisov koncept nedvosmislene pobjede.

Bibliografija

- Ajzenhamer, Vladimir, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i 'posrtanje' liberalnog internacionalizma“, *Međunarodni problemi*, Vol. 69, No. 2-3/2017, april-septembar 2017, str. 262-282.
- Kissinger, Henry, *Diplomacy*, Simon and Schuster Paperbacks, New York, 1994
- Lewis, John David, *Nothing Less Than Victory: Decisive Wars and the Lessons of History*, Princeton University Press, Princeton and Oxford, 2010
- Mearsheimer, John J, “The False Promise of International Institutions”, *International Security*, Vol. 19, No. 3, Winter 1994-1995, pp. 5-49
- Mearsheimer, John J, *The Tragedy of Great Power Politics*, Norton, New York, 2001
- Posen, Barry R, *Restraint: A New Foundation for U.S. Grand Strategy*, Cornell University Press, Ithaca and London, 2014
- Schmidt, Donald E, *The Folly of War: American Foreign Policy 1898-2005*, Algora Publishing, New York, 2005
- Trapara, Vladimir, „Neoklasični realizam – realizam za 21. vek“, *Međunarodni problemi*, Vol. 69, No. 2-3/2017, april-septembar 2017, str. 227-246.
- Trapara, Vladimir, „'Upotrebljivost' sile za ostvarivanje spoljnopolitičkih ciljeva u XXI veku: ruske intervencije u Gruziji (2008) i na Krimu (2014)“, u: *Upotreba sile u međunarodnim odnosima*, Žaklina Novičić (ur.), Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2018, str. 34-55.
- Wendt, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999
- Zakarija, Farid, *Budućnost slobode: neliberalna demokratija kod kuće i u svetu*, Dan Graf, Beograd, 2004

THE CONCEPT OF UNAMBIGUOUS VICTORY BY JOHN DAVID LEWIS

ABSTRACT

In this paper, the author describes and critically analyzes the concept of unambiguous victory, developed by a Welsh politicologist John David Lewis in his book *Nothing Less Than Victory*. This concept's core lies in the emphasis on the significance of achieving victory as a war goal for the establishment of stable peace among former enemies, as well as in the observation that every conflict is based upon certain moral ideas. The path to an unambiguous victory goes through the identification of the enemy's "center of gravity", which is a source of the moral idea that leads it to start the war. To elaborate on the concept, Lewis performs several case studies, in which aggressive powers were unambiguously defeated by the adversaries who were convinced in the righteousness of their own war aims, and efficiently used force against the aggressor's "center of gravity". The unambiguous victory concept is eclectic, for it combines the elements of all three big schools of thought about international relations – realist, liberal, and constructivist. However, liberal elements are merged with Lewis's bias towards Western liberal societies, which is a fundamental weakness of his concept, but not an obstacle to its scientific usefulness – if the bias in question is eliminated.

Key words: John David Lewis, unambiguous victory, moral ideas, realism, liberalism, constructivism.

UDK 329.285:327
Bibliid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1176, str. 22-42
izvorni naučni rad
Primljen: 2.7.2019.

Nevena STANKOVIĆ¹

Heteronomni međunarodni poredak (odbacivanje anarhije) – Nikolas Onuf

SAŽETAK

Koncept anarhije jedan je od ključnih u teorijama međunarodnih odnosa, kako klasičnih tako i savremenih. U istraživačkom fokusu ovoga rada nalaze se teorijske postavke jednog od trojice najvećih socijal-konstruktivista, Nikolasa Onufa (*Nicholas Onuf*). Određivanje stanja u međunarodnom sistemu kao anarhičnog, a što predstavlja osnovno teorijsko polazište gotovo svih teoretičara dominantnih teorijskih pravaca (realističkih i liberalnih), Onuf smatra krajnje pogrešnim. Preispitivanjem, a potom i osporavanjem teze o postojanju anarhije u međunarodnom poretku, uobičajeno definisane kao „odsustvo svetske vlade“ ili „vladavina nikoga konkretno“, izričit je u stavu da ne postoji nužna logička povezanost između nepostojanja vrhovnog autoriteta i nepostojanja pravila ili reda (poretka). Nastojeći da predstavi i objasni istinsko stanje međunarodnih odnosa, neprepoznato, kako navodi, zbog terminoloških i konceptualnih nejasnoća, kao adekvatniji termin za opisivanje stvarnog stanja predlaže heteronomiju. Naučna opravdanost ovoga rada ogleda se u činjenici da je reč o nedovoljno istraženoj problematici, koja gotovo da nije bila u fokusu domaćih istraživača, a koja potencijalno može doprineti produbljenijem razumevanju savremenih međunarodnih odnosa.

Ključne reči: međunarodni odnosi, anarhija, heteronomija, pravila, stanje pravila, socijalni konstruktivizam, Onuf.

Uvod

Mali je broj međunarodnih fenomena koji su zainteresovali toliko rekonceptualizovanih teoretičara kao što je anarhija. Kontinuirano aktuelna

¹ Autorka je student master studija na Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu, E-mail: stankovicnevena649@gmail.com

tema, od samog njenog nastanka (premda joj se obrisi naziru i u antičkom periodu) pa do današnjih dana, posmatrana s različitih aspekata, kroz prizmu ovih ili onih međunarodnih (ili opštedruštvenih) vrednosti, s naglaskom na političku, ekonomsku ili socijalnu dimenziju, naposljetku, ostaje suštinski sporan koncept. Upravo zbog njenih mnogobrojnih različitih poimanja, u skladu kako s osnovnim teorijskim postavkama samih pravaca, tako i ličnih afiniteta konkretnih teoretičara, nije postignut ni normativni ni konceptualni konsenzus o pojmu anarhije. Pa ipak, njeno postojanje predstavljalo je jedno od osnovnih teorijskih polazišta svake iole značajnije naučne misli o međunarodnim odnosima.

Iz obilja pojmovnih određenja međunarodne anarhije koje literatura nudi ističu se najcitiranija : „nedostatak poretka, kaos ili nered“, „odsustvo vlasti“ i „odsustvo vrhovnog autoriteta“². Uprkos očiglednoj terminološkoj diferencijaciji, nastaloj kao posledica težnji da se eliminišu nedostaci prethodno ponuđenog određenja, mogu se izvesti određene zajedničke niti u vezi s njihovim sadržajem. Reč je, dakle, o pojmu s izraženo negativnom konotacijom, bitnim za objašnjenje međunarodnih odnosa ma kog istorijskog trenutka, te proizvodom analogije, s Hobsovog prirodnog stanja na individualnom nivou na nivo međunarodnih odnosa.

Dominantna određenja anarhije u teorijama međunarodnih odnosa

Teoretičari realizma u međunarodnim odnosima polaze od pretpostavke da su države glavni nosioci moći u međunarodnoj politici (definisane u vojnoj terminologiji). Njihov odgovor na anarhičan međunarodni sistem predstavlja uvođenje koncepta samopomoći, verujući da se države u pogledu bezbednosti mogu osloniti isključivo na sebe. Određujući opstanak (u relativnim terminima) kao osnovni motiv ponašanja država, smatraju da povećana bezbednost jedne države neminovno vodi smanjenju bezbednosti drugih. Stoga su države primorane da konstantno imaju na umu verovatnoću da drugi mogu imati više moći ili da planiraju uvećanje svoje moći, što ih navodi da to i čine. Time se dolazi do spiralnog modela međusobne trke u naoružanju, posledice agresivnih namera prema postupcima drugih poznatog kao „bezbednosna dilema“.

² Goldsvorti L. Dickinson (*Goldsworthy Lowes Dickinson*) uvodi pojam „međunarodne anarhije“ u teoriju međunarodnih odnosa. Anarhiju kao „nedostatak poretka, kaos ili nered“ određuje Helen Milner (Helen Milner u: „The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique“, *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 1, 1991, p. 69. O anarhiji kao „odsustvu vlasti“ više u: Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Mass: Addison-Wasley, Reading, 1979. i Robert Axelroad & Robert O. Keohane, „Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions“, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, 1985, pp. 226-254. i Martin Wight, *Power Politics*, Holmes and Meier, New York, 1978. Za anarhiju kao „odsustvo vrhovnog autoriteta“ detaljnije u: Robert A. Dahl, „Polyarchy, pluralism, and scale“, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 7, No. 4, 1984, pp. 225-240.

Anarhija je kao koncept bila različito poimana u zavisnosti od konkretnih teorijskih varijacija. Za realiste „anarhija podstiče takmičenje i konflikt među državama, umanjujući njihovu želju za saradnjom i u slučajevima postojanja zajedničkih interesa, klasični realisti izvode je iz prirodnog stanja među ljudima, neoklasični razlikovanjem među jedinicama i objašnjenjem pojedinih spoljnih politika u takvom stanju prirode (pr. vojne doktrine, preferencije oko saveza, spoljne ekonomske politike), dok neorealisti ignorišu segment unutrašnje politike fokusirajući se na anarhiju kao datu, određenu strukturu sistema u kojoj su jedinice unitarne (akcentat je na međunarodnim ishodima, verovatnoći rata, trajnosti saveza)“³.

Značajno je ukazati i na razlike između ofanzivnog i defanzivnog realizma, jasno vidljive u njihovim krajnjim ciljevima, ili da postanu hegemoni, prema mišljenju prvih, ili da balansiraju moć, prema mišljenju drugih. Ofanzivni realisti zastupaju stav da u anarhičnom međunarodnom sistemu velike sile nastoje da povećaju svoju relativnu moć i uticaj, te da anarhija predstavlja snažan nagon za ekspanzijom⁴. Priroda međunarodnih odnosa oduvek je bila fundamentalno konfliktna⁵. Predstavnici defanzivnog realizma tvrde da države traže sigurnost i nastoje da šire svoj uticaj samo u vreme posebne opasnosti, stremeći održavanju postojeće ravnoteže moći⁶. I dok i jedan i drugi pravac nastoje ilustrovati ponašanje velikih sila s ciljem preživljavanja u anarhičnom sistemu, ključno je njihovo razlikovanje u odnosu na činjenicu da prema ofanzivnom država traži vlastitu sigurnost namerno smanjujući sigurnost drugih država.

U definisanju koncepta anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa „klasični realisti naglasak stavljaju na ljudsku prirodu (*unit level*), strukturalisti su predominantno fokusirani na međunarodnu anarhiju (*sistem level*), dok pristup neoklasičnog realizma kombinuje nivo ljudske prirode i atribute država (*state level*)“⁷.

I liberalna teorija podrazumeva da je međunarodni sistem anarhičan, polazeći od država usmerenih ka ostvarivanju sopstvenih interesa. Za razliku od realizma, liberalizam je čvrst u uverenju da su međunarodne institucije sposobne da ublaže ograničavajuće efekte anarhije na međudržavnu kooperaciju, što je mesto na kome se ove dve teorije suštinski razilaze. Prema mišljenju liberalnih teoretičara, anarhija može biti regulisana na razne načine, prevashodno putem demokratizacije, ekonomske

³ Đana Luša, „Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa“, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*, Politička kultura, Zagreb, 2013, str. 232

⁴ Detaljnije u: Jack Snyder, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991, pp. 1-2.

⁵ Đana Luša, „Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa“, op. cit., str. 233.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

međuzavisnosti i institucionalizma. Verujući da postojanje i razvoj slobodne trgovine smanjuje mogućnost konflikta, te da ekonomski međuzavisne države oklevaju da se uključe u militarizovane sukobe iz straha da će konflikt narušiti odnose u trgovini i umanjiti strana ulaganja, izazivajući troškove protivnicima, krajnji cilj liberala je potpuno međuzavistan svet. Pripisivanjem više moći zajedničkim institucijama nego državama, oni čine mogućom ideju o trajnim savezima baziranim na zajedničkim uverenjima i interesima. Liberalizam naglašava da realna moć država dolazi iz zajedničkih ideja kao što su religija, jezik, ekonomija i politički sistemi, a što navodi države da sklapaju saveze i postaju međuzavisne.

U neoliberalizmu, a naročito neoliberalnom institucionalizmu, zastupa se stav da se čak i u anarhičnom međunarodnom sistemu može ostvariti kooperacija putem izgradnje normi, režima i institucija. Realisti i neorealisti tvrde da je bezbednost kompetitivni i relativni koncept, te da jačanje bezbednosti bilo koje države predstavlja umanjenje bezbednosti za drugu. Neoliberali, međutim, ukazuju da bezbednost država može biti i kooperativna i kolektivna, odnosno da države mogu povećati svoju bezbednost bez umanjenja bezbednosti drugih, ili da bezbednost drugih država može biti od koristi i za njih same. Suština neoliberalne teorije oličena je u tvrdnji o postojanju raznolikog kooperativnog ponašanja u okviru anarhičnog međunarodnog sistema.

Nov momenat u disciplini dolazi od socijalnog konstruktivizma u pokušajima kvalitativno drugačije interpretacije ovoga fenomena⁸. Za razliku od ustaljenih shvatanja anarhije kao krucijalne organizacione kategorije na međunarodnom nivou koje forsiraju realizam i liberalizam, socijal-konstruktivisti polaze od pretpostavke da je i vladajuće stanje međunarodnog sistema podložno promeni, usled činjenice da je čitav sistem proizvod društvene konstrukcije. Drugim rečima, i anarhija kao koncept društveno je konstruisana, nastala delovanjem individua, zahvaljujući kojima postoji ili ne postoji. Poznata tvrdnja Aleksandra Venta (*Alexander Wendt*) da je anarhija „ono što države od nje naprave“ predstavlja oličenje napred navedenog⁹. Potencijal konstruktivističkog određenja anarhije ogleda se u mogućnostima evolucije stanja međunarodnog sistema kao pojave nastale posredstvom ljudi.

Naročito ilustrativan primer jednog radikalno različitog pristupa anarhiji predstavlja teorijska misao Nikolasa Onufa.

⁸ Za korene drugačijeg poimanja anarhije u međunarodnim odnosima videti u: Jack Donnelly, "The Discourse of Anarchy in IR", *International Theory*, Vol. 7, Supplement 3, November 2015, pp. 393-425.

⁹ Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, Spring 1992, pp. 391-425., Internet, <http://links.jstor.org/sici?sici=0020-8183%28199221%2946%3A2%3C391%3AAIWSMO%3E2.0.CO%3B2-9,02/09/2018>.

Određenje anarhije u Onufovom konstruktivizmu

Teoretičari danas iskazuju tendenciju da strukturu međunarodnih odnosa poimaju kao institucionalizovanu u kakvom značajnom stepenu. Naveden je slučaj i onih autora koji sebe smatraju konstruktivistima. Premda veruju da su države visoko institucionalizovane, one, posredstvom svojih agenata, deluju u jednom anarhičnom svetu. Prema Onufovom mišljenju, termin „anarhija“ odnosi se na stanje u kojem vlada pravilo da nijedna država niti grupa država ne upravlja ostalima¹⁰. Takođe, implicira da ne postoji institucija koja je iznad države i koja bi njom upravljala, a na to ukazuje i onda kada se kaže da su države suverene. Određujući međunarodne odnose kao anarhične, teoretičari ne ukazuju na nepostojanje pravila, budući da bi to predstavljalo haos a ne anarhiju. Oni pokušavaju da ukažu na činjenicu da struktura upravlja, a naročito stabilni obrasci nenameravanih posledica.

Onuf ističe da je neophodan termin koji bi zabeležio političku dimenziju društvenih odnosa, te predlaže termin „pravilo“. Kako navodi, manje je ograničavajuće prirode od autoriteta, s drugačijom istorijom i sopstvenog paradigmatškog značaja. Pravilo je centralni pojam Onufovog konstruktivizma, predstavljajući sponu između ljudi i društva. društvena pravila (uključujući i pravna pravila), prema njegovom mišljenju omogućavaju proces putem koga ljudi i društvo konstituišu jedni druge, kontinuirano i recipročno¹¹. Polaskom od pravila, što konstruktivisti često čine, dolazi se do sheme odnosa koja se jedino može odrediti kao stanje pravila¹². Reč je o Onufovom razlikovanju pravila (*rules*, u množini,) i stanja pravila (često koristi i pojam „pravilo“ u jednini, *condition of rule*), u najsazetijem, tvrdnji upućenoj agentima i stanja koja ta pravila proizvode. Stanje pravila predstavlja drugi ključni pojam njegovog konstruktivizma. Drugim rečima, paradigma političkog društva zapravo povezuje „*sine qua non*“ društva - dostupnost, odnosno neizbežnost pravila i politike - istrajnost asimetričnih društvenih odnosa određenih kao stanje pravila¹³. Ovo stanje je u dovoljnoj meri institucionalizovano, te omogućava prepoznavanje sasvim određenih agenata kao upravljača. U nekim slučajevima, institucionalizacija je jedva primetna (kao u slučaju pravila „mase“), s tim da je opstanak takvog stanja malo verovatan bez intervencije institucija. Drukčije rečeno, kada postoje pravila (uključujući i institucije), postoji i pravilo - stanje u kome

¹⁰ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, Routledge, London, 2013, p. 6.

¹¹ Nicholas Onuf, „Friendship and hospitality (2009)“, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, Routledge, London, 2013, p. 150.

¹² Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 7.

¹³ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press in Columbia, South Carolina, 1989, p. 22.

određeni agenti koriste ta pravila s ciljem kontrole i iskorišćavanja prednosti u odnosu na druge agente. Pravilo je, dakle, stabilan obrazac odnosa¹⁴.

Anarhija predstavlja stanje pravila (u jednini, dalje: jed.) u kojem pravila nisu direktno odgovorna za način na koji agenti uspostavljaju svoje odnose¹⁵. Pravila postoje prevashodno kako bi nenameravane posledice izbora agenata, ali ne i upravljača, „vladale“. Drugim rečima, nenameravane posledice upravljaju isključivo stoga što agenti tako žele, a posredstvom pravila. Postoje i agenti koji žele da se njima upravlja na indirektan način, budući da to doprinosi ostvarenju njihovih ciljeva u većoj meri nego kakav drugi aranžman. Postoje i oni koji u tom pogledu imaju malo ili nimalo mogućnosti izbora. Dokle god je moguće da se obrasci prosto dešavaju, agenti su ti koji kreiraju aranžmane. „Kreiranje anarhije je samo jedna od mogućnosti.“¹⁶

Anarhija kao „vladavina nikoga konkretno“ ipak nastaje od svih u asocijaciji, kao nenameravana posledica mnogih njihovih nekoordinisanih akata¹⁷. U tom smislu se i za agente koji posmatraju obrazac nenameravanih posledica ne može više reći da deluju bez nameravanih posledica, čak i ukoliko je njihovo ponašanje jednako pređašnjem. Oni svesno i s namerom prihvataju da se njima upravlja iz pomenutih korisnosti.

Onuf smatra da bi konstruktivisti trebalo ozbiljno da razmisle o izbacivanju termina „struktura“ iz svog vokabulara. Termin „socijalni aranžman“ sugerise se kao adekvatniji izbor¹⁸. Razumevanja radi, međunarodna anarhija je socijalni aranžman, institucija, u najvećoj meri. U tim okvirima su i mnoge druge institucije prepoznatljivo povezane. U svakom društvu, pravila stvaraju stanje pravila (jed.) Društvo koje države stvaraju putem svojih odnosa ne predstavlja izuzetak.

Bez obzira da li se polazi od agenata ili socijalnih aranžmana, dolazi se do određenih institucija, dakle i do pravila (množina, dalje: mn.)¹⁹. Ukoliko se krene od pravila, može se nastaviti u oba pravca, ka agentima i

¹⁴ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p.7.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid., pp. 19-20.

¹⁸ Ibid., p. 7.

¹⁹ U vezi s Onufovom upotrebom pojma „institucija“ smatra se primerenim istaći da je, kako bi se došlo do suštine pojma, neophodno proći kroz složen i zahtevan proces njegovog konceptualnog razdvajanja kako od agenture, tako i od strukture. Onuf dodatno komplikuje takve pokušaje „ogoljivanja“ (i to ne samo ovog pojma) nedoslednim njegovim korišćenjem u objašnjavanju različitih stavova sa značajno različitim značenjem. Dakle, osim terminološke nedoslednosti u upotrebi pojma „institucija“, neretko ga (često i u okvirima istog dela) gotovo poistovećuje i s agentima i sa strukturama. Primera radi, uporediti različitu upotrebu ovog pojma u: Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., pp. 3-20.

mogućnostima izbora koja im nude pravila, ili ka socijalnim aranžmanima koji proističu iz izbora agenata. Bez obzira na pristup, ne sme se smetnuti s uma činjenica da pravila proizvode pravilo kao stanje koje agenti (kao institucije) ne mogu izbeći.

Time se dolazi do problema iz prakse s kojim se konstruktivisti susreću, a koji leži u činjenici da se, u vezi s prethodno navedenim, želi poći u oba pravca istovremeno. S obzirom na to da kompleksnost društvene stvarnosti Onuf sugerije sledeće praktično rešenje da treba poći od pravila i ukazati na koji način pravila kreiraju agente i institucije posredstvom njihovih uzajamnih odnosa. Na taj način može se ukazati i na to kako pravila proizvode pravilo kao univerzalno društveno iskustvo.

Onufova ocena realističkog i liberalnog određenja anarhije

Onufov prvi korak u razumevanju međunarodnog je osloboditi teoriju međunarodnih odnosa dominantnog načina razmišljanja o poretku. Njegova ocena vodećih teorija (realizma i liberalizma) je jasna, premda teoretičarima na prvi mah može izgledati konfuzno. Onuf insistira na stavu da je realizam zapravo snažnija liberalna teorija (liberalna u političkom smislu), dok je liberalizam samo njena slabija varijanta. Navedeno argumentuje na sledeći način: u liberalnoj terminologiji nezavisni agenti (uključujući i individue kao nosioce prava i nezavisne države) dolaze prvi, oni stvaraju društvo u sopstvenom interesu. Takvi agenti ne moraju da prihvate nikakva druga ograničenja, osim onih koje uslovljavaju drugi agenti i materijalne okolnosti. Kada pristanu na ograničenja, oni to čine privremeno i instrumentalno. U kontekstu savremene međunarodne misli, Onuf ističe da je ovo „jezik“ realizma. Evidentno je da su realisti veći liberali nego oni koji su tradicionalno tako okarakterisani²⁰.

Slabiji liberali u poimanju međunarodnog poretka polaze s iste tačke kao i realisti, ali oni uključuju i socijalnu komponentu - režime. Onuf navodi da su ti režimi i dalje povezani jedino s teorijom akcije (u bihevioralnom smislu). Stoga liberali u suštini ništa ne dodaju koherentnoj viziji međunarodnog društva koja uključuje i sve ostale režime i u kojoj, kako Onuf objašnjava, međunarodno pravo igra konstitutivnu ulogu²¹. Onuf u tom smislu iznosi oštru kritiku, izlažući stav da zastoj u razmišljanju o međunarodnom poretku proizlazi iz samog liberalizma, koji predstavlja ideologiju koja „na sistematičan način povezuje individue i društvo putem prava“²². Dodaje i da države postaju nosioci prava po analogiji, te da snaga

²⁰ Stefano Guzzini and Anna Leander, "Following Onuf's Rules on Rule: The legal road to social Constructivism", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017, p. 178.

²¹ Ibid.

²² Ibid.

ove analogije doprinosi nezasluženom kredibilitetu koncepta državnog suvereniteta²³.

Uputno je ukazati i na Onufovu interpretaciju dela Keneta Volca (*Keneth Waltz*) „*Theory of International Politics*“ (1979). Onuf je ukazuje da Volcova polazna pretpostavka, zasnovana na analogiji anarhičnih međunarodnih odnosa i slobodnog tržišta, zapravo vodi sasvim drugačijim zaključcima od onih koje sam Volc izvodi. Konkretno, Volc zastupa stav da međunarodni odnosi moraju biti anarhični, budući da u njima ne postoje hijerarhija i struktura kakve postoje unutar pojedinih država, te se akteri međunarodnog sistema moraju snalaziti „kako znaju i umeju“²⁴. Suprotno navedenom, Onuf smatra da je tržište zapravo očigledan primer postojanja pravila u skladu s kojima se definišu očekivanja učesnika tržišne igre, odnosno, svaki učesnik donosi odluku o delovanju u skladu ili nasuprot pravilima, prihvatajući time rizik suočavanja s nepredviđenim posledicama svoga delovanja²⁵. Premda je Volc uobičajeno smatran materijalistom, Onuf veruje da je on strukturni idealista, a na osnovu toga što je svojom teorijom pokazao da na ponašanje igrača deluje struktura „koja postoji samo kao sadržaj njihove svesti, kao ideja u skladu sa kojom se države odnose jedna prema drugoj“²⁶.

Kako je Onuf primetio, liberali opisuju svet međunarodnih odnosa u terminologiji koju najbolje poznaju, liberalnoj, iz razloga što ih njihova liberalna shvatanja sprečavaju da vide kako zapravo pravila funkcionišu. Svet međunarodnih odnosa je svet pravila i vladavine, čak i ako se tvrdi da niko ne vlada. Ne postoji svet kojim niko ne vlada. Sama ideja anarhije kontradiktorna je u terminima²⁷. Kako se ovaj svet sastoji iz država povezanih pravima i dužnostima, liberalno društvo donosi koristi nekim državama nauštrb drugih, uprkos navodnom nepostojanju vladavine u međunarodnom poretku. Svet međunarodnih odnosa je kompleksniji od navedenog. Onuf je neka svoja obeležja identifikovao s funkcionalnim institucijama („svet usluga“ - „*the world of services*“) i s državnim agentima od statusa („svet pozicija i državnštva“ - „*the world of standing and statecraft*“), kao i s drugim oblicima koji koegzistiraju²⁸.

²³ Ibid.

²⁴ Božo Kovačević, „Šta je to novo u konstruktivizmu?“, u: Dejan Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 49.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., str. 50.

²⁷ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 38.

²⁸ Onuf zaključuje da je svet međunarodnih odnosa zapravo „svet svetova“ („*world of worlds*“), ili, po definiciji, „svet država“ („*world of states*“). Uzimajući u obzir fizičke i socijalne dimenzije, on izdvaja tri značajne verzije ovog sveta. Nasuprot „svetu događaja“ („*world of events*“), koji je od izuzetnog značaja za najveći broj ljudi i to na razne načine, „svet pozicija

Heteronomni (ne anarhični) međunarodni odnosi

Ukoliko je anarhija stanje pravila nepovezano s namerama bilo kog agenta, onda međunarodni odnosi ne mogu biti anarhični. Prema Onufovom mišljenju, potreban je drugim termin kojim bi se ukazalo na oblik pravila (jed.) u kome agenti s namerom prihvataju da njima upravlja onaj što izaziva nenameravane posledice u ostvarivanju svojih prava. Heteronomiju ocenjuje kao adekvatniji termin²⁹. Autonomni agenti delaju slobodno, dok heteronomni agenti nisu u mogućnosti da to čine. Oba termina se odnose na agente, ne i na društvo. Iz konstruktivističke perspektive, međutim, agenti su uvek autonomni, ali tu njihovu autonomiju istovremeno ograničavaju ograničene autonomije drugih aktera. Ostvarivanje autonomije stvara heteronomiju kao društveno stanje, koje agenti prihvataju kao nenameravane posledice svojih individualnih, autonomnih izbora³⁰.

Radi daljeg objašnjenja heteronomije, potrebno je dati neke ključne smernice u vezi s Onufovim određenjem pravila. Najsažetije, performativni govor formalizuje pravila³¹. Osnovno svojstvo performativnog jezika (bilo kog njegovog iskaza ili govornog akta) jeste namera da se njime utiče na postupke (delovanje) drugih ljudi, odnosno vođeni jezikom i njegovim pravilima, ljudi kreiraju pravila kao i stanje pravila, stvarajući na taj način svet kakav jeste.³² Onufova teorija govornih akata predstavlja inkluzivni set kategorija u koji sva pravila mogu biti svrstana³³. Ove kategorije su identifikacija različitih načina na koje su pravila istovremeno regulativna i konstitutivna. Ključna pretpostavka ove teorije jeste da tri tipa pravila koja uvodi predstavljaju šablon, te da su funkcionalno analogna trima kategorijama govornih akata.³⁴ Svako

i državištva“ („*world of standing and statecraft*“) je svet u kome je nekolicina aktera od najvećeg značaja među sobom. „Svet usluga“ („*world of services*“) bi, međutim, itekako značio najvećem delu populacije ukoliko bi bili upoznati s njim. Naposljetku, Onuf pominje i „svet obrazovanih“ („*world of scholarship*“), za koji navodi da povlači normativnu prevagu u odnosu na „svet država“, povlačeći ga i od „sveta pozicija i državištva“ i od „sveta usluga“, istovremeno se „rvući“ sa „svetom događaja“. Više u: Ibid., pp. 21-39.

²⁹ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 20.

³⁰ Ibid.

³¹ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 136.

³² J Ann Tickner, „Foreword to Harry D Gould, Ed. *The Art of World-Making*“, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017, p. xiv.

³³ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 66.

³⁴ Nicholas Onuf, *Rules and rule in international relations*, Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, University of Helsinki, 2014, Internet. <http://www.helsinki.fi/eci/Events/Nicholas%20Onuf%20Rule%20and%20Rules%20%204-2-14.pdf>, 02/02/2018, p. 4.

od pravila proizvodi različite funkcije za agente i strukture, u skladu s osobenim obeležjima. Asertivni govorni akti kreiraju instruktivna pravila tvrdnjom o stanju stvari po kome bi slušalac trebalo da postupa. Direktivni govorni akti kreiraju direktivna pravila ukazivanjem na postupke koje govornik očekuje od slušaoca da izvrši. Najzad, komisivni govorni akti kreiraju komisivna pravila obezbeđujući pravac delovanja kojim se govornik vezuje onda kada je takvo pravilo slušalac prihvatio³⁵. Dakle, prema mišljenju Onufa, postoje tri tipa različitih i međusobno isključivih govornih akata; asertivni (ja tvrdim, konstatujem), direktivni (ja zahtevam) i komisivni (ja obećavam), koji su osnova performativnog govornog jezika, i samim tim predstavljaju bazu za stvaranje pravila.

Međunarodno društvo je heteronomno zato što države ostvaruju svoju nezavisnost pod principom suvereniteta i određenim brojem komisivnih pravila koja im obezbeđuju prava i dužnosti u odnosu jedne prema drugoj. Nezavisnost jedne države je ograničenje za svaku drugu i agenti svih država prihvataju nenameravane posledice koje su rezultirale njihovim mnogobrojnim individualnim izborima. Usled ovih uopštenih pravila, njihovi raznovrsni i kompleksni međusobni odnosi uređeni su kao da su s ciljem stvoreni, određeni namerama agenata, da služe njihovim interesima, uključujući i njihov uzajamni interes da se njima upravlja.

Liberalni teoretičari, prema Onufovoj oceni, zastupaju shvatanje da pravila ne bi trebalo da imaju nikakvu drugu svrhu do stvaranje uslova za agenturu. Anarhija, „vladavina nikoga“ je rezultat koji se pretpostavlja³⁶. Ako anarhija daje prednost određenim agentima, ona to ne čini konzistentno kako to koncept pravila nalaže. Većina teoretičara međunarodnih odnosa, uključujući i realiste, drže se ovog shvatanja što ih čini liberalima prema Onufovom mišljenju. On ističe da oni nisu u pravu. Ukoliko ti isti teoretičari smatraju da su međunarodni odnosi još i endemski anarhični, onda „duplo nisu u pravu“³⁷. Zahvaljujući principu suvereniteta i praksi priznavanja, države su postale partneri u ekskluzivnom klubu. One su formalno jednake, određene pravima i dužnostima, uvek slobodne u izborima prijatelja, rivala i neprijatelja³⁸. Kada jedan partner više ne želi da bude rival, primera radi, rivalstvo tada prestaje, ali ne i partnerstvo pod njim. Prema Onufovom mišljenju, prijatelji su partneri u prijateljstvu, proizvođači i konzumenti su partneri u razmeni, rivali su partneri u rivalstvu na koje su obostrano dobrovoljno pristali, dok su neprijatelji partneri u neprijateljstvu. Zaključuje

³⁵ James C. Roberts, “What do Rules Do? Making Room for Rationality in Constructivist Thought”, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017, p. 86.

³⁶ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 30.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid., p. 149.

da je heteronomija, u kojoj je veliki broj partnera povezan međusobnim dogovorom, reciprocitetom ili praksom izbora (a u granicama reciprociteta), manje-više stabilna, te omogućava identifikovanje socijalnih kategorija prema odnosima koje gaje među sobom (oblicima partnerstva)³⁹. Jasno je iz ovakvog određenja da partnerstvo predstavlja vrednosno neutralan termin, odnosno odnos u kome je svaka strana obavezana pravilima (prevashodno komisivnim) prema drugoj strani. Shvaćeno na ovaj način, kao baza svakog odnosa, partnerstvo predstavlja nov momenat u teoriji međunarodnih odnosa⁴⁰. Onuf zaključuje da ovakvo stanje međunarodnih odnosa ne predstavlja anarhiju, šta god teoretičari na ovom polju želeli da misle⁴¹.

U obrazlaganju ovakvih svojih stavova, Onuf polazi od pretpostavke da su međunarodni odnosi i političke nauke konstituisani u smislu Hobsove opozicije anarhije i autoriteta. Onuf ističe da predviđanje situacija u kojima je centralna vlast prisutna ne implicira ništa o granicama. Hobsova opozicija se može uzeti formalno kao osnova za posmatranje međunarodnih odnosa, ali ne i suštinski anarhičnih. Najzad, smatra da ova opozicija skreće pažnju s centralnog pitanja politike, što je nametanje ograničenja. Centralni autoritet jeste taj koji nameće ograničenja, ali ne predstavlja jedini izvor granica⁴². Onuf, stoga, odbacuje ovu opoziciju, kao i paradigme anarhije i autoriteta kojima je rezultirala. Nasuprot tome, predlaže jedinstvenu paradigmu pravila koja bi vernije oslikala asimetriju u međunarodnim odnosima. U prilog tome, ukazuje na činjenicu da je u nemačkoj sociološkoj misli, od Georga W. F. Hegela (*George W. F. Hegel*) do Maksa Vebera (*Max Weber*), političko društvo shvatano kroz prizmu odnosa super i subordinacije. Stoga, Onuf nastoji da preformuliše tri Veberova idealna tipa vladavine (vlasti), ukaže na njihove relacije s nezavisno uspostavljenim tipovima pravila (mn.), te da ih primeni na političko društvo uopšte⁴³. On analizira značajne napore

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Onuf smatra da se u međunarodnim odnosima podela na prijatelje, rivale i neprijatelje primenjuje kao prikladna, naizgled prirodna klasifikacija odnosa među državama koje su suvereno jednake. Navodi da je to ono što teoretičari nazivaju anarhijom u međunarodnim odnosima. On, međutim, uvodi i paralelnu podelu na srodnike (*kin*), susede (*neighbours*) i strance (*strangers*), smatrajući je neformalnom klasifikacijom društvenih odnosa uopšte. Prvu podelu povezuje s anarhijom, dok svoju podelu vezuje za heteronomiju. Ibid. p. 141.

⁴¹ U ovom, ali i u drugim segmentima njegovog učenja podrazumeva se poštovanje određenih pravila. Iznimno mali prostor je posvećen prilično površnom objašnjenju situacija u kojima dolazi do kršenja pravila. Zanimljivo je da dolazi do kršenja pravila u kojima je veća korist od kršenja pravila ili bilo kojih drugih u kojima dolazi do kršenja pravila, sugerise izvođenje potencijalno jednostranih zaključaka. Navedeno je naročito upečatljivo više primera međunarodnih odnosa, kojima obiluje istorija (ratovi iz interesa). U tom kontekstu, smatra se nedovoljnim pozivanje na međunarodno pravo kao ograničenje.

⁴² Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 150.

⁴³ Tri idealna tipa (legitimne) vlasti, prema Veberu, jesu tradicionalna, racionalna i harizmatička vlast. Tradicionalna je „ona vlast čija se legitimnost oslanja na svetost prastarih, oduvek

objašnjene u novijoj literaturi međunarodnih odnosa, radi osporavanja pretpostavljene anarhije, koristeći paradigmu pravila kako bi razjasnio brojne terminološke i konceptualne nedoumice. Konačno, pokazuje na koji način paradigma pravila može olakšati razumevanje složenih modernih asimetrija, poput odnosa sovjetske i Istočne Evrope, kao i odnosa Sever-Jug⁴⁴.

Pravila i stanja pravila (hijerarhija, hegemonija i heteronomija)

Onuf zastupa mišljenje da je pravilo distinktivno obeležje političkog društva koje omogućava razumevanje i međunarodnih odnosa na način na koji se to čini i s civilnim društvom⁴⁵. U prilog ovoj tvrdnji, Onuf analizira dominantno značenje termina „autoritet“, ukazujući na činjenicu da je pogrešno pripisano Maksu Veberu⁴⁶. S tim u vezi, ponovo se poziva na odnose super i subordinacije u političkom društvu, odnose koji su izgrađeni na osnovu pravila i koji se sastoje od niza pravila. To je ono što Onuf naziva paradigmom (jednog) pravila⁴⁷. Veber je identifikovao tri idealna tipa vladavine koja se, prema Onufovom mišljenju, nisu pokazala kao čisti tipovi. Stoga on pokušava da preformuliše ova tri tipa, ukazujući na njihove odnose s nezavisno uspostavljenim tipovima pravila koja posreduju u nametanju ograničenja. Onuf uvodi tri idealna stanja pravila (jed.) koja nastaju iz različitih tipova pravila (mn.). Svaka kategorija pravila (jed.) korespondira s jednom od tri kategorije pravila (mn.), koja predstavljaju rešenja na probleme međunarodnog društva, nastala putem socijalnog karaktera jezika. Tvrdnja da postoje samo tri čista tipa pravila u političkom (međunarodnom) društvu, a koju je izneo Veber, znači verovanje da je čovečanstvo našlo samo tri rešenja za problem korišćenja pravila radi ostvarivanja koristi⁴⁸. Onuf se, dakle, slaže s tim da postoje samo tri istrajna rešenja za problem pravila (jed.), ali ona nisu, prema njegovom mišljenju, identična Veberovim. Sugerise da su

postojećih i večnih poredaka moći i kada se u nju veruje na osnovu te svetosti“ (Vukašin Pavlović, „Veberova koncepcija moći“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd, 2009, str. 19.) Osnovna obeležja racionalne vlasti su „neprekidno, pravilima regulisano obavljanje službenih poslova; u okviru jasno definisanih kompetencija (nadležnosti); na hijerarhijskim principima zasnovanih odnosa kontrolnih i nadzornih organa vlasti; sa činovnicima koji su stručno školovani“ (Ibid., str. 17.). Harizmom Veber naziva „osobinu neke ličnosti na osnovu koje ona važi za izuzetnu i zahvaljujući kojoj se smatra da je ta ličnost obdarena natprirodnim ili nadljudskim, ili izuzetno specifičnim i ne svakom dostupnim moćima i sposobnostima“ (Ibid., str. 19.)

⁴⁴ Videti više u: Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 2, 1989, pp. 149-173.

⁴⁵ Ibid., p.149.

⁴⁶ Ibid., p. 150.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 24.

njegove tri kategorije čiste (reč je o hijerarhiji, heteronomiji i hegemoniji), za razliku od Veberovih tipova⁴⁹. Pokušavajući da poveže delove paradigme pravila među sobom kao kategorije, Onuf izvodi sledeće zaključke: hijerarhija proizlazi iz direktivnih pravila, hegemonija iz instruktivnih pravila, te heteronomija iz komisivnih pravila⁵⁰. Svako od pomenutih stanja pravila prisutno je kada je prisutno ponašanje zasnovano na postupanju po nekim od tipova pravila (instruktivnih, direktivnih ili komisivnih).

Prvi tip pravila jeste hijerarhija koju je Tomas Hobs (*Thomas Hobbes*) postavio kao opoziciju anarhiji a Veber naročito razvio⁵¹. Karl Marks (*Karl Marx*) i Fridrih Engels (*Friedrich Engels*) su u svojim ranim radovima anticipirali drugi tip, hegemoniju, koja je jasno uočljiva i u Veberovom tipu vladavine poput harizme⁵². Onuf smatra da za njen razvoj dugujemo Antoniju Gramšiju (*Antonio Gramsci*)⁵³. Treći tip pravila impliciran je u buržoaskoj praksi, ali maskiran u liberalnoj pretpostavci da su agenti autonomni, te da su njihova prava i dužnosti simetrične. Veber, kako Onuf

⁴⁹ Uočava se u ovoj Onufovoj tvrdnji preterano uopštavanje, odnosno, sugeriše se da je, u odnosu na realno stanje međunarodnih odnosa (kao i kroz istoriju), teško da se za ma koji istorijski trenutak može reći da je oličjenje jednog jedinog pravila (čistog tipa). Svako stanje međunarodnih odnosa nužno predstavlja kombinaciju sva tri (u zavisnosti od niivoa analize: društveni, nacionalni, međunarodni), uz dominaciju (ne i isključivost) jednog pravila.

⁵⁰ James C. Roberts, "What do Rules Do? Making Room for Rationality in Constructivist Thought", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, Routledge, London, 2017., p. 88.

⁵¹ Veberovo načelo hijerarhije podrazumeva da je u birokratskoj organizaciji (birokratski tip vlasti) uveden red tako da postoji strogo određena hijerarhija ovlašćenja, kompetencija i odgovornosti (hijerarhijski utvrđen sistem položaja, podređenih i nadređenih organa, uloga službenika s pravom nadzora i kontrole viših u odnosu na niže organe. Irina Kovačević, „Racionalizacija i Birokratija“, *Svarog*, br. 4, maj 2012, str. 177.

⁵² Očigledno je da harizmatična vlast predstavlja oštru suprotnost racionalnoj, naročito birokratskoj vlasti. Naime, on tvrdi da je ova vlast isto tako suprotna tradicionalnoj vlasti, naročito u njenom patrijarhalnom obliku. Harizmatični tip legitimnosti se s pravom vezuje za autoritarni tip vlasti. Neki autori naglašavaju značaj odnosa harizme i izgradnje institucija (ne toliko u smislu harizme lidera koliko u smislu harizmatičnog ponašanja grupa i sledbenika), te jednog oblika ove vlasti - harizme kancelarije ili biroa (kako bi se ukazalo na „processe putem kojih se harizmatičke karakteristike transferišu sa jedinstvenih ličnosti ili nestrukturiranih grupa na uređenu institucionalnu realnost“). Vukašin Pavlović, „Veberova koncepcija moći“, op. cit., str. 21.

⁵³ Prema Gramšiju, hegemonija se definiše kao „proces putem koga vladajuća grupacija, koja može biti sastavljena ne samo od klasa, već i od frakcija različitih klasa, preko privilegovanog pristupa i raspolaganja društvenim institucijama, forsira, propagira i nameće vrednosti koje ili prepariraju ili regenerišu njihovu kontrolu nad politikom, medijima i društvom *in genere*, kao process koji otvara prostor za delovanje ideologija zarad legitimizacije rasporeda moći koji ih favorizuje“. Jasno je da je u konkretnom slučaju reč o hegemoniji na nivou jednog društva. Đorđe Stojanović, „Pravo lice hegemonije: Neogramšijevski pristup modernom svetskom poretku“, *Sociološka luča*, III/1, 2009, str. 4.

navodi, nije uspeo da uvidi složenost odnosa, neophodnu za koncipiranje jasnog obrasca vladavine i privilegija⁵⁴. Jedan od razloga što se ovaj oblik vladavine dugo nastavio da nezapaženo razvija jeste nepostojanje njegovog konvencionalnog naziva. Adekvatan naziv Onuf nalazi u moralnoj filozofiji Imanuela Kanta (*Immanuel Kant*) - heteronomija, određujući je kao suprotnost autonomiji⁵⁵. Kao ključno u tom kontekstu navodi da pretpostavka autonomije prikriva upornu asimetriju heteronomnih odnosa⁵⁶.

Teoretičari međunarodnih odnosa otkrili su mnoge tragove pravila (jed.), ali je većina onoga što imaju da kažu na ovu temu zamršeno. Neke od konfuzija su terminološke prirode. I kad misle na hijerarhiju, često je nazivaju hegemonijom. Kako je pravilo hijerarhije momentalno prepoznato kao pravilo, njegovo priznanje se teško može izbeći. Štaviše, pretpostavka anarhije inhibira priznavanje hijerarhije kao takve, dok se hegemonija eventualno smatra prikladnom zamenom. Heteronomni međunarodni odnosi predstavljaju nešto drugačiju situaciju. Oni bivaju neprepoznati, ne samo iz terminoloških zabluda i nerazumevanja, već i zato što nisu „zamišljeni“⁵⁷. Prepoznavanje heteronomije u međunarodnim odnosima zahteva poricanje onoga što liberalna paradigma ističe kao autonomiju aktera.

Izlažući svoje shvatanje da političko društvo uključuje odnose konvencionalno poznate kao anarhične, Onuf se drži shvatanja da su međunarodni odnosi nužno odnosi super i subordinacije. Izvestan broj teoretičara međunarodnih odnosa deli ovakvo shvatanje, s obzirom da većina prihvata tvrdnju da su međunarodni odnosi anarhični, ne uspevaju da iskažu svoje shvatanje na konceptualno adekvatan ili međusobno razumljiv način⁵⁸. Oni neselektivno koriste termine hegemonija i hijerarhija u različite svrhe. Napori ka specifikaciji i uopštavanju, nažalost, ne mogu se koristiti za međusobno podržavanje i razvoj. Paradigma pravila koju nudi Onuf omogućava okvir za organizovanje pomenutih obimnih i raznovrsnih napora da se razbije mit o anarhičnim međunarodnim odnosima. Takođe, čini mogućim i razjašnjavanje obrazaca hijerarhijskih odnosa u sferama moći i uticaja (s tim da se manifestuju nešto uopštenije), te heteronomnih odnosa, upornih i održivih u odnosima razmene.

⁵⁴ Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, op. cit., p. 150.

⁵⁵ Kategorički imperativ Kant definiše kao princip autonomne volje, kojem suprotstavlja princip blagostanja definisan kao princip hegemonije. V. Dž. Erl (*Warren J. Earl*) je krajnje koncizno skicirao dihotomiju na koju se nailazi u Kantovoj filozofiji: „stanje autonomije se ogleda u tome da racionalno biće moralni zakon smatra zakonom koji propisuje samo sebi, dok je zakon koji mu neko drugi nameće heteronomija“. Marija Vujović, „Osnovni principi Kantove etike dužnosti“, *MATICA*, br. 71, jesen 2017, str. 416.

⁵⁶ Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, op. cit., p. 150.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 164.

⁵⁸ Detaljnije u: *Ibid.*, pp. 150-151.

Nekoliko teoretičara međunarodnih odnosa govori o hegemoniji, ali uglavnom kao o dominaciji snažne države koju ona ispoljava nad susedima i ređe nad ostatkom sveta. Konstruisana na taj način, hegemonija zauzima mesto u anarhičnom svetu. Kada politički teoretičari, sociolozi i drugi teoretičari govore o hegemoniji kao kulturološkom fenomenu, oni takođe pretenduju da stvore istu pretpostavku, mada manje eksplicitno. Anarhija je uobičajeno stanje modernog sveta, ono što se događa, istovremeno, događa se u svetu država koje su formalno govoreći suvereno jednake. Međutim, Onuf odbija konceptualnu hegemoniju anarhije. Umesto toga, smatra da je ono što on naziva heteronomija bolje za objašnjavanje odnosa prijatelja, rivala i neprijatelja, od kojih su svi, kao partneri, formalno jednaki⁵⁹. Države su hijerarhijske po formi i njihovi odnosi su heteronomni u prvom momentu. Pa ipak, vlade se sastoje od ljudi kojima je status (pozicija) uvek bitan. Ovi ljudi žive u svetu u kome je prisutna velika raznovrsnost društvenih odnosa, što na svakom stupnju formalnosti otelotvoruje Aristotelovu srazmernu jednakost⁶⁰. Ovo je, prema mišljenju Onufa, hegemonija, uslov na osnovu kojeg i hijerarhija i heteronomija zauzimaju svoje mesto, gde sve nejednakosti imaju svoj *raison d' être*⁶¹.

U svom kapitalnom delu „*World of Our Making*“ (1989) Onuf jasno izražava stav da ne postoji anarhična realnost u smislu koji joj pridaju mnogi teoretičari međunarodnih odnosa, te da bi joj trebalo pristupiti na način koji proizlazi iz jezičkih konvencija i kategorija. Fokus druge polovine navedenog dela jeste odnos pravila (mn.) i pravila kao stanja (vladavine, u smislu načina na koji vladamo sobom). Odnosno, dok je prvo poglavlje napisano radi određivanja pravila (mn.) i njihove funkcije (što je ostvarenje i jednog pravila), svrha drugog poglavlja jeste određenje pravila (jed.) i načina njegovog funkcionisanja (putem više pravila). Svaka kategorija pravila (jed.) korespondira s jednom od tri kategorije pravila (mn.). Svako od pomenutih stanja pravila prisutno je kada je prisutno ponašanje zasnovano na postupanju po nekom od tipova pravila, odnosno hijerarhija proizlazi iz direktivnih pravila, hegemonija iz instruktivnih pravila, a heteronomija iz komisivnih pravila. Čitava ova povezanost bazira se na pomenutoj Kantovoj ideji heteronomije, za koju ističe da se nalazi između (ili možda čak paralelno) s dva tradicionalna pola političke teorije - hijerarhije i anarhije. Onuf razvija Kantov koncept kako bi predstavio način na koji se može konceptualizovati forma pravila koje nije strukturisano na isti način kao u unutrašnjem političkom poretku, a koje se, opet, ne pretvara u „vladavinu

⁵⁹ Nicholas Onuf, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in social theory and international relations*, op. cit., p. 159.

⁶⁰ Prema Aristotelovoj podeli na numeričku i srazmernu (proporcionalnu) jednakost (*proportional equality*), srazmerna je ona koja zastupa relativno jednako tretiranje prema svim relevantnim akterima, u skladu s njihovim dužnostima. *Ibid.*, p. 143.

⁶¹ *Ibid.* p. 159.

nikoga“, pretpostavku koja leži u idejama najvećeg dela teoretičara, a protiv koje se glasno borio sve vreme.

Iz navedenog se pretpostavlja da opozicija pravila (mn.) i pravila (jed.) predstavlja oličenje opozicije od koje polazi većina teoretičara međunarodnih odnosa (ako ne i društvenih nauka uopšte), fenomena makro i mikro nivoa. Onuf naglašava mogućnost transformacije pravila u pravilo i obratno, odnosno pravila i pravilo na određeni način na koji on to čini, konstantno se kreću između predstava makro i mikro nivoa⁶². Onuf se, dakle, zalaže za drugačiju interpretaciju opozicije pravila-pravilo, ističući da najveći deo literature posvećene pravilima reflektuje afinitete dominantne teorijske struje. On veruje da su i marksistička paradigma i paradigma pravila pozicionirane na marginama zapadnjačke tradicije, budući da centralno mesto pripada liberalizmu. Zaključuje da oni koji prepoznaju operativni značaj bilo koje od ove dve paradigme (uključujući tu i sebe) takođe nužno ostaju na marginama⁶³.

Zaključna razmatranja

Onuf međunarodne odnose vidi kao „isprepletanu mrežu“ hijerarhijskih, heteronomnih i hegemonih odnosa pravila (oblika vladavine). Naspurot mnogim savremenim teoretičarima, ne predstavlja formalno anarhičan karakter međudržavnih odnosa kao suprotnost unutrašnjoj politici, što je distinktivno analitičko obeležje svetske politike⁶⁴. Umesto toga, svojom paradigmom pravila teži prihvatanju izvanrednih analitičkih sličnosti između unutrašnje i međunarodne politike. Skreće pažnju ka istrajnom prisustvu pravila i stanja pravila, nezavisno od prisustva ili odsustva konkretnih institucija. Podelu spolja/unutra ili međunarodno/ unutardržavno, dakle, ne smatra neophodnom. Ukoliko se jave razlike između ovih sfera, one ne proizlaze iz njihovih fundamentalnih obeležja, već iz mogućnosti da njihova pravila budu međusobno suprotstavljena jedna drugima.

Onuf u svojoj raspravi na temu anarhije u međunarodnim odnosima ostavlja dva otvorena pitanja: „Da li je projekat pronalaženja (otkrivanja) smisla (*making sense*), međutim, uopšte moguć, ukoliko je kreiranje sveta primarno određeno kao proces koji uključuje konstituisanje međunarodnog društva putem interakcija među državama?“⁶⁵ i „da li princip heteronomije

⁶² Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 29.

⁶³ Ibid., p. 30.

⁶⁴ Nicholas Onuf & Frank F. Klink, „Anarchy, Authority, Rule“, op. cit., p. 170.

⁶⁵ Da bi odredili ciljeve i efektivno delovali u pravcu njihovog ostvarenja, prema mišljenju Onufa, svako od nas mora pronaći određeni smisao vlastitog postojanja. Dodaje i da je naša snažna želja da pronađemo smisao u svetu čiji smo deo. Nicholas Onuf, *Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Routledge, London and New York, 2012, pp. XV-XVI.

nudi održivu alternativu- stabilne i miroljubive odnose u 21.-om veku, osporavanjem principa anarhije?“⁶⁶.

Svet kakav poznajemo mora biti na neki način izveden, navodi Onuf⁶⁷. On ne predstavlja prirodno stanje kao takvo, niti sumu pojedinačnih iskustava agenata. To je „moderan svet, svet koji smo mi, modernisti, kreirali za sebe“ (podrazumeva se putem pravila)⁶⁸. Ako su prema Onufovom mišljenju ova pravila proistekla iz uma, te generisana međusobnim odnosima partnera, pretpostavljeni rezultat je međunarodno društvo, nastalo uzajamno konstitutivnim putem. Članstvo u ovakvom heteronomnom međunarodnom društvu nije reverzibilno kao što bi bilo u liberalnim zajednicama ili hobsovskim politikama smeštenim u stanje anarhije (na način na koji je oni određuju). Onufovo društvo je sagrađeno na društveno konstruisanim pravilima i putem kojih povezuje partnere, kako na individualnom, tako i na međudržavnom nivou. Stanje proisteklo iz ovako određenih društvenih odnosa je ono što Onuf naziva heteronomija, dok je zbir njihovih uloga regulisanih principom suvereniteta ono što naziva međunarodnim društvom.

Interesantno je Onufovo obrazloženje zašto se teoretičari, osim pravila (mn.), ne bave značajnije ni stanjem pravila u bilo kom političkom društvu (a naročito u međunarodnom društvu)⁶⁹. On to smatra prevashodnom posledicom tradicionalne opozicije unutrašnje (državno) - spoljno (međunarodno), ali i pretpostavke da anarhija prevladava spoljašnjom dimenzijom. Značenje anarhije u ovom kontekstu je jasno i predstavlja odsustvo onih pravila koja čine državu legalnim poretkom, ili odsustvom pravila koja se pronalaze u državama. Pretpostavka da anarhija vlada u međunarodnim odnosima jeste obeležje gotovo čitavog toka teorijske misli, zahvaljujući u značajnoj meri Kenetu Volcu, smatra Onuf. Svako ko insistira na njoj, vrlo verovatno povezuje pojam pravila s međunarodnim pravom, liberalnim institucionalizmom, kao i oslanjanjem na ono što se često naziva domaća (unutrašnja) anarhija⁷⁰. Termin je sam po sebi negativne konotacije.

⁶⁶ Antje Wiener, „Still Missing The Other Half: World making and sense making“, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and his Critics*, op. cit., p. 114.

⁶⁷ Ibid., p. 113.

⁶⁸ Ibid., p. 114.

⁶⁹ Interesantno je da, u vreme kada je objavio svoje najpoznatije delo „*World of Our Making*“ (1989), Onufova teorijska misao nije imala mnogo uticaja (izuzev činjenice da je njome uveden pojam konstruktivizma u oblast međunarodnih odnosa). Ne samo da pravila nisu bila u fokusu interesovanja njegovih prethodnika i savremenika, već je izuzetno mali broj autora koji su se njima ozbiljnije bavili. Izuzetak je Fridrih Kratochvil (*Friedrich Kratochwill*), čije je delo „*Rules, Norms, and Decisions*“ objavljeno iste godine. Premda se ne može tvrditi da se vremenom situacija naročito promenila, primećene su izvesne promene. Onuf smatra da, iako mnogi samoproklamovani konstruktivisti uvode ovaj pojam u svoje vokabulare, oni to čine bez ikakve svesti o tome šta je ono što ih čini normativnim.

⁷⁰ Nicholas Onuf, *Rule and rules in international relations*, op. cit., p. 2.

Ukoliko, kako Onuf tvrdi, postoje pravila (razna pravila) koja konstituišu i regulišu odnose među državama, onda mora postojati i stanje proizišlo iz tih pravila, odnosno, onda ne može postojati anarhija kao takva⁷¹. Zastupanje ovakvog stava u teorijama međunarodnih odnosa definitivno predstavlja izazov. Stoga, nije čudno da teoretičari, iovako ne naročito zainteresovani za pravila, uglavnom odbijaju nepostojanje anarhije. Pa ipak, s druge strane, čak i oni najpesimističniji realisti veruju da stanje međunarodnog sistema ne predstavlja kaos, bilo to zbog balansa moći, koncepta velikih sila, sfera uticaja ili bipolarnog poretka. Onuf naposljetku sugerije da tek padom Berlinskog zida dolazi do osporavanja ovakvih realističkih polazišta, čime se postepeno otvara mogućnost za korišćenje jezika pravila u bavljenju međunarodnim odnosima.

Stav koji potencijalno može obrazložiti Onufovo osporavanje postojanja anarhije u savremenim međunarodnim odnosima jeste onaj kojim ukazuje na glavni uzrok ovakve opšteprihvaćene interpretacije stanja međunarodnog sistema, što on smatra potpuno pogrešnim. Uzrok nalazi u odgovorima na ključna pitanja međunarodne politike i navodi da, ukoliko se na pitanje „ko“ u svetskoj politici daje odgovor „država“, a na pitanje „kako“ odgovara „ratom“, onda je anarhija sasvim logična posledica ovako iskrivljene koncepcije⁷². Navedena ilustracija potencijalno otvara jedan sasvim nov pristup proučavanju aktuelnog stanja međunarodnih odnosa, pod pretpostavkom da bi se drugačijim odgovorima došlo i do sasvim različitog rezultata (u konkretnom slučaju - heteronomije).

Opšti utisak o Onufovim stavovima koji se odnose na ovu problematiku jeste da postoji priličan broj potencijalno plodonosnih ideja primenljivih na teoriju međunarodnih odnosa, ali da je za potpunije razumevanje, a time i primenu, nužna dalja njihova razrada. Kao što je slučaj i u drugim oblastima njegovog rada, Onufova nekonzistentnost, terminološka nedoslednost, te uopšteno kompleksnost samog izražavanja značajno ograničavaju prepoznavanje doprinosa koje njegovi stavovi u ovoj oblasti nesumnjivo imaju. Čini se da Onuf potencijalno u velikoj meri može doprineti razumevanju i objašnjenju savremenih međunarodnih odnosa, ali da bi to u praksi bilo ostvarivo, neophodno je, pre svega, njegove parcijalno iznošene ideje povezati u jednu koherentnu celinu, strukturisati ih i na taj način učiniti preglednim i dostupnim teoretičarima u okviru jednog obuhvatnog sistematizovanog dela.

⁷¹ Ibid.

⁷² Nicholas Onuf, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, op. cit., p. 231.

Bibliografija

- Ajzenhamer, Vladimir, „Bojno polje *praxis*: realističko-konstruktivistički duumvirat i posrtanje liberalnog internacionalizma“, u: *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Axelroad, Robert, Keohane, Robert O., „Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions“, *World Politics*, Vol. 38, No. 1, 1985, pp. 226-254.
- Dabić, Dragana, „Kritička teorija međunarodnih odnosa na početku 21. veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Dahl, Robert A., „Polyarchy, pluralism, and scale“, *Scandinavian Political Studies*, Vol. 7, Supplement 4, 1984, pp. 225-240.
- Donnelly, Jack, „The Discourse of Anarchy in IR“, in: *International Theory*, 7, 3, 2015, pp. 393-425.
- Guzzini, Stefano, Leander, Anna, „Following Onuf’s Rules on Rule: The legal road to social Constructivism“, in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017, pp. 175-188.
- Jovanović, Nataša, „Rubikova kocka postkolonijalizma: teorijski sinkretizam i novi izazovi u postkolonijalnim studijama“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Korać, Srđan T., „Feminističke teorije međunarodnih odnosa: akademski ‘beskućnik’ i u 21. veku?“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Kostić, Marina T., „Marksističke teorije međunarodnih odnosa na početku 21. veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Kovačević, Božo, „Šta je to novo u konstruktivizmu?“, u: Dejan Jović (ur.), *Konstruktivističke teorije međunarodnih odnosa*, Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2016, str. 37-88.
- Kovačević, Irina, „Racionalizacija i Birokratija“, *Svarog*, br. 4, maj 2012, str. 169-182.
- Kovačević, Marko, „Međunarodni odnosi u doba teorijskog pluralizma: o stanju discipline i glavnim raspravama početkom 21. veka“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Lechner, Silviya, „Why Anarchy Still Matters for International Relations: On Theories and Things“, *Journal of International Political Theory*, Vol. 13, No. 1, 2017.
- Lišanin, Mladen, „Održivost istraživačkog programa realizma u međunarodnim odnosima“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Luša, Đana, „Koncept anarhije u realističkoj teoriji međunarodnih odnosa“, u: Dejan Jović (ur.), *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*, Politička kultura, Zagreb, 2013, str. 228-248.

- Milner, Helen, "The Assumption of Anarchy in International Relations Theory: A Critique", *Review of International Studies*, Vol. 17, No. 1, 1991, pp. 67-85.
- Onuf, Nicholas, *Making Sense, Making Worlds: Constructivism in Social Theory and International Relations*, Routledge, London, 2013.
- Onuf, Nicholas, Klink, Frank F., "Anarchy, Authority, Rule", *International Studies Quarterly*, Vol. 33, No. 2, 1989, pp. 149-173.
- Onuf, Nicholas, *Rules and rule in international relations*, Erik Castrén Institute of International Law and Human Rights, University of Helsinki, 2014, Internet, <http://www.helsinki.fi/eci/Events/Nicholas%20Onuf%20Rule%20and%20Rules%20%204-2-14.pdf>, 02/02/2018.
- Onuf, Nicholas, *Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, Routledge, London and New York, 2012.
- Onuf, Nicholas, *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press in Columbia, South Carolina, 1989.
- Pavlović, Vukašin, „Veberova koncepcija moći“, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Beograd, 2009, str. 9-26.
- Proroković, Dušan, Milićević-Proroković, Jelena, „Teorija neoliberalnog institucionalizma na početku 21. veka: međunarodne institucije i globalno upravljanje“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Roberts, James C, "What do Rules Do? Making Room for Rationality in Constructivist Thought", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017, pp. 80-90.
- Snyder, Jack, *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, New York, 1991.
- Stojanović, Đorđe, „Pravo lice hegemonije: Neo-gramšijevski pristup modernom svetskom poretku“, *Sociološka luča*, III/1, 2009.
- Tickner, Ann J, "Foreword to Harry D Gould, Ed. The Art of World Making", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World-Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017.
- Trapara, Vladimir, „Neoklasični realizam - realizam za 21. vek“, u: *Međunarodni problemi*, Vol. LXIX, No. 2-3, 2017.
- Vujović, Marija, „Osnovni principi Kantove etike dužnosti“, *MATICA*, br. 71, jesen 2017, str. 389-426.
- Waltz, Kenneth N., *Theory of International Politics*, Mass: Addison- Wasley, Reading, 1979.
- Wendt, Alexander, "Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, Vol. 46, No. 2, spring 1992, pp. 391-425.

Wiener, Antje, "Still Missing The Other Half: World making and sense making", in: Harry D. Gould (ed.), *The Art of World Making: Nicholas Greenwood Onuf and His Critics*, Routledge, London, 2017, pp. 113-123.
Wight, Martin, *Power Politics*, Holmes and Meier, New York, 1978.

HETERONOMOUS INTERNATIONAL STATE (REJECTION OF ANARCHY)- NICHOLAS ONUF

ABSTRACT

The concept of anarchy is one of the cardinal categories in International Relations Theories, classic and contemporary ones. This paper analyses the theoretical framework of one of the three most influential social constructivists- Nicholas Onuf. Describing the world affairs as anarchical, which is a presumption in the works of almost all scholars (both realistic and liberal), Onuf takes the presumption of anarchy to be mistaken. Onuf analyses and rejects the existence of anarchy in international state, most commonly regarded as "the absence of world government" or "rule by no one in particular". Onuf is firm in the claim that there is no logically necessary connection between the absence of ultimate authority and the absence of rules or order. In order to represent and explain the true international state of affairs, which he suggests is unrecognized because of the terminological and conceptual confusions, Onuf implies that more adequate term is "heteronomy". Scientific justification of this paper is obvious due to the fact that it is about a phenomenon that is not researched enough, especially in domestic literature, and because a better understanding of this phenomenon could potentially change the current world affairs for the better.

Key words: international relations, anarchy, heteronomy, rules, condition of rule, social constructivism, Onuf.

UDK 355.01:316.462]:327(73)
Biblid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1176, str. 43–62
izvorni naučni rad
Priljen: 25.9.2019.

*Srđan T. KORAC*¹

Vojnik-kiborg kao oslonac američkih disciplinskih ratova u 21. veku

SAŽETAK

Rad razmatra novoostvarena i planirana vojnotehnološka dostignuća, prvenstveno u području unapređenja borbene sposobnost pojedinačnog vojnika u kontekstu delotvornog vođenja disciplinskih ratova kao sredstva američke politike kontrole planetarne periferije u ranom 21. veku. Autor polazi od pretpostavke da se, pored obima i kvaliteta materijalnih resursa, vojna moć kao jedna od osnovnih pretpostavki uspešnog vođenja rata temelji na sposobnostima ljudstva, jer je pobeda u bici uslovljena borbenom delotvornošću angažovanih jedinica, tačnije sposobnostima i voljom da se suprotstavi neprijatelju na organizovan način. Asimetrična priroda vojnih intervencija Sjedinjenih Američkih Država i njihovo projektovanje pretežno u gradsko i civilno okruženje definiše vojnostrategijski, operativni i taktički okvir u kojem napredne i sofisticirane tehnologije ne mogu da nadomeste kopnene operacije. Autor naglašava da iskorak u razvoju tehnoloških dostignuća četvrte industrijske revolucije nužno obuhvata i preobražaj kopnenih snaga, posebno roda pešadije kao njihove okosnice, zato što nanošenje odlučujućeg udara neprijateljskim snagama i dalje zahteva ljudsko prisustvo na samom bojištu. Analiza je usredsređena na primenu ostvarenih i predvidivih dostignuća četvrte industrijske revolucije u oblasti biotehnologije, neuronauke, elektronike, informatike i robotike usmerenu na jačanje psihičkih i telesnih sposobnosti pojedinačnog vojnika. Autor zaključuje da su, uprkos mogućim povremenim otporima samih korisnika

¹ Autor je viši naučni saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
E-mail: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“ (br. 179029), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

i donosilaca političkih odluka, realna očekivanja da se u bliskoj budućnosti stvore hibridi ljudskog organizma i tehnoloških umetaka i ojačanja, ali upozorava da bi implikacije stvaranja pešadijskih vojnika-kiborga s nadljudskim svojstvima mogle da u krajnjem ishodu još jednom potvrde hegemoniju SAD nad ostatkom sveta, posebno nad globalnom periferijom.

Ključne reči: vojna moć, napredne tehnologije, kopnene operacije, vojnik, kiborg, telo, SAD.

Četvrti industrijska revolucija i vojna moć u kontekstu delotvornosti spoljne politike

U realističkom poimanju spoljnopolitičkog odlučivanja zasnovanog na modelu racionalnog izbora, jedini pouzdan način opstanka u anarhičnom međunarodnom sistemu je izgradnja odbrambene sposobnosti do nivoa koji značajno uvećava troškove eventualnog agresora pod pretpostavkom da i on deluje kao racionalni akter.² Teorijska razmatranja koncepta međuzavisnosti u nasilju, shvaćenog kao sposobnost međunarodnih aktera da jedni drugima nanose štetu, usmerena su na pokušaje ispravnog razumevanja dalekosežnih posledica tehnologije kao važnog dela materijalnog konteksta, na dinamiku moći na međunarodnoj sceni, te na delotvornost nacionalne odbrambene politike posmatrano parametrom neprobojnosti teritorije.³ Ipak, čini se da bezbednosna dilema u klasičnom tumačenju nije primenjiva u ranom 21. veku na način kako je to bila u razdoblju prve polovine 20. veka, bar ne za velike sile za koje je malo verovatno da bi ratovale među sobom.⁴

Vojna moć kao jedna od osnovnih pretpostavki uspešnog vođenja rata temelji se na obimu, kvalitetu i kapacitetu materijalnih resursa i na sposobnostima ljudstva. Ono što je uvek neizvesno je u kojoj meri će spoj ova dva elementa proizvesti delotvornu borbenu moć na samom bojištu, odnosno u izvršavanju borbenih operacija i konkretnih borbenih zadataka. Pored stepena ostvarljivosti postavljenih političkih ciljeva ratnih operacija i pogodnosti odabrane strategije, pobeda u bici je uslovljena borbenom delotvornošću angažovanih jedinica, odnosno sposobnostima i voljom da se suprotstave neprijatelju na organizovan način. Kvalitet materijalnih resursa i kapaciteta kao element borbene delotvornosti i uopšte vojne moći menjali

² Alex Mintz and Karl DeRouen Jr., *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, pp. 121–122.

³ Više o ovome u: Daniel Deudney, "Anarchy and Violence Interdependence", in: Ken Booth (ed.), *Realism and World Politics*, Routledge, Oxon & New York, 2011, pp. 17–34.

⁴ Georg Sørensen, "State Transformation and New Security Dilemmas", in: Ersel Aydinli & James N. Rosenau (eds), *Globalization, security, and the nation-state: Paradigms in transition*, State University of New York Press, Albany, 2005, pp. 81–97.

su se kroz istoriju shodno dinamici društvenih odnosa i modela organizovanosti političke zajednice.

Upotreba oružane sile kao sredstva rešavanja sporova predstavlja prostorno-vremensku konstantu civilizacije, a ratovanje kao jedna od najstarijih društvenih praksi svedoči o drevnoj isprepletanosti tehnike, tehnologije i unapređenja načina delotvorne upotrebe materijalnih i ljudskih resursa u okolnostima konkretnog društvenog bogatstva kojim raspolaže vladajuća elita u datom istorijskom trenutku.⁵ Ratovi su se tokom najdužeg dela praistorije prvo vodili primitivnim oruđem korišćenim prvenstveno za lov, npr. kopljem, da bi tek u kasnijem neolitu u upotrebu ušlo oružje, odnosno predmeti namenski pravljeni za nanošenje povreda i ubijanje. Ljudi su se dugo vremena borili istim oružjem, prvobitno kopljem, štitom i mačem, uz spora i minimalna poboljšanja koja su neznatno uticala na ishod bitke. Tek od 19. veka i početka planske primene naučnih saznanja, sistematičnog nastojanja da se eksperimentalno dođe do tehničkih izuma i ovlada višim nivoom zanatskih i proizvodnih veština, došlo je do vidnog napretka u razvoju vojne tehnologije, stvaranju novog i usavršavanja postojećeg oružja.⁶

Namera ratnih vođa odvajkada je bila da pronađu borbena sredstva i osmisle taktike koje će doneti pobedu nad neprijateljem uz najmanje sopstvene žrtve.⁷ Pojedini „skokovi“ u razvoju tehnologije: dugačko koplje, luk i strela, samostrel, top, puška, avion, raketa itd., doprineli su da se oružane operacije vode sa sve veće razdaljine, odnosno da otpočnu bez borbe „prsa u prsa“, tj. u trenutku kada suparničke kopnene snage nisu još došle u neposredan dodir.⁸ Tako je, npr. povećanje preciznosti topova i pušaka tokom 18. i 19. veka otvorilo novo poglavlje u ratnoj istoriji, omogućivši napad daleko od neprijatelja, a bezbedno po sopstveno ljudstvo. Tehnološko poboljšanje učinilo je naoružanje razornijim, da bi se polovinom 20. veka došlo do nuklearnog oružja čiji je kataklizmični potencijal doveo do apsurdna njegovu upotrebnu vrednost kao sredstva za ostvarivanje spoljnopolitičkih ciljeva u granicama zdravog razuma.⁹

Dostignuća tehnike i tehnologije u okviru četvrte industrijske revolucije otvorila su u 21. veku brojne mogućnosti zamene ljudske sile na bojištu

⁵ Opširnije u: Ton Otto, Henrik Thrane and Helle Vandkilde (eds), *Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, Aarhus University Press, Aarhus, 2006, pp. 105–271, 483–514.

⁶ Detaljnije u: Bernard and Fawn M. Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, Indiana University Press, Bloomington & London, 1973, pp. 124–199.

⁷ O razvoju vojnog strateškog promišljanja u kontekstu navedenog cilja više videti u: Martin van Creveld, *The Art of War and Military Thought*, Cassell & Co., London, 2000.

⁸ O uticaju napretka tehnike i tehnologije na preobražaj strategije i ratne veštine detaljnije u: William Weir, *50 Weapons That Changed the World*, The Career Press, Franklin Lakes (NJ), 2005.

⁹ Jedina spoljnopolitička mogućnost je puko posedovanje ove vrste naoružanja kako bi se vodila politika odvracanja u strateškoj igri „sigurnog uzajamnog uništenja“.

poluautonomnim i autonomnim oružanim sistemima, čime su odškrinuta vrata robotizaciji ratovanja.¹⁰ Najpoznatiji predstavnik poluautonomnih sistema je dron (*drone*), odnosno bespilotna letelica - višenamenska platforma za izviđanje, patroliranje, prikupljanje obaveštajnih podataka i borbena dejstva.¹¹ Bespilotnim letelicama može se daljinski upravljati (*Remotely Piloted Aircraft* – RPA) iz zemaljske kontrolne stanice odakle ih navodi pilot s pratećom posadom, umrežen s komandnim centrom i komunikacionom infrastrukturom ili samostalno (*Unmanned Air Vehicle* – UAV) tako što prate unapred zadat program dejstvovanja.¹² Budući da nisu ograničeni psihofizičkim moćima pilota i mogućnošću tragičnih posledica obaranja, dronovi imaju prednost u odnosu na klasične vazduhoplove jer mogu da lete duže, bez prekida, na većim visinama i bez ikakvog zamora svojstvenog ljudskom telu. Daljinsko upravljanje bespilotnim letelicama nije bukvalno „bez pilota”. Svaka letelica pretpostavlja postojanje visoko obučene i specijalizovane prateće posade koja može da broji čak i do 300 ljudi.¹³

Imajući u vidu planove Vašingtona o razvoju vazdušnih, kopnenih i pomorskih dronova u narednom razdoblju ne čudi da je reč o niši u okviru vojne industrije trenutno vrednoj oko deset milijardi dolara.¹⁴ Stoga, ne treba potceniti ni prateći uticaj globalnog korporativnog lobija organizovanog pod okriljem Međunarodnog udruženja za sisteme bez posade (*Association for Unmanned Vehicle Systems International* – AUVSI), koje okuplja preko 7500 predstavnika javnih institucija, kompanija i akademske zajednice iz više od šezdeset zemalja.¹⁵ Deo odbrambenog tržišta usmerenog na sredstva iz vojnog budžeta SAD namenjen poboljšanju senzorskih sistema na dronovima polako se oporavlja posle recesionog udara 2008. godine. Američka vlada namerava da tokom narednih godina samo na taj segment potroši više milijardi dolara.¹⁶

¹⁰ O robotizaciji ratovanja iscrpnije pogledati autorovu nedavno objavljenu studiju: Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.

¹¹ Klasifikacija vojnih bespilotnih letelica dostupna na: <https://www.militaryfactory.com/aircraft/unmanned-aerial-vehicle-uav.asp>, 12/09/2019.

¹² “United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038”, United States Air Force Headquarters, February 2014, www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPAVectorVisionandEnablingConcepts2013-2038.pdf, pp. 13–15.

¹³ Shashank Joshi and Aaron Stein, “Emerging Drone Nations”, *Survival*, Vol. 55, No. 5, October–November 2013, p. 56.

¹⁴ “The Benefits and Challenges of UAVs”, <http://onlinemasters.ohio.edu/the-benefits-and-challenges-of-uavs/>, 13/09/2019.

¹⁵ Prema informacijama dostupnim na zvaničnoj internet prezentaciji, osnovni cilj AUVSI-ja je da zastupa interese proizvođača sistema bez posade i robota pred nacionalnim vladama, regulatornim telima, medijima i javnošću, da se stara da interesi njegovih članica budu uvaženi i uključeni u zakonodavni proces prvenstveno u SAD, ali i na globalnom nivou (www.auvsi.org/who-auvsi).

¹⁶ David L. Rockwell, “ISIS, China, Russia fuel new growth in UAS sensors and technologies”, *Unmanned Systems*, Vol. 35, No. 10, October 2017, p. 26.

Zahvaljujući odluci američke vojske da krene u razvoj nove generacije kopnenih vozila bez posade, koja su pokazala značajnu upotrebnu vrednost u Iraku i Avganistanu na zadacima pronalaženja i uklanjanja mina, čišćenju kopnenih komunikacija i identifikaciji objekata, otvara se još jedno lukrativno tržište za privatne kompanije.¹⁷

Šta čini delotvornim kopnene operacije u 21. veku: vojnici ili tehnologija?

Opšti kontekst vojnotehnoških promena u postindustrijskim društvima ranog 21. veka promenjen je usled novog načina unutar političke i međunarodne legitimizacije rata kao instrumenta spoljne politike. Zloupotreba idejnih postavki o međunarodnom društvu kao putu ka ostvarenju kantovskog večnog mira na planeti zasnovana je na rekonceptualizaciji podele sveta na liberalan centar i „necivilizovanu“ periferiju.¹⁸ Intervencionistička imperijalna politika opravdana je razlozima navodne odbrane civilizacijskih tekovina Zapada od tzv. odmetničkih država i raznorodnih nedržavnih aktera koji osporavaju univerzalnu vrednost liberalnog poretka.¹⁹ Zbog toga ću u ovoj analizi koristiti pojam disciplinskog rata, koji sam uveo za potrebe drugog istraživanja, kako bih ukazao da se svrha ratovanja u 21. veku ne može više analizirati isključivo klasičnim ključem Klauzevicevog shvatanja o slamanju volje neprijateljske države u skladu s konkretnim političkim ciljevima; imperijalni rat je sada svojevrsni disciplinski postupak protiv neposlušnih članova međunarodnog društva podstaknut i legitimisan rasuđivanjem navodne moralne većine unutar imperijalnog centra.²⁰ Disciplinskim ratom označavam planiran i organizovan oružani sukob koji pokreće velika (ili regionalna) sila protiv asimetričnog aktera međunarodnih odnosa radi uspostavljanja željenog moralno-vrednosnog i društvenog poretka ili njegove zaštite od opažene ontološke pretnje.²¹ Svrha disciplinskog rata je kažnjavanje odstupanja od

¹⁷ Opširnije u: Rich Tuttle, „Gaining ground: Strategy lays out Army plan for moving forward with unmanned ground vehicles”, *Unmanned Systems*, Vol. 35, No. 9, September 2017, pp. 38–42.

¹⁸ Više u: Bruce Buchan, „Civilized Fictions: Warfare and Civilization in Enlightenment Thought”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 36, No. 1, 2011, pp. 64–71; Srđan T. Korać, Nenad Stekić, „Etičke oprečnosti teze o demokratskom miru”, *Srpska politička misao*, god. 25, vol. 62, br. 4/2018, str. 95–117.

¹⁹ Iscrpnije o tome u: Amber Aubone, „Explaining US unilateral military intervention in civil conflicts: A review of the literature”, *International Politics*, Vol. 50, Issue 2, pp. 278–302.

²⁰ Više u: Srđan T. Korać, „Rat u 21. veku kao sredstvo imperijalne kontrole planetarne ‘periferije’”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXX, br. 4, 2018, str. 412–431.

²¹ *Ibid.*, str. 421.

dopuštenog/poželjnog ponašanja kako bi se prekršilac „pokajao“ i „popravio“ prihvatanjem vrednosnog sistema onoga koji kaznu sprovodi.

Administracija u Vašingtonu je tokom poslednjih nekoliko decenija uvek entuzijastično zagovarala politiku intervencionizma zato što je ogromna premoć SAD u vojnoj sili uz njeno efikasno globalno projektovanje, minimalne sopstvene žrtve i odsustvo patnje stvarnog ratnog razaranja usled male verovatnoće prenošenja sukoba na spostveno tle, omogućili da čak i neuspesi pojedinih prošlih intervencija (npr. u Vijetnamu i Somaliji) nikada ne budu psihološka prepreka oblikovanju javnog mnjenja u korist novih intervencija. Ovo ne čudi budući da je nakon ukidanja redovnog služenja vojnog roka u SAD, pre više od četiri decenije (1973), manje od jednog procenta stanovništva u vojnoj službi. Time je američka vojska u potpunosti profesionalizovana i preobražena u još jednu nišu na tržištu rada, zanimanje koje se slobodno bira shodno individualnim preferencijama. Ipak, posmatrano iz ugla pojedinačnog vojnika, bio on regrutovan građanin na odsluženju redovnog vojnog roka ili najamnik, borbe su i dalje „klanice“ jednako kao i ranije. Važna razlika ogleda se u tome što su uvođenjem novih tehnologija neprijateljski vojnici postali manje neposredno vidljivi, tj. nisu neposredno „na nišanu“; time je ubijanje izmešteno „na daljinu“, tj. u sve većoj meri je posredno.

Pod bremenom ranijih tragičnih iskustava, tekući vek je doneo i novo opažanje u pogledu praga društvene prihvatljivosti ratnih žrtava ilustrovano u paroli „Bez mrtvačkih vreća“ (*No body bags*). Pred javnošću postindustrijskih poliarhija s globalnim spoljnopolitičkim ambicijama postalo je sve teže politički opravdati potrebu da građani gube živote u ratovima u udaljenim područjima za koja nisu nikada ni čuli, a posebno ukoliko nastane pat situacija da zbog oštre reakcije javnog mnjenja mora da se obustavi vojna operacija kako bi se izbegle dodatne žrtve, što potom podriva ostvarenje zadatog vojnog, u krajnjem ishodu, spoljnopolitičkog cilja.²² Politika minimizacije ljudskih žrtava vlastitih trupa operacionalizovana u vidu „ratovanja bez rizika“ (*warfare without risk*) ostvarivana je u protekle tri decenije unajmljivanjem privatnih vojnih i bezbednosnih kompanija, oslanjanjem na spoj vazdušnih operacija i „posrednika“ u vidu lokalne gerile, te maksimalnom efikasnošću naoružanja usavršavanjem njegove preciznosti.²³

Ni dan danas nije moguće ostvariti trajno i čvrsto kopneno prisustvo bez neposrednog zauzimanja teritorije i direktne borbe na malom rastojanju, pogotovo u asimetričnim ratovima 21. veka gde najsloženije operacije vode strane intervencionističke trupe, i to pretežno u gradskom okruženju i protiv raznorodnih neprijateljskih trupa u vidu nedržavnih aktera vešto pomešanih

²² Frank Sauer and Niklas Schörnig, „Killer drones: The silver bullet of democratic warfare?“, *Security Dialogue*, Vol. 43, Issue 4, August 2012, pp. 368–369.

²³ *Ibid.*, p. 369.

s lokalnim stanovništvom (civilima).²⁴ Prema predviđanjima i procenama u pojedinim studijama vojnih analitičara i visokih zvaničnika američke vojske delotvorno izvođenje vojnih intervencija na planetarnoj periferiji ostaće suštinski oslonjeno na kopnene operacije, zato što će pobjeda u ratu i dalje zahtevati kontrolu nad određenom teritorijom uz ljudsko prisustvo na samom bojištu.²⁵ Reč je o fundamentalnoj dimenziji vojnostrategijske stvarnosti koju teško da će moći da zamene i najnaprednije tehnologije i najsofisticiranije naoružanje.²⁶ Ipak, opšti iskorak u organizaciji vojnih operacija načinjen naprednim tehnologijama četvrte industrijske revolucije mora da obuhvati i preobražaj kopnenih snaga, posebno roda pešadije kao njihove okosnice. Stoga ću u ovom radu da se usredsredim na prikaz novoostvarenih i planiranih vojnotehnoških dostignuća, prvenstveno u području unapređenja borbene sposobnost pojedinačnog vojnika.

Pešadijski vojnik u ranom 21. veku: od čoveka ka natčoveku

Koncept pešadijskog vojnika nije se suštinski promenio kroz vekove, ali je evoluirao tako što su nove tehnologije ojačale njegovu borbenu sposobnost. Inovacije u području naoružanja vodile su stvaranju svojevrsnog nad-vojnika ojačanog različitim vidovima mehaničkih umetaka ili naprava, kako bi nadomestile fizička ograničenja ljudskog organizma, pogotovo u psihofizički iscrpljujućoj borbi prsa u prsa. Od sredine 17. veka kada je prvi put konstruisan, bajonet je dugo vremena bio primer oružja koje je pored uloge telesnog „dodatka“ imalo i psihološki učinak, jer je izazivao strah kod neprijateljskih vojnika.²⁷ Jedan nedavni ogled iz područja neuronauke pokazao je da puška s bajonetom uzrokuje dvostruko veći strah kod ispitanika od puške bez ovog dodatka.²⁸ Svrha bajoneta kao psihološkog oružja je da izazove iskonski strah od šiljatog oružja, te da uznemiri vojnike

²⁴ Detaljnije u: Herfried Münkler, "Old and new wars", in: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer (ed.), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 190–194; Roger Spiller, "Sharp corners: Combat operations in urban areas", in: Michael Evans, Alan Ryan and Russell Parkin (eds), *Future Armies, Future Challenges*, Allen & Unwin, Crows Nest, 2004, pp. 80–93.

²⁵ Linda Robinson et al., *Improving Strategic Competence: Lessons from 13 Years of War*, RAND Corporation, Santa Monica (CA), 2014, pp. 87–93, 110–114; Jennifer Kavanagh et al., *The Past, Present, and Future of U.S. Ground Interventions: Identifying Trends, Characteristics, and Signposts*, RAND Corporation, Santa Monica (CA), 2017, pp. 179–186.

²⁶ Više u: Max Boot, "The Paradox of Military Technology", *The New Atlantis: A Journal of Technology & Society*, Fall 2006, pp. 13–31.

²⁷ O nastanku i razvoju bajoneta videti u: William Weir, *50 Weapons That Changed the World*, op. cit., pp. 79–82; Bernard and Fawn M. Brodie, *From Crossbow to H-Bomb*, op. cit., pp. 82–83.

²⁸ Ogled je reprodukovan u epizodi posvećenoj borbi prsa u prsa emitovanoj u okviru televizijske dokumentarne serije „Istorija oružja“, prikazane 15. avgusta 2019. na tv kanalu *Viasat History*.

i podstakne ih na predaju. Kada neprijatelju usadimo strah, imamo moć nad njim i možemo da ga nateramo da odustane od borbe.

Svako naoružanje i oprema koji vojniku daju osećanje pojačane snage imaju veliki psihološki učinak na njegovu spremnost da se bori i na opažanje vlastitog superiornijeg položaja spram neprijatelja, što uliva dodatno ohrabrenje i samopouzdanje pred stupanje u oružani okršaj. U doba poznog kapitalizma, primena naprednih tehnoloških rešenja u vojsci uticala je na to da se poželjna svojstva vojnika konstituišu u odnosu na merila sadržana u naučno-tehničkom diskursu. Vojni planeri sada sagledavaju vojnike u kontekstu njihovih slabosti kao veoma ranjiva bića sklona stresu i traumama, a samim tim i greškama i nedelotvornosti u borbenim operacijama, opažaju njihovu nepouzdanost kao kontrapunkt „savršenosti“ elektronskih računara i srodnih uređaja.²⁹ Vojnikovo telo izranja kao najslabiji element trijade u vidu *wetware*-a, koju još čine *hardware*, oličeni u širokom rasponu visoke tehnologije, i *software* otelotvoren u informacionim i komunikacionim tehnologijama.

Telo u ranom 21. veku ostaje u središtu tehnofilskog „kalemljenja“. Svaki vojni komandant mašta o tome da na raspolaganju ima tzv. metabolički dominantne borce (*metabolically dominant warfighters*), odnosno vojnike koji bi bili u stanju da izdrže velike psihološke, kognitivne i telesne napore u razdoblju dovoljno dugom da se osigura uspešno okončanje jedne bitke ili borbene operacije. Uspeh budućih vojnih intervencija širom planete u nepoznatom prirodnom i izrazito negostoljubivom socijalnom okruženju zavisice neposredno od ograničenja ljudskog faktora, koji će predstavljati ključ preživljavanja intervencionističkih trupa raspoređenih na terenu, njihovog uspešnog izvršavanja borbenih zadataka i povratka u vojne baze bez ljudskih i materijalnih gubitaka. Otuda je stavljeno težište na razvoj vojne tehnologije koja bi trebalo da superiornošću nadomesti biološka i emocionalna ograničenja vojnikovog tela uvođenjem raznovrsnog interfejsa, odnosno da ojača psihičke i telesne sposobnosti ugradnjom ili primenom bioloških i mehaničkih poboljšanja, te informatički umreži vojnike posredstvom satelitskih komunikacija u komandni sistem zasnovan na razmeni informacija o odvijanju bitke u realnom vremenu.³⁰ Reč je o planovima za stvaranje vojnika-kiborga, odnosno hibrida ljudskog organizma i tehnoloških umetaka i ojačanja, zasnovanoj na viziji transhumanizacije, čiji je cilj prevazilaženje čoveka kakav je sada putem celovitog integrisanja s mašinama, a koji zagovaraju inovatori i naučnici iz Silicijumske doline (Palo Alto, Kalifornija).³¹ Takav vojnici bi imao

²⁹ Cristina Masters, “Cyborg Soldiers and Militarised Masculinities”, in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 178-179.

³⁰ George R. Lucas, “Postmodern War”, *Journal of Military Ethics*, Vol. 9, No. 4, 2010, pp. 290-291.

³¹ Larissa Bricis, “A philosopher predicts how and when robots will destroy humanity”, *Techly*, 23 september 2017, <https://www.techly.com.au/2017/09/22/philosopher-predicts-robots->

očuvane kognitivne sposobnosti nakon neprospavanih sedmica, a oštećene delove tela bi sam lako mogao da zameni veštačkim. U viziji američkih vojnih planera staroj najmanje tri decenije, vrhunac tehnološkog napretka bio bi oličen u borcu koji se može uporediti s fiktivnim likom džeđaja iz popularne epsko-svemirske filmske franšize *Zvezdani ratovi (Star Wars)*, supermoćnim vojnikom opremljenim zaštitnom uniformom otpornom na termokamere i naoružanim dronom, osposobljenim da samostalno izvodi borbene zadatke uz stalnu neposrednu vezu s komandom.

Na tragu opisane vizije, američka vojska je u okviru višedecenijskih razmišljanja o tome kako spojiti čovekovo telo i mašinu u funkcionalnu celinu razvijala od 1993. do 2008. godine program osavremenjivanja pešadijskog vojnika „Sistem kopnenog ratnika“ (*Land Warrior System*).³² Svrha programa koji je koštao oko pola milijarde dolara bila je da pešadijskog vojnika preobrazu u svojevrsan računarski sistem u pokretu, da ga poveže na mrežnocični sistem vođenja borbenih operacija i tako mu omogući da s komandom i saborcima u realnom vremenu održava komunikaciju i razmenjuje podatke. Vojnik nosi na sebi integrisani radio, navigacioni i kompjuterski sistem, pri čemu se sve informacije slivaju u njegov šlem i to tako da može posredstvom minijaturnog ekrana jednim okom da posmatra dešavanja na terenu i digitalnu geografsku mapu, da u celini prati tok borbene akcije svoje jedinice i prema njemu menja sopstveni položaj. Ovaj prototip sistema kopnenog ratnika ima instaliran supervid (obuhvata zum i termalnu kameru) i supersluj (slušalice su u šlemu), pri čemu i sama puška, pored laserskog navođenja i digitalnog kompasa, ima kameru povezanu s vojnikovim šlemom.³³ Opisani izumi omogućavaju vojniku da puca i iza ugla zgrade bez izlaganja neprijateljskoj vatri, kao i da dejstvuje noću, u magli ili drugim otežanim vremenskim prilikama. Premda je, posle više zaustavljanja i obnavljanja uslovljenih oprečnim stručnim mišljenjima u samom vrhu američke vojske, okončan ukidanjem budžetskih sredstava, pojedini rezultati ovog programa već su ušli u standardnu upotrebu u pešadijskim jedinicama i njegov nastavak ima budućnost u nekim novim okolnostima većeg razumevanja američkih vojnih planera i donosilaca političkih odluka o njegovim pozitivnim efektima.³⁴

[will-destroy-humanity/?utm_content=buffer87327&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer](https://www.facebook.com/?utm_content=buffer87327&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer), 21/09/2019.

³² Osnovni podaci o programu dostupni su na: Military Analysis Network – Federation of American Scientists, <https://fas.org/man/dod-101/sys/land/land-warrior.htm>, 21/09/2019. Iscrpan pregled razvoja programa i njegovih preteča u: Nile L. Clifton Jr. and Douglas W. Copeland, *The Land Warrior Soldier System: A Case Study for the Acquisition of Soldier Systems*, Naval Postgraduate School, Monterey (CA), 2008, pp. 10–27.

³³ Navedeno prema: „Oružje budućnosti“, *Discovery Science HD*, televizijska dokumentarna serija prikazana od 7. do 16. avgusta 2019. Više o seriji na: *Future Weapons*, <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>.

³⁴ Nile L. Clifton Jr. and Douglas W. Copeland, *The Land Warrior Soldier System: A Case Study for the Acquisition of Soldier Systems*, op. cit., pp. 3–5. Jedan od razloga obustavljanja programa

Pregledom aktivnosti Kancelarije za biotehnologije, osnovane 2014. godine pod okriljem američke Agencije za projekte naprednih istraživanja u oblasti odbrane (*Defense Advanced Research Projects Agency – DARPA*) radi razvoja spremnosti i otpornosti vojnika bioinženjerskim korišćenjem jedinstvenih bioloških svojstava (poput prilagodljivosti, replikacije i kompleksnosti), možemo videti da je težište naučnih projekata stavljeno na niz novih tehnoloških uređaja i postupaka za pružanje hitne pomoći, brzo zaceljivanje povređenih tkiva kontrolom fizioloških procesa u organizmu ranjenika i lečenje neuroloških i psiholoških trauma, rano dijagnostikovanje i efikasan tretman u slučajevima neprijateljskih dejstava otrovnim materijama i biološkim oružjem, povezivanje protetičkih udova s mozgom korisnika, povećanje memorije, smanjenje umora, zaštitu genetskog materijala itd.³⁵ O strateškoj važnosti koju Vašington pridaje vojnotehnološkoj revoluciji možda najbolje svedoči podatak da DARPA kao posebna agencija Ministarstva odbrane SAD ima godišnji budžet u iznosu od oko tri i po milijarde američkih dolara i on već petnaest godina unazad ne pada na manje od tri milijarde.³⁶ Program električnih recepata DARPE-e (*The Electrical Prescriptions – ElectRx*), predstavljen javnosti 2014. godine, razvijen je s ciljem da se, u uslovima logističkih izazova blagovremeno pruži hitna medicinska pomoć na bojištu, omogućući efikasan tretman bola, infekcija, posttraumatskog stresa i intenzivne anksioznosti neposrednim delovanjem na nervni sistem kao vitalni činilac psihofizičke spremnosti vojnika. Ugrađeni računarski čip posredstvom sofisticirane neuronske mreže prati zdravstveno stanje vojnika i reaguje stimulansima u mozgu ukoliko prepozna da je došlo do povrede, kako bi podstakao prirodne funkcije nervnog sistema zadužene za pokretanje procesa zaceljivanja.³⁷ Veštačkom modulacijom perifernog nervnog sistema, *ElectRx* ponovo uspostavlja zdrave obrasce razmene električnih signala u neuronskim kolima. Dalje unapređenje *ElectRx*-a vodilo bi razvoju biosenzora koji detektuju narušavanje zdravlja u realnom vremenu i poboljšanju neuronskih čvorišta korišćenjem optičkih i elektromagnetskih veza. Krajnji cilj ovog programa je ukidanje upotrebe tradicionalnih lekova na ratištu uvođenjem medicinskih tretmana koji bi automatski bili prilagođeni potrebama borca i omogućavali stalan nadzor lekara. Srodni programi su dizajniranje sistema

bila je i visoka cena od 30 000 dolara za opremanje jednog pešadijskog vojnika (podatak naveden prema: Noah Shachtman, "The Army's New Land Warrior Gear: Why Soldiers Don't Like It", *Popular Mechanics*, May 2007, www.popularmechanics.com/technology/military_law/4215715.html)

³⁵ Detaljnije o programima Kancelarije za biotehnologije pogledati na: <https://www.darpa.mil/our-research?ppI=viewall&oFilter=1>, 22/09/2019.

³⁶ Detaljni podaci o godišnjim iznosima budžeta dostupni su na: <https://www.darpa.mil/about-us/budget>.

³⁷ Dr. Eric Van Gieson, "Electrical Prescriptions (ElectRx)", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/electrical-prescriptions>, 22/09/2019.

za neuronski inženjering (*The Neural Engineering System Design* – NESD), koji nastoji da razvije neurotehnologiju visoke rezolucije sposobnu da ublaži dejstvo povreda i bolesti u području vida i sluha vojnika, kao i program *Neuro-FAST* (*Neuro Function, Activity, Structure, and Technology*) usmeren na pronalaženje novih načina za lečenje povreda mozga.³⁸

Američki istraživači u oblasti neuronauke su 2011. godine uspeli da u čuvenom eksperimentu Vejk Forest (*The Wake Forest Experiment*), koji je naručila i finansirala DARPA, snime u mozgu treniranog pacova kodirano pamćenje o tome kako treba obaviti složeni zadatak i da ga potom pomoću neuro-implanata ubace u mozak pacova koji nije treniran za tu vrstu zadataka.³⁹ Eksperiment predstavlja početni korak ka stvaranju memorijskih proteza koje će jednog dana moći da se ugrađuju u ljudski mozak i da uvećaju „radnu“ memoriju, odnosno da omoguće instantni prenos znanja i intelektualnih veština za koje bi inače trebalo utrošiti značajno vreme. Doduše, pojedini neuroinženjeri smatraju da to neće biti moguće zato što tehnološki razvoj sam po sebi nije bezgraničan, jer se uvek, pre ili kasnije, naleti na teško rešive praktične izazove.⁴⁰ Na primer, implant u mozgu imaju ograničen vek trajanja ili mogu jednostavno da prestanu da funkcionišu; ostaje i nerešiv problem trajne ugradnje „stranog“ materijala usled neprihvatanja mozga da apsorbuje neorganske materije. Takođe, nije moguće posmatrati funkcije u mozgu kao da su računarski algoritmi, niti je moguće tačno locirati informacije, budući da su veoma čvrsto integrisane u neuronskim kolima.

Etički kontroverzan aspekt neurotehnoloških dostignuća i planova ukazuje na onespokojavajuće implikacije vojnotehnološke revolucije u 21. veku. Stiven Hajmen (Steven E. Hyman), neuronaučnik i neuroetičar Masačusetskog instituta za tehnologiju (MIT) i Univerziteta Harvard i bivši direktor Nacionalnog instituta za mentalno zdravlje SAD, upozorava na mogućnost pojave tzv. *cross-talk* fenomena, odnosno neželjenog transfera signala između različitih kanala komunikacije, kao posledice interfejsa između čoveka i mašine.⁴¹ Interfejs otvara vrstu povratne sprege tako što čitanjem nečijeg mozga zapravo u njemu zapisuje nešto, jer ciljana neuronska

³⁸ Dr. Al Emondi, "Neural Engineering System Design (NESD)", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/neural-engineering-system-design>, 22/09/2019; "Neuro Function, Activity, Structure, and Technology (Neuro-FAST)", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/neuro-function-activity-structure-and-technology>, 22/09/2019.

³⁹ Benedict Carey, "Memory Implant Gives Rats Sharper Recollection", *The New York Times*, 17 June 2011, <https://www.nytimes.com/2011/06/17/science/17memory.html>, 22/09/2019.

⁴⁰ Michael Joseph Gross, "The Pentagon's Push to Program Soldiers' Brains", *The Atlantic*, November 2018, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/11/the-pentagon-wants-to-weaponize-the-brain-what-could-go-wrong/570841/>, 23/09/2019.

⁴¹ Ibid.

kola prenose signale na kola koja su angažovana u oblikovanju socijalnih i moralnih emocija. Učinak pometnje u saobraćaju signala između neuronskih kola, npr. ponašanje vojnika u borbi nije moguće predvideti. *Cross-talk* fenomen bi mogao da omete kognitivne funkcije u području morala i emocija i da posredno drastično umanja sposobnost vojnika da razluči moralno ispravan od moralno pogrešnog smera delanja u stresnom odlučivanju koje se odvija u neizvesnim okolnostima „magle rata“.

Do sada najkrupniji korak u pravcu stvaranja verodostojnog ratnika-kiborga načinjen je u razvoju protetičkih udova koje kontroliše mozak korisnika kao da je reč o prirodnom udu. Tako je DARPA 2016. godine predstavila javnosti prvi slučaj uspešnog povezivanja protetičke ruke neposredno na kost, čime je pacijent zapravo postao prvi primer čovekamašine jer zahvaljujući mioelektričnoj kontroli koristi robotičku ruku kao da je njegova prirodna.⁴²

Ideja primene egzoskeleta u vojne svrhe prvi put se pojavljuje u naučno-fantastičnom romanu *Svemirski vojnici* (1959) Roberta Hajnlajna (Robert Heinlein), ali su patentni, skice i zamisli tog vremena bili daleko od praktične primene na bojnopolju usled nedovoljno razvijenih tehnoloških rešenja. Program „Ratnikova mreža“ (*The Warrior Web*) pokrenut je pod okriljem DARPA-e kako bi se rešio stari problem zamora pešadijskih vojnika usled sve teže i kabaste opreme (težine čak i 45 kg) koju nose na sebi tokom borbene akcije ili dugih patroliranja brdovitim ili planinskim terenima.⁴³ Što težu opremu mora da nosi, to će radijus kretanja pešadinca biti manji u jedinici vremena; gledano iz ugla bezbednosti, veličina prostora koju jedna vojna jedinica treba da pokrije obrnuto je srazmerna težini zaštitne opreme koju vojnici mogu da ponesu na sebi, a da pri tome mogu nesmetano da izvrše dodeljene borbene zadatke. Drugim rečima, uspešan egzoskelet bio bi onaj koji bi snižavanje metaboličkih troškova po vojniku opterećenog standardnom pešadijskom opremom pretočio u veći radijus kretanja i veću samostalnost delovanja usled većih zaliha koje vojnici mogu da ponesu sa sobom.

Osnovni cilj razvoja egzoskeleta za vojnu namenu je da rastereti slabe tačke vojnikovog tela (kukove, članke i kolena) i tako značajno smanji ili skroz ukloni rizik od akutnih i hroničnih povreda muskuloskeletnog sistema, do kojih može doći dok vojnici trči, čuča, puzi ili se savija pod velikim pritiskom teške opreme. Pored toga, egzoskelet treba da smanji umor i time

⁴² C. Todd Lopez, „DARPA’s mind-controlled robotic arm does everything“, *Army News Service*, 11 May 2016, https://www.army.mil/article/167735/darpas_mind_controlled_robotic_arm_does_everything, 24/09/2019.

⁴³ Opširnije o programu na: „Warrior Web“, Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/warrior-web>, 24/09/2019. *General Electric* je šezdesetih godina 20. veka, po narudžbini vojske SAD, osmislio prvi praktični motorizovani egzoskelet „Hardiman“. Iako je učinio mogućim podizanje tereta od oko 600 kg, nedostatak ovog prototipa bila je opasnost po korisnika od nekontrolisanih pokreta egzoskeleta.

poveća spremnost za izvođenje borbenih zadataka, te da pojača fizičku sposobnost vojnika tako da on može duže da trči i podiže teže predmete. Najnaprednija vrsta egzoskeleta od značaja za vojnu namenu treba da ima oblik posebno konstruisanog robotskog odela koje pokriva ruke i noge vojnika (*full body military exoskeletons*); vojnik ga postavlja na sebe, tj. oblači, te time preusmerava težinu s muskulature i kostura na samu konstrukciju, čijim delovima manipulišu minijaturni motori i hidraulika.⁴⁴

Do sada su u SAD sačinjena samo dva prototipa, ali je u oba slučaja napušten dalji razvoj zbog nemogućnosti da se otklone strukturne slabosti u vidu predimenzionirane veličine (može biti težine i preko 20 kg), velikog broja upravljačkih motora (aktuatora), komplikovanog napajanja, neudobnosti, otežane kontrole pokreta, trajnosti, pouzdanosti i složenosti uklapanja u postojeće vojne standarde i opremu.⁴⁵ Ipak, sudeći prema najnovijoj vesti (u trenutku pisanja ovog rada), postoji velika verovatnoća da će doći do sklapanja ugovora s kompanijom *Sarcos Robotics* o nabavci prototipa robotizovanog egzoskeleta *The Guardian XO* radi testiranja za potrebe Mornaričkog korupsa.⁴⁶ Reč je o modelu koji pokriva čitavo telo, napredni kontrolni sistem sa senzorima koji „čitaju“ reflekse korisnika, ima stabilno napajanje osam sati (jedno punjenje) i omogućava podizanje predmeta od 90 kg neograničen broj puta bez umora ili naprezanja. Prema mišljenju proizvođača, prototip je idealan za vojnike koji rade sa zalihama municije i teškog oružja.

Proboj je načinjen na razvoju modela egzoskeleta namenjenih pojedinim delovima tela, poput članaka, stopala ili celih nogu. Tako je *Lockheed Martin*, kao tradicionalni dobavljač američke vojske, nedavno predstavio prototip *The Onyx* koji spaja aktuatore mehaničkog kolena s višestrukim senzorima i softerom koji podržava veštačku inteligenciju kako bi unapredio parametre snage i izdržljivosti egzoskeleta.⁴⁷ Ovaj prototip tek treba da prođe rigorozne testove u uslovima borbenih operacija. Mlada *start-up* kompanija *Dephy* (osnovana 2016) izradila je *Exo-boot* kao model parcijalnog egzoskeleta koji treba da rastereti stopalo i članak, a vojska SAD ozbiljno razmatra njegovo

⁴⁴ Bobby Marinov, "19 Military Exoskeletons into 5 Categories", *Exoskeleton Report*, 5 July 2016, <https://exoskeletonreport.com/2016/07/military-exoskeletons/>, 24/09/2019.

⁴⁵ Reč je o modelima „HULC“, u izradi kompanije *Lockheed Martin* (Army Technology, <https://www.army-technology.com/projects/human-universal-load-carrier-hulc/>) i „Ekso Bionics“, „XSO“ i „XSO2“ kompanije *Sarcos/Raytheon*.

⁴⁶ Gina Harkins, "Marines Near Deal to Test 'Transformers'-Like Exoskeleton Prototype", *Military.com*, 18 September 2019, <https://www.military.com/daily-news/2019/09/18/marines-near-deal-test-transformers-exoskeleton-prototype.html>, 24/09/2019; *Sarcos Robotics*, <https://www.sarcos.com/products/guardian-xo-powered-exoskeleton>.

⁴⁷ Talal Hussein, "US Army trials exoskeletons for military use", *Army Technology*, 15 May 2019, <https://www.army-technology.com/features/us-army-exoskeletons/>, 24/09/2019.

uvođenje u redovnu upotrebu jer lako može da se uklopi u standardnu opremu i pronađe svoju ulogu u borbenim operacijama.⁴⁸

Zaključna razmatranja

Unapređenje borbene sposobnosti pojedinačnog vojnika jedna je od vitalnih pretpostavki delotvornog vođenja disciplinskih ratova kao sredstva američke politike kontrole planetarne periferije u ranom 21. veku, budući da je neophodnost slanja intervencionističkih trupa u izrazito negostoljubivo gradsko i civilno okruženje uslovljena samom asimetričnom prirodom disciplinskog rata. Stoga je moja polazna teza u ovom radu bila da je delotvornost projektovanja nominalne vojne moći u tesnoj vezi s mogućnostima delimičnog ili potpunog prevazilaženja velikih psiholoških, kognitivnih i telesnih napora kojima su vojnici izloženi tokom trajanja borbene operacije. Preživljavanje, uspešno izvršavanje borbenih zadataka i povratak u vojnu bazu bez ljudskih gubitaka, što je pozitivan ishod borbene delotvornosti angažovanih jedinica, nisu mogući bez unapređenja nivoa borbene sposobnosti ljudstva. Zbog toga sam odabrao da razmotrim kako pojedine napredne tehnologije razvijene u okviru četvrte industrijske revolucije, bilo zasebno, bilo udruženo, podstiču preobražaj roda pešadije kao okosnice kopnenih borbenih operacija, posmatrano kroz tekuća i planirana ojačanja psihičkih i telesnih sposobnosti pojedinačnog vojnika.

Analiza do sada ostvarenih i u bliskoj budućnosti ostvarivih dostignuća napredne vojne i civilne tehnologije čini se da svedoči u prilog održivosti očekivanja da se u narednim decenijama realizuju usvojeni planovi za stvaranje hibrida ljudskog organizma i tehnoloških umetaka i ojačanja, kojima bi se „nesavršeni” i „disfunkcionalni” čovek današnjice, gledano sa stanovišta vojnih potreba, prevazišao celovitim integrisanjem s inteligentnim mašinama i informatički umrežio s komandnim sistemom. Prototipovi „Sistem kopnenog ratnika”, *ElectRx-a*, protetičkih udova koje kontroliše mozak korisnika, parcijalnog i potpunog egzoskeleta i očekivani razvoj u pogledu računarskih čipova koji prate zdravstveno stanje i leče vojnika i memorijskih neuro-implantata, trebalo bi da dramatično promene praksu angažovanja ljudstva na samom bojištu najmanje u dve ravni.

U prvoj ravni, komanda bi po prvi put u istoriji ratovanja raspolagala vojnicima koji zbog hibridne prirode i raznovrsnih tehnoloških umetaka i ojačanja ne bi bili podložni svim onim preprekama na putu ka pobedi koje su oduvek morali da savladavaju vojnici na borbenoj liniji: padu koncentracije, nepreciznosti, umoru, iscrpljenosti, neispavanosti, gladi, žeđi i zarazama, odnosno bilo kojem vidu stresa za telo; takođe, brzo bi mogli da se oporave od ranjavanja i psiholoških trauma i vrate u borbu. Sve to bi

stvorilo pretpostavke za činjenje daleko manjeg broja grešaka u borbenim operacijama nego što je sada slučaj, a što bi vodilo manjem broju vlastitih ljudskih žrtava. U drugoj ravni, mrežnocentričan model angažovanja budućih pešadijskih vojnika-kiborga vrlo verovatno bi konačno odagnao najveći broj neizvesnosti koje je oduvek komandantima i njihovim vojnicima donosila „magla rata“. Unapređena verzija „Sistema kopnenog vojnika“ zamenila bi odlučivanje pretežno oslonjeno na iskustvo i intuiciju odlučivanjem zasnovanim na iscrpnim i u realnom vremenu prikupljenim i podeljenim informacijama s bojnog polja. Premda nikada neće moći da budu savršene u pogledu tačnosti i aktuelnosti, informacije bi bile bolje nego ikada do sada, pa bi i odluke komandanata, komandira i običnih vojnika trebalo da budu kvalitetnije nego ranije.

U krajnjem ishodu, pozitivni učinci ostvareni u obe ravni vodili bi većoj delotvornosti sprovedene borbene operacije, a time i pokrenutoj intervenciji kao sredstvu politike kontrole planetarne periferije. Razumno je pretpostaviti da bi ograničen broj efikasnih kiber-ratnika mogao da zameni veći broj pripadnika konvencionalnih jedinica i da poveća efikasnost vođenja kopnenih borbenih operacija. Superljudske sposobnosti pojedinačnih vojnika omogućile bi da jedinice sastavljene od minimalnog broja vojnika izvode borbene zadatke u mnogo dužem period i bez neposredne logističke podrške, u udaljenim i nenaseljenim područjima i u ekstremnim klimatskim uslovima.

Istini za volju, nikada novi tehnološki izumi u istoriji ratovanja, niti u svakodnevnom životu, nisu prihvatani odmah i bezrezervno. Na osnovu dosadašnjeg vojnog iskustva, verovatno će se pojaviti otpor vojnika prema novoj i sve težoj opremi, s kojom se kreću otežano i time postaju lakša meta, a pogotovo ako je ona dizajnirana bez prethodnog savetovanja s potencijalnim korisnicima. Na primer, problem može proisteći i zbog neudobnosti nove opreme ili njene disfunkcionalnosti usled nepredviđenih okolnosti, što može lako postati problem prilikom biotehnoških izuma koji se ugrađuju u telo. Egzoskelet može npr. da ometa pokretljivost udova vojnika u rukovanju ličnim naoružanjem ili u brzom zauzimanju zaklona. Takođe, manjkavosti i loš dizajn revolucionarnih tehnoloških rešenja postaju očevidni tek na samom bojištu, u oružanom okršaju sa stvarnim neprijateljskim snagama, a ne na probnom poligonu ili laboratorijskim uslovima. Jedino tada vojnik uviđa prednosti i mane nove opreme i naoružanja, npr. da li nova oprema sadrži sve što mu je odista potrebno u borbenoj akciji određenog tipa.

Uspešan razvoj i praktična primena naprednih tehnologija u pogledu uvećanja borbene sposobnosti pojedinačnog vojnika produbiće postojeći jaz u vojnoj moći između SAD i velikih sila aspiranata na vodeću ulogu u svetskoj politici i siromašnih društava, čime će se osnažiti strukturno nasilje u međunarodnim odnosima. Nije reč samo o nastojanju da se osigura delotvornost intervencionističke spoljne politike, nego da se i kroz blagodeti četvrte industrijske revolucije još jednom potvrdi hegemonija SAD nad

ostatkom sveta, posebno nad globalnom periferijom. Ostvarenje zamisli vojnika-kiborga može se tumačiti i kao pokušaj da se primenom naprednih tehnoloških rešenja biologija tela američkog vojnika učini superiornom i tako još jednom rekonstituiše predstava o neranjivosti imperije, delimično okrnjena terorističkim napadima 2001. godine. Pošto će njihovi rezultati u krajnjem ishodu prouzrokovati smrt i omesti razvoj manje naprednih društava, tehnologija i nauka u ranom 21. veku iznova se politizuju i posledično konstituišu kao deo imperijalnog ratnog poduhvata, tj. kao svojevrsno oružje sa strateškom prednošću bez presedana. Na primer, psihološki učinak percepcije ratnika-kiborga kao „neranjivog” i „nezaustavljivog”, ili kao ljudskog bića koje uprkos ranjavanju „vaskrsava” i vraća se u borbeni stroj, možda bi bio dovoljno veliki da bi samom svojom pojavom kod tehnološki zaostalog neprijateljskog borca izazvao strah, kao što je to nekada činio bajonet, te ga uverio da je pobeda neizvesna i da treba da odustane od daljeg suprotstavljanja.

Kako god bilo, produbljeno istraživanje ofanzivnih i defanzivnih mogućnosti proisteklih iz opisanih revolucionarnih vojnotehnoloških dostignuća bilo bi veoma korisno sa stanovišta međunarodnih odnosa, kao deo analitičkog pokušaja da se na vreme ispravno protumače i predvide spoljnopolitičke implikacije, posebno u okolnostima kada eventualno projektovanje tako napredne vojne moći ne bi ni moglo da naiđe na simetričan odgovor.

Bibliografija

Knjige i članci:

- Aubone, Amber, “Explaining US unilateral military intervention in civil conflicts: A review of the literature”, *International Politics*, Vol. 50, Issue 2, pp. 278–302.
- Boot, Max, “The Paradox of Military Technology”, *The New Atlantis: A Journal of Technology & Society*, Fall 2006, pp. 13–31.
- Brodie, Bernard and Fawn M., *From Crossbow to H-Bomb*, Indiana University Press, Bloomington & London, 1973.
- Buchan, Bruce, “Civilized Fictions: Warfare and Civilization in Enlightenment Thought”, *Alternatives: Global, Local, Political*, Vol. 36, No. 1, 2011, pp. 64–71.
- Clifton Jr., Nile L. and Copeland, Douglas W., *The Land Warrior Soldier System: A Case Study for the Acquisition of Soldier Systems*, Naval Postgraduate School, Monterey (CA), 2008.
- Creveld, Martin van, *The Art of War and Military Thought*, Cassell & Co., London, 2000.

- Deudney, Daniel, "Anarchy and Violence Interdependence", in: Ken Booth (ed.), *Realism and World Politics*, Routledge, Oxon & New York, 2011, pp. 17–34.
- Joshi, Shashank and Stein, Aaron, "Emerging Drone Nations", *Survival*, Vol. 55, No. 5, October–November 2013, pp. 53–78.
- Kavanagh, Jennifer, Frederick, Bryan, Povlock, Matthew, Pettyjohn, Stacie L., O'Mahony, Angela, Watts, Stephen, Chandler, Nathan, Speed Meyers, John, Han, Eugeniu, *The Past, Present, and Future of U.S. Ground Interventions: Identifying Trends, Characteristics, and Signposts*, RAND Corporation, Santa Monica (CA), 2017.
- Korać, Srđan T., „Rat u 21. veku kao sredstvo imperijalne kontrole planetarne 'periferije'”, *Međunarodni problemi*, Vol. LXX, br. 4, 2018, str. 412–431.
- Korać, Srđan T., *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019.
- Korać, Srđan T., Stekić, Nenad, „Etičke oprečnosti teze o demokratskom miru”, *Srpska politička misao*, god. 25, vol. 62, br. 4/2018, str. 95–117.
- Lucas, George R., "Postmodern War", *Journal of Military Ethics*, Vol. 9, No. 4, 2010, pp. 289–298.
- Masters, Cristina, "Cyborg Soldiers and Militarised Masculinities", in: Laura J. Shepherd (ed.), *Gender Matters in Global Politics: A feminist introduction to International Relations*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 176–186.
- Mintz, Alex and DeRouen Jr., Karl, *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
- Münkler, Herfried, "Old and new wars", in: Myriam Dunn Cavelty and Victor Mauer (ed.), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, Oxon and New York, 2010, pp. 190–199.
- Otto, Ton, Thrane, Henrik and Vandkilde, Helle (eds), *Warfare and Society: Archaeological and Social Anthropological Perspectives*, Aarhus University Press, Aarhus, 2006.
- Robinson, Linda, Miller, Paul D., Gordon IV, John, Decker, Jeffrey, Schwille, Michael, Cohen, Raphael S., *Improving Strategic Competence: Lessons from 13 Years of War*, RAND Corporation, Santa Monica (CA), 2014.
- Rockwell, David L., "ISIS, China, Russia fuel new growth in UAS sensors and technologies", *Unmanned Systems*, Vol. 35, No. 10, October 2017, pp. 26–30.
- Sauer, Frank and Schörnig, Niklas, "Killer drones: The silver bullet of democratic warfare?", *Security Dialogue*, Vol. 43, Issue 4, August 2012, pp. 363–380.
- Sørensen, Georg, "State Transformation and New Security Dilemmas", in: Ersel Aydinli & James N. Rosenau (eds), *Globalization, security, and the*

- nation-state: Paradigms in transition*, State University of New York Press, Albany, 2005, pp. 81–97.
- Spiller, Roger, "Sharp corners: Combat operations in urban areas", in: Michael Evans, Alan Ryan and Russell Parkin (eds), *Future Armies, Future Challenges*, Allen & Unwin, Crows Nest, 2004, pp. 80–93.
- Tuttle, Rich, "Gaining ground: Strategy lays out Army plan for moving forward with unmanned ground vehicles", *Unmanned Systems*, Vol. 35, No. 9, September 2017, pp. 38–42.
- Weir, William, *50 Weapons That Changed the World*, The Career Press, Franklin Lakes (NJ), 2005.

Internet izvori:

- Bricis, Larissa, "A philosopher predicts how and when robots will destroy humanity", *Techly*, 23 september 2017, https://www.techly.com.au/2017/09/22/philosopher-predicts-robots-will-destroy-humanity/?utm_content=buffer87327&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer, 21/09/2019.
- Carey, Benedict, "Memory Implant Gives Rats Sharper Recollection", *The New York Times*, 17 June 2011, <https://www.nytimes.com/2011/06/17/science/17memory.html>, 22/09/2019.
- "Dephy ExoBoot", Dephy, <http://dephy.com/docs/ExoBoot.pdf>, 25/09/2019.
- "Electrical Prescriptions (ElectRx)", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/electrical-prescriptions>, 22/09/2019.
- Gross, Michael Joseph, "The Pentagon's Push to Program Soldiers' Brains", *The Atlantic*, November 2018, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2018/11/the-pentagon-wants-to-weaponize-the-brain-what-could-go-wrong/570841/>, 23/09/2019.
- Harkins, Gina, "Marines Near Deal to Test 'Transformers'-Like Exoskeleton Prototype", *Military.com*, 18 September 2019, <https://www.military.com/daily-news/2019/09/18/marines-near-deal-test-transformers-exoskeleton-prototype.html>, 24/09/2019.
- Husseini, Talal, "US Army trials exoskeletons for military use", *Army Technology*, 15 May 2019, <https://www.army-technology.com/features/us-army-exoskeletons/>, 24/09/2019.
- Lopez, C. Todd, "DARPA's mind-controlled robotic arm does everything", *Army News Service*, 11 May 2016, https://www.army.mil/article/167735/darpas_mind_controlled_robotic_arm_does_everything, 24/09/2019.

Marinov, Bobby, "19 Military Exoskeletons into 5 Categories", *Exoskeleton Report*, 5 July 2016, <https://exoskeletonreport.com/2016/07/military-exoskeletons/>, 24/09/2019.

Military Analysis Network – Federation of American Scientists, <https://fas.org/man/dod-101/sys/land/land-warrior.htm>, 21/09/2019.

"Neural Engineering System Design (NESD)", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/neural-engineering-system-design>, 22/09/2019.

"Neuro Function, Activity, Structure, and Technology (Neuro-FAST)", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/neuro-function-activity-structure-and-technology>, 22/09/2019.

Sarcos Robotics, <https://www.sarcos.com/products/guardian-xo-powered-exoskeleton>.

Shachtman, Noah, "The Army's New Land Warrior Gear: Why Soldiers Don't Like It", *Popular Mechanics*, May 2007, www.popularmechanics.com/technology/military_law/4215715.html.

"The Benefits and Challenges of UAVs", <http://onlinemasters.ohio.edu/the-benefits-and-challenges-of-uavs/>, 13/09/2019.

"United States Air Force RPA Vector: Vision and Enabling Concepts: 2013–2038", United States Air Force Headquarters, February 2014, www.af.mil/Portals/1/documents/news/USAFRPVectorVisionandEnablingConcepts2013-2038.pdf.

"Warrior Web", Defense Advanced Research Projects Agency (DARPA), <https://www.darpa.mil/program/warrior-web>, 24/09/2019.

Televizijski materijal:

„Istorija oružja“, prikazano 15. avgusta 2019. na tv kanalu *Viasat History*.

„Oružje budućnosti“, *Discovery Science HD*, televizijska dokumentarna serija prikazana od 7. do 16. avgusta 2019. (*Future Weapons*, <https://go.discovery.com/tv-shows/future-weapons/>).

CYBORG SOLDIER AS THE BACKBONE OF AMERICAN DISCIPLINING WARS OF THE 21ST CENTURY

ABSTRACT

The paper examines recent and plausible advancements in military technology primarily regarding the soldiers' ability to execute their combat missions as a prerequisite of the effective conduct of disciplining wars as a means of US control policy over planetary periphery in the early 21st century. The departing assumption is that, in addition to the material resources, military power is one of the basic preconditions for successful warfare because the victory in the battle is heavily conditioned by the combat effectiveness – the ability and willingness to confront the enemy in an organised way. The asymmetrical nature of US military interventions and their projecting into predominantly urban and civilian environments define a military strategic, operational and tactical framework in which advanced and sophisticated technologies cannot replace land operations. The author emphasises that the technological advancements of the Fourth Industrial Revolution necessarily involve the transformation of land forces, especially the infantry, since inflicting a decisive blow on enemy forces still requires a human presence on the battlefield. The analysis focuses on the application of the actual and plausible inventions of the Fourth Industrial Revolution in the fields of biotechnology, neuroscience, electronics, informatics, and robotics aimed at enhancing the mental and physical abilities of a soldier. The author concludes that despite the possible ad hoc resistance from users and political decision-makers themselves, there are realistic expectations that hybridisation of the human body and technological enhancements may be created in the near future, but warns that the creation of cyborg soldiers with superhuman properties might pave just one more avenue for US hegemony to reaffirm itself over the rest of the world, particularly over the global periphery.

Key words: military power, advanced technologies, land operations, cyborg soldier, body, USA.

UDK 327:620.9(4-672EU+470)
Bibliid 0543-3657, 70 (2019)
God. LXX, br. 1176, str. 63–82
izvorni naučni rad
Primljen: 24.6.2019.

Nevena ŠEKARIĆ¹

Sekuritizacija energetske odnosa između Evropske unije i Rusije: evropska perspektiva

SAŽETAK

S obzirom na značaj koji danas imaju ključni energenti i putevi njihovog saobraćanja, energetska bezbednost predmet je analize mnogih naučnih radova i javnih politika. Energetska bezbednost u kontekstu evropsko-ruskih odnosa posebno dobija na značaju poslednjih nekoliko godina. Osnovni cilj ovog rada jeste analiza procesa sekuritizacije energetske zavisnosti Evropske unije od ruskog prirodnog gasa, kao i glavne implikacije tog procesa. Korišćenjem koncepta sekuritizacije Kopenhaške škole studija bezbednosti, tačnije njegove kritike, u radu su predstavljeni ključni elementi sekuritizujućeg procesa na primeru energetske odnosa između EU i Rusije. U centralnom delu rada akcentat je na analizi sadržaja izjava i poruka ključnih sekuritizujućih aktera u Evropskoj uniji, ali i na jednom širem, društveno-političkom kontekstu koji daje „legitimitet“ takvom procesu, nakon čega slede zaključna razmatranja.

Ključne reči: sekuritizacija, Evropska unija, Rusija, energetske odnose, energetska bezbednost, Kopenhaška škola studija bezbednosti, Evropska komisija.

¹ Istraživač-pripravnik Instituta za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.

E-mail: nevena.sekaric@diplomacy.bg.ac.rs

Rad predstavlja deo naučnog projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179029), a realizuje Institut za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011. do 2019. godine.

Uvod

Počev od 1973. godine, s prvom energetsom krizom u vidu prekida isporuke nafte zemalja OPEK-a Sjedinjenim Američkim Državama i još nekolicini država (tzv. „prvi naftni šok“), uočava se postavljanje pitanja u okviru visoke politike o energetske bezbednosti Naime, prvi put se desilo da je pristup jednom od ključnih energenata upotrebljen kao „političko oružje“. Međunarodna pozornost o političkoj instrumentalizaciji energenata još jednom je došla do izražaja tokom 2006. i 2009. godine, a u vezi s prekidom isporuke ruskog prirodnog gasa Ukrajini, što je rezultiralo velikim odjekom na evropskom prostoru u kontekstu usvajanja restriktivnih mera i sankcija prema Rusiji. Ovi momenti upravo ukazuju na multidimenzionalnu prirodu energetske bezbednosti koja, osim ekonomskog, pogađa i politički pa i vojni sektor jedne države.² Drugim rečima, energetska bezbednost u sebi kombinuje „spoljnopoličku, ekonomsku, geopolitičku i bezbednosnu dimenziju“.³ S tim u vezi, može se istaći kako se energetska sekuritizacija često odvija paralelno s drugim bezbednosnim procesim, „ona (energetska sekuritizacija, prim. aut.) nastoji da bude podložna diskursima o političkim, ekonomskim pa čak i vojnim pretnjama, često delujući kao multiplikator postojećih sekuritizujućih odnosa“.⁴ Stoga se neretko smatra da energetska bezbednost, istovremeno biva predmetom sekuritizujućih procesa, utiče i na sekuritizaciju referentnih objekata bezbednosti i u drugim sektorima (vojnom, političkom, ekonomskom, socijetalnom, ekološkom).

Iz pozicije države uvoznice, energetska bezbednost najčešće se definiše kao bezbednost snabdevanja energentima. Konkretnije, energetska bezbednost određuje se kao „kontinuirani pristup energetske resursima po pristupačnoj ceni“.⁵ Evropska unija primarni je uvoznik i korisnik ruskog prirodnog gasa; stoga ne treba da čudi pozicioniranje evropske energetske bezbednosti u sam vrh političke i bezbednosne agende Evropske unije. Kao dobar analitički okvir

² Ovde se primarno misli na činjenicu da bez pouzdanog snabdevanja energentima po pristupačnim cenama jedna država ne može adekvatno da organizuje svoju odbranu. S tim u vezi, bitno je istaći kako Kopenhaška škola studija bezbednosti energiju i pitanja povezana s energetsom bezbednošću prvenstveno vezuje za ekonomski sektor jedne države (Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, p. 116). Ovo donekle predstavlja restriktivno tumačenje energetske bezbednosti, naročito kada se ima u vidu pomenuta multidimenzionalna priroda ovog koncepta.

³ Florian Baumann, *Energy Security as multidimensional concept*, Center for Applied Policy Research, 2008, Internet, http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2009/784/pdf/CAP_Policy_Analysis_2008_01.pdf, 27/6/2019, pp. 4-5.

⁴ Odysseas Christou and Constantinos Adamides, „Energy securitization and desecuritization in the New Middle East“, *Security Dialogue*, vol. 44, no. 5-6, 2013, p. 510.

⁵ „Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy“, European Commission, COM (2006) 105 final, Brussels, 8 June 2006, p. 6.

za rasvetljavanje načina na koji se nešto konstruiše kao pretnja (u konkretnom slučaju *energetska* pretnja) uglavnom se navodi teorija sekuritizacije Kopenhaške škole studija bezbednosti. Naravno, ovde treba podvući da je energetska bezbednost prvenstveno kontekstualne prirode, odnosno, da njeno određenje zavisi od uloge koju konkretna država može imati na energetskom tržištu. Tako, energetska bezbednost predstavlja jedno za državu izvoznicu, drugo za zemlju tranzita, a sasvim treće za zemlju uvoznicu.⁶

Kako je poimanje energetske bezbednosti stvar konkretne uloge države na energetskom tržištu, jasno je zašto EU, kao uvoznik, i Rusija, kao izvoznik, na različite načine vide i tumače energetske bezbednosti. Dok se za EU energetska bezbednost primarno tiče bezbednosti snabdevanja, za Rusiju je ona usmerena na bezbednost potražnje. Imajući u vidu navedeno, u radu će biti analizirana sekuritizacija energetskih pitanja iz ugla EU, odnosno, iz ugla uvoznika i korisnika ruskog prirodnog gasa.

Koncept sekuritizacije Kopenhaške škole studija bezbednosti: kritički osvrt

Prema praktičarima Kopenhaške škole studija bezbednosti, bezbednost je socijalni konstrukt. Prema tome, „osećaji pretnje, ranjivosti i nebezbednosti jesu pre socijalno konstruisani nego objektivno prisutni ili odsutni“.⁷ Shodno ovakvim postavkama, cilj ovog istraživačkog zahvata nije ispitivanje da li energetska zavisnost EU od Rusije predstavlja objektivnu, realnu pretnju, već na koji način je takva predstava konstruisana, što, između ostalog, omogućava i razumevanje donetih političkih odluka i preduzetih mera u domenu energetike. I dok se materijalistička problematika energetske bezbednosti najčešće analizira upotrebom realističkih koncepata, ona njena intersubjektivna strana ostaje van domena realističke paradigme i upućuje na korišćenje onih pravaca koji primat daju konstrukciji pretnje. U tom smislu, teorija sekuritizacije upravo se čini pouzdanom za analizu navedenog.

Prema Vejveru (*Ole Wæver*), sekuritizacija podrazumeva diskurs kojim političke elite određene pojave označavaju kao bezbednosne pretnje i u borbi protiv njih traže legitimitet za usvajanje specijalnih mera koje odstupaju od uobičajenih političkih procedura.⁸ Na taj način, sekuritizacija te pojave postavlja izvan „ustanovljenih pravila igre“.⁹ Pet osnovnih elemenata koji

⁶ Primera radi, nesklonost Rusije da učestvuje u Energetskoj povelji izaziva zabrinutost u evropskim institucijama, dok se u Rusiji objašnjava racionalnim izborom (Olga Khrushcheva, *A critical evaluation of the securitization process of EU-Russia energy relations: actors, audiences and consequences*, Nottingham Trent University, Nottingham, 2013, p. 30.).

⁷ Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: a new framework for analysis*, op. cit., p. 57.

⁸ Ronnie D. Lipschutz (Ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, pp. 44-86.

⁹ Barry Buzan, Ole Wæver and Jaap de Wilde, *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, p. 23.

karakterišu proces sekuritizacije jesu jezički akt (govorni čin), sekuritizujući akter(i), funkcionalni akter(i), publika i specijalne mere.¹⁰ Po mišljenju ovog autora, jezičkim aktom se neko pitanje definiše kao bezbednosno tako što se konstruiše kao opasnost koja ugrožava određeni referentni objekat.¹¹ Taj jezički akt preduzima sekuritizujući akter – politički subjekat, pri čemu to mogu biti i državni i nedržavni akteri. Dok je za jezički akt važno da prati tzv. gramatiku bezbednosti, sekuritizujući akteri treba da poseduju socijalni i politički kapital, a sama priroda pretnje na koju oni ukazuju mora biti stvarna i ozbiljna. Treći element sekuritizacije predstavljaju funkcionalni akteri koji se definišu negativno, oni nisu sekuritizujući akteri, ali u velikoj meri utiču na donošenje odluka. Publika ili javnost predstavlja četvrti element kojem se zapravo upućuje sekuritizujući zahtev koji ona odobrava ili ne i u zavisnosti od toga prihvata ili ne prihvata upotrebu specijalnih mera. Specijalne mere jesu peti, poslednji element sekuritizacije čijom upotrebom se zaokružuje taj proces. Ukoliko izostane neki od elemenata sekuritizacije, ne može se govoriti o uspešno izvršenom procesu.

I dok su gotovo svi elementi teorije sekuritizacije kritikovani, čini se da su specijalne mere najpodložnije takvoj kritici. U vezi s upotrebom specijalnih mera, postoje mnoge debate koje se odnose na pitanje da li one nužno treba da predstavljaju kršenje „ustanovljenih pravila igre“ ili se ne mogu odvojiti od nekih uobičajenih političkih procesa (što opet upućuje na maglovitu granicu između procesa politizacije i sekuritizacije). Iako ovaj element predstavlja jedan od najčešće kritikovanih segmenata teorije sekuritizacije, određene empirijske studije pokazale su da „izrazito uslovna konceptualizacija sekuritizacije ograničava empirijsku primenljivost teorije (uz izuzetak vojnih pitanja i terorizma) budući da specijalne mere retko kada zaobilaze uobičajene procedure“.¹² Iako se specijalne mere ne mogu izostaviti iz teorije i ako je nekada vrlo teško odrediti šta predstavlja specijalnu a šta uobičajenu meru, fokus istraživanja treba da bude na diskursu (odnosno gramatici bezbednosti) i sekuritizujućem potezu ključnih aktera, budući da je suština sekuritizacije upravo u onoj konstruktivističkoj dimenziji bezbednosti. U tom smislu, sve dok postoji neka promena u političkom nastupu, budžetskim sredstvima, operativnim procedurama i slično, takve mere treba nazvati specijalnim. Tako onaj ko je nadležan za odlučivanje i sprovođenje odgovarajućih mera u određenoj oblasti ima status sekuritizujućeg aktera, a donete odluke koje izlaze izvan redovnih političkih procedura imaju status specijalnih. Shodno tome, bilo kakve organizacione i institucionalne promene, poput konkretnih infrastrukturnih projekata,

¹⁰ Ibid., p. 27.

¹¹ Ronnie D. Lipschutz (Ed.), *On Security*, op. cit., pp. 44-86.

¹² Kacper Szulecki (ed.), *Energy security in Europe: Divergent perceptions and policy challenges*, Palgrave Macmillan, London, 2018, p. 40.

energetske diverzifikacije, solidarnih mera u odgovoru na krize i drugih aktivnosti koje imaju za cilj zaštitu referentnog objekta, mogu se smatrati merama kojima se odgovara na određenu (energetsku) pretnju.

Ovde treba istaći da će se u okviru ovog istraživačkog zahvata sekuritizacija posmatrati nešto šire od uskog tumačenja predstavnika Kopenhaške škole studija bezbednosti, odnosno, da će se ovim terminom obuhvatiti i onaj vid problema koji izlazi izvan isključivo domena jezičkog akta. Naime, kako to Džef Hjusmans (*Jef Huysmans*) navodi, osim kroz govorni čin, sekuritizacija određenog pitanja može se manifestovati i načinom na koji se to pitanje „oblikuje“ i biva implementirano u rutine, administrativne instrumente i institucionalne političke i odbrambene subjekte.¹³ Hjusmansov pristup, dakle, ne temelji se na razumevanju sekuritizacije isključivo u lingvističkim terminima, već ima jedan širi kontekst koji uključuje tehnološke i tehnokratske procese koji igraju značajnu ulogu u sekuritizovanju određenog pitanja. Drugim rečima, on ne odbacuje važnost koji jezičko konstruisanje pretnje ima u stvaranju (ne)bezbednosti, ali ističe kako su politički i društveni procesi kojima se (ne)bezbednost konstituise mnogo kompleksniji.¹⁴ Slično, u svojoj kritici teorije sekuritizacije, Tjeri Balzacq (*Thierry Balzacq*) ističe kako restriktivno oslanjanje na tekstualne oblike bezbednosti zanemaruje značaj koji kontekstualni faktori mogu imati u oblikovanju, dinamici i posledicama sekuritizujućeg procesa.¹⁵ U tom smislu, potrebno je u obzir uzeti širi kontekst u kome se sekuritizujući proces povodom određenog pitanja odvija i koji akterima daje legitimitet da govore „jezikom bezbednosti“.

S obzirom na višeznačnost pojma energetske bezbednosti (kao i bezbednosti uopšte), jasno je da se pitanje energije i energenata može konstruisati kao bezbednosno pitanje na različite načine i u različitim kontekstima. U vezi s tim, Filiks Sjuta (*Felix Ciută*) u svojoj kritičkoj analizi različitih koncepata energetske bezbednosti prepoznaje tzv. „logiku rata“ (koja u svojoj osnovi odgovara egzistencijalnim pretnjama koje izvorno prepoznaje Kopenhaška škola studija bezbednosti) i „logiku egzistencije“.¹⁶ Prema ovom autoru logika egzistencije nije definisana „imperativom za preživljavanjem“, već počiva na „funkcionalnim zahtevima različitih sektora aktivnosti što znači da njeno odsustvo (odsustvo energije, prim. aut.) ne

¹³ Jef Huysmans, *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*, Routledge, London, 2006, pp. 3-4.

¹⁴ Tako, na primer, institucionalne prakse ne nastaju kao odgovor na konstituisanje pretnji, već često funkcionišu nezavisno od toga, čak i pre nego se nešto „proglasi“ bezbednosnom pretnjom (Ibid. p. 8).

¹⁵ Thierry Balzacq (ed.), *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*, Routledge, London, 2008, pp. 15-44.

¹⁶ Felix Ciută, „Conceptual notes on energy security: total or banal security?“, *Security Dialogue*, vol. 41, no. 2, 2010, p. 123-144.

dovodi do nestanka, već do disfunkcije“.¹⁷ Određena pitanja u domenu energetske bezbednosti ne moraju biti označena kao egzistencijalna pretnja čija realizacija znači nestanak, već neko ozbiljnije narušavanje (energetske) bezbednosti koje zahteva odgovarajući odgovor.

U tematizovanju evropsko-ruskih energetske odnosa i načina na koji su oni sekuritizovani ne može se izbeći osvrt na istorijsku pozadinu odnosa ovih aktera, te u tom smislu i interesa, identiteta i obrazaca prijateljstva/neprijateljstva kao ključnih kategorija konstruktivističke paradigme studija bezbednosti. Oni materijalni aspekti koji stoje u osnovi objektivističkih pristupa u tematizovanju energetske bezbednosti ne mogu da objasne razlike u percepcijama pojedinih aktera u kontekstu energetske zavisnosti od Rusije kao pretnje, niti način na koji se ta zavisnost uopšte konstruiše kao pretnja. Tu u pomoć upravo dolazi teorija sekuritizacije. Koncept sekuritizacije, dakle, omogućava analizu načina na koji energija, odnosno, sva ona pitanja u vezi s njom, bivaju etiketirana kao bezbednosna.

Danas, energetska bezbednost i ključna pitanja koja su u vezi s njom sastavni su deo nacionalne bezbednosti kako Rusije, tako i pojedinačnih članica EU. Primera radi, ruska energetska strategija za period do 2030. godine određuje energetske bezbednost kao vrlo značajan deo nacionalne bezbednosti države.¹⁸ Ovde je važno napomenuti kako je, uzimajući u obzir evropsku perspektivu, stvar dodatno zakomplikovana činjenicom da Evropska unija ne poseduje jedinstvenu energetske politiku, prvenstveno zbog toga što različite države članice odlikuje različit stepen energetske zavisnosti od Rusije, ali i različit pogled na tu zavisnost. Značenja koja države pridaju energetske bezbednosti i kakve su implikacije tih različitih konstrukcija po energetske politike unutar EU omogućavaju dublje razumevanje energetske i spoljopolitičkog nastupa evropskih država prema Rusiji. U tom smislu, postoje određene studije koje pojedinačne države članice Evropske unije smeštaju u različite (energetske) identitetske kategorije u odnosu na Rusiju i koje karakteriše različito poimanje te energetske zavisnosti.¹⁹ Pojedini autori prave razliku između „novih“ i „starih“ država članica EU, a koje odlikuje različito razumevanje energetske

¹⁷ Ibid., p. 132.

¹⁸ “Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030”, Ministry of Energy of the Russian Federation, Moscow, 2010, p. 28.

¹⁹ Joseph Jupille and James A. Caporaso, “States, agency, and rules: the European Union in global environmental politics”, *The European Union in the world community*, vol. 17, 1998, pp. 157-182; Ted Hopf, *Social construction of international politics: identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, New York, 2002, pp. 1-299; Knud Erik Jørgensen, Mark Pollack and Ben Rosamond (eds.), *The SAGE Handbook of European Union Politics*, Sage Publications Ltd, London, 2006, pp. 57-76; Hugh Dyer and Maria Julia Trombetta (eds.), *International handbook of energy security*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2013, pp. 92-117.

bezbednosti i njihove energetske zavisnosti.²⁰ Tako pojedine države može odlikovati gotovo istovetan stepen energetske zavisnosti od Rusije, ali one neće na isti način percipirati tu zavisnost. Različiti (energetski) interesi i (energetski) identiteti, zajedno s istorijskim razlozima, jesu primarni faktori koji određuju gde će se određena država pozicionirati na spektru (ne)prijateljstva u kontekstu njene energetske zavisnosti od Rusije. Bilo kako bilo, s obzirom da se predmet rada odnosi na Evropsku uniju i sekuritizaciju evropsko-ruskih energetske odnosa u njenim okvirima, pojedinačne države članice ovaj put su izostale iz analize.

Evropsko-ruski energetske odnosi: sekuritizacija u praksi

Koliko je EU oduvek pridavala značaj energiji govori i činjenica da se politička integracija Evrope sredinom XX veka odvijala prvenstveno na osnovu ključnih energenata.²¹ Počev od dve hiljadite godine, uočava se značajno pomeranje evropsko-ruskih energetske odnosa iz pretežno ekonomske u dominantno političku sferu.²² Razlog tome je svakako i globalni trend oličan u sve većoj potražnji i potrošnji energenata i rastućim industrijama (u prvom redu Kine i Indije), ali i preorijentisanje Rusije ka trgovini energentima radi unutrašnjeg i spoljnopolitičkog jačanja države.

²⁰ Ovde se prvenstveno misli na vreme pristupanja Evropskoj uniji kao kriterijum razlikovanja „starih“ i „novih“ članica, a koji prvih petnaest članica EU smešta u prvu kategoriju „starosti“, kao i na istorijske i geografske činioce koji dele države na zapadni, odnosno, istočni evropski klaster (Pami Aalto (Ed.), *The EU-Russian energy dialogue: Europe's future energy security*, Routledge, London, 2008, pp. 1-238; Stefano Braghioli and Caterina Carta, *An Index of Friendliness toward Russia: An Analysis of the Member States and Member of the European Parliament's Positions*, Electronic Publications of Pan-European Institute, Turku, 2009, pp. 1-42; Diana Bozhilova and Tom Hashimoto, „EU-Russia energy negotiations: a choice between rational self-interest and collective action“, *European Security*, vol. 19, no. 4, 2010, pp. 627-642; James Sherr, „The Russia-EU Energy Relationship: Getting it Right“, *The International Spectator*, vol. 45, no. 2, 2010, pp. 55-68; Petr Kratochvíl and Lukáš Tichý, „EU and Russian discourse on energy relations“, *Energy policy*, vol. 56, 2013, p. 391; Ole Gunnar Austvik, „The Energy Union and security-of-gas supply“, *Energy Policy*, vol. 96, 2016, pp. 372-382).

²¹ Ovde se misli na Evropsku zajednicu za ugalj i čelik (1951) i Evropsku zajednicu za atomsku energiju – EURATOM (1957) koje su, uz Evropsku ekonomsku zajednicu (1957), činile Evropsku zajednicu od 1967. godine, odnosno, preteču današnje Evropske unije. Kako se da primetiti, prva dva „stuba“ EZ direktno su bila u vezi s energentima koji su tada predstavljali primarna goriva (Vladimir Trapara i Nevena Šekarić, „Saradnja kao (ne)očekivani efekat energetske bezbednosne dileme: studija slučaja Bugarske, Grčke i Jugoslavije“, *Međunarodni problemi*, vol. LXXI, no. 2, str. 216).

²² Tokom 2000. godine, između Evropske unije i Rusije uspostavljen je energetski dijalog kao opšti okvir za sveukupnu energetske saradnju ova dva subjekta. Formalno, ovaj dijalog stopiran je 2014. godine usled ukrajinske krize, ali nastavlja da funkcioniše putem *ad hoc* razgovora između EU i Rusije koji se realizuju povodom aktuelnih energetske pitanja.

Glavni razlozi za politizaciju (a potom i sekuritizaciju) evropsko-ruskih energetske odnosa su gasne krize u Ukrajini i Belorusiji (2006, 2007. i 2009. godine), povećanje cena energenata za zemlje Zajednice nezavisnih država i ruske ambicije za povraćajem statusa velike sile pomoću konsolidacije energetske sektora pod državnom kontrolom, što postaje očiglednije dolaskom Putina na vlast.²³ Ovakvom stanju stvari doprinosi i karakteristika ruske energetske politike kao ofanzivne i asertivne prema evropskim državama.²⁴ Drugi autori koji temat energetske bezbednosti posmatraju iz perspektive zemlje izvoznice, pozicionirani su na drugoj strani spektra, najčešće navodeći kako Evropska unija sprovodi akcije u koliziji s ruskim nacionalnim interesima. U tom smislu, ne treba zanemariti one autore koji zauzimaju nešto blaži pristup u oceni evropsko-ruskih energetske odnosa spram prethodno pomenutih, ekstremnijih gledišta. Primera radi, Andreas Goltau (*Andreas Goldthau*) kritički promišlja predstave o Rusiji kao pretnji evropskoj energetske bezbednosti. Glavni argument ovog autora odnosi se na stav da je evropska zabrinutost previše naglašena, budući da je Rusija više zavisna od evropskog energetske tržišta nego obrnuto.²⁵ S obzirom da je predmet ovog rada uokviren evropskom perspektivom, biće dotaknuta isključivo ona gledišta koja se odnose na evropsko poimanje energetske zavisnosti od Rusije.

Evropsko-ruske energetske odnose danas karakteriše visok stepen zavisnosti. Rusija je tokom 2017. i 2018. godine bila najveći snabdevač EU prirodnim gasom u iznosu od 39,3%, odnosno, 40,2 %.²⁶ Jedanaest članica EU (Bugarska, Češka, Estonija, Letonija, Mađarska, Austrija, Poljska, Rumunija, Slovenija, Slovačka i Finska) tokom 2018. godine uvezlo je ukupno više od 75% ruskog prirodnog gasa.²⁷ Potpuni prekid isporuke ruskog

²³ Olga Khrushcheva, *A critical evaluation of the securitization process of EU-Russia energy relations: actors, audiences and consequences*, Nottingham Trent University, Nottingham, 2013, p. 13.

²⁴ Anita Orban, *Power, Energy and the New Russian Imperialism*, Praeger Security International, London, 2008, pp. 1-264; Margarita Balmaceda, *Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006*, Routledge, London, 2008, pp. 1-240; Irina Kustova, "EU-Russia Energy Relations, EU Energy Integration, and Energy Security: the State of the Art and a Roadmap for Future Research", *Journal of Contemporary European Research*, vol. 11, no. 3, 2015, pp. 289-295. Autori su uglavnom saglasni oko toga da za Rusiju primat na polju energetske bezbednosti predstavlja potvrda državne kontrole nad ključnim energentima, kao i monopol nad glavnim cevovodima i tržišnim kanalima kojima Ruska Federacija isporučuje prirodni gas i druge ugljovodonike (Daniel Yergin, "Ensuring Energy Security", *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 2, 2006, p. 70).

²⁵ Andreas Goldthau, "Rhetoric versus reality: Russian threats to European energy supply", *Energy Policy*, vol. 36, no. 2, 2008, pp. 686-692.

²⁶ "EU imports of energy products - recent developments", Eurostat, May 2019, p. 4. Drugi akteri s najvećim učešćem u totalnom uvozu prirodnog gasa u EU jesu Norveška i, donekle, Alžir i Katar.

²⁷ Ibid., p. 8.

prirodnog gasa ovim zemljama imao bi ogromne posledice po njihove ekonomije i energetske bezbednost. Kada se ovaj podatak uporedi s prethodno izloženim identitetskim kategorijama kojima pripadaju članice EU u kontekstu poimanja njihove energetske zavisnosti od Ruske Federacije, jasna je sprega koja se u praksi uspostavlja između stepena energetske zavisnosti i predstava o problematičnoj prirodi takve veze, formiranih u državama s jakom istorijskom vezom s Rusijom.

Istraživanje sprovedeno tokom 2012. godine, uključivši analizu diskursa devedeset sedam tekstualnih jedinica: govora i intervjuja najrelevantnijih političkih predstavnika obe strane u periodu 2004-2009, podrazumevalo je proučavanje one ideacione strane energetske politike EU i Rusije.²⁸ Cilj istraživanja bio je uočiti na koji način oba aktera posmatraju energetske bezbednost i tumače energetske međuzavisnost. Istraživanje je pokazalo kako su diskursi integracije, liberalizacije i diverzifikacije dominantni u oba slučaja, pri čemu je prvi označen kao najpozitivniji u smislu zajedničkih koristi koje bi obe strane imale od integracionih procesa. Međutim, čak i ovde su uočljive razlike u predstavama i jednog i drugog, dok EU vidi sebe kao naprednijeg i demokratskijeg partnera i ističe u prvi plan potrebu Rusije da se prilagodi evropskom *acquis communautaire* u domenu energetike, dotle Rusija smatra da integracija ne bi trebalo da podrazumeva prost prenos svih postojećih normi EU u oblast energetske kooperacije, već da takav proces treba da donese koristi za obe strane.²⁹ U istraživanju sprovedenom tokom 2013. godine, autorka je obavila uporednu analizu medijskog sadržaja najrepresentativnijih ruskih i evropskih štampanih medija.³⁰ Analiza sadržaja podrazumevala je analizu novinskih članaka objavljenih u periodu od decembra 2008. do januara 2009. godine s tematikom o prekidu isporuke ruskog prirodnog gasa pojedinim evropskim državama. Rezultati su pokazali kako su i EU i Rusija dosta medijskog prostora dali ovom događaju, ali s potpuno suprotnim viđenjima iste situacije. Dok su u ruskim medijima ruske akcije predstavljene kao legitimne, optužujući Ukrajinu za nastali konflikt, evropski mediji okarakterisali su Rusiju kao „glavnog krivca“ i evropsku energetske zavisnost kao „štetnu“ za energetske bezbednost Evropske unije. Upotreba reči za označavanje gasne krize poput „političkog oružja“, „straha od energetske hladnog rata“ i sl. samo su neki od korišćenih termina za sekuritizaciju opisanih dešavanja.³¹

²⁸ Petr Kratochvíl and Lukáš Tichý, "EU and Russian discourse on energy relations", op. cit., p. 391-406.

²⁹ Ibid., p. 394.

³⁰ Olga Khrushcheva, *A critical evaluation of the securitization process of EU-Russia energy relations: actors, audiences and consequences*, op. cit., pp. 1-251.

³¹ Ibid., p. 177.

U kontekstu sekuritizacije evropsko-ruskih energetske odnosa nije moguće zaobići pokušaje jednih i drugih u diverzifikaciji energetske ruta. Alternativne rute dopremanja energenata vrlo su značajne i za zemlju uvoznicu i za zemlju izvoznicu. Diverzifikacija energenata omogućava ostvarivanje više energetske bezbednosti jer se njome smanjuje isključivo oslanjanje na jednog snabdevača, odnosno jednog potrošača, kao i na jedan vid energije. Geopolitičko preoblikovanje nakon Hladnog rata rezultiralo je nastankom novih, tranzitnih država na prostoru bivšeg Sovjetskog Saveza, te brojnih tranzitnih sporova. Ovi faktori jedan su od ključnih razloga za izgradnju alternativnih pravaca snabdevanja energentima (poput gasovoda Severni tok) radi smanjenja energetske zavisnosti Evrope od Rusije i tranzitnih zemalja.³² Diverzifikacija ruta snabdevanja postavljena je kao jedan od dugoročnih ciljeva evropske energetske politike unutar Evropske energetske strategije.³³ Primećeni su skorašnji naponi EU da diverzifikuje izvore snabdevanja putem razvijanja infrastrukture za snabdevanje energentima iz Kaspijskog basena i Bliskog istoka, pomoću infrastrukture za dopremanje tečnog prirodnog gasa (LNG) i sl. u čemu naročito ima podršku SAD-a.³⁴ S druge strane, evidentna su i nastojanja Rusije u pravcu diverzifikovanja izvoza energenata ka azijskom tržištu (u prvom redu Kini i teritoriji Centralne Azije). Ne treba izgubiti iz vida činjenicu da je i Rusija u velikoj meri zavisna od evropskog energetskeg tržišta – „zato je Rusiji u interesu da zadrži dominantnu poziciju na tržištu energenata u EU, da pronade način da zaobiđe Ukrajinu kao glavnu tranzitnu zemlju..., ali i da se proširi na nova tržišta (Kina, Turska, države nečlanice EU itd.)“.³⁵ Politička obojenost ovakvih aktivnosti naročito doprinosi sekuritizaciji energetske odnosa na relaciji EU-Rusija.

Sekuritizujući potezi koje su evropski zvaničnici preduzeli nakon ukrajinske gasne krize (period 2005-2006. godine) primarno su se odnosili na označavanje zavisnosti Evrope od ruskog prirodnog gasa kao pretnje evropskoj energetske bezbednosti. Korene ove krize treba tražiti u promeni ukrajinske spoljne politike od 2004. godine.³⁶ Nakon promene ukrajinske

³² Olga Khrushcheva, *A critical evaluation of the securitization process of EU-Russia energy relations: actors, audiences and consequences*, op. cit., p. 15.

³³ European Commission, *Diversification of gas supply sources and routes*, Internet, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-security/diversification-of-gas-supply-sources-and-routes>, 12/7/2019.

³⁴ Dave Keating, *US pushes for EU energy diversification*, European Voice, 2014, Internet, <https://www.politico.eu/article/us-pushes-for-eu-energy-diversification/>, 12/7/2109; Sierra Hicks, *European Energy Diversification and the Potential of the Southern Gas Corridor*, American Security Project, 2017, Internet, <https://www.americansecurityproject.org/european-energy-diversification-and-the-southern-gas-corridor/>, 12/7/2019.

³⁵ Milan Lipovac i Tatjana Simić, „Sekuritizacija u energetske bezbednosti – slučaj EU i ruskog gasa“, *Međunarodna politika*, vol. LXVI, no. 1160, 2015, str. 60.

³⁶ Milan Lipovac i Tatjana Simić, „Sekuritizacija u energetske bezbednosti – slučaj EU i ruskog gasa“, op. cit., str. 65.

spoljne politike od proruskog ka prozapadnoj i sve većem zagovaranju ulaska Ukrajine u NATO, došlo je do promena cena gasa inicijalno poteklih od ruskog Gasproma, uz dogovor da povećanje cena treba da bude postepeno. Međutim, usled nemogućnosti postizanja dogovora, Gasprom je smanjio isporuku prirodnog gasa Ukrajini što je rezultiralo smanjenjem snabdevanja i drugim evropskim državama.³⁷ Drugi energetske konflikt između Rusije i Ukrajine dešavao se početkom 2009. godine tokom kojeg je još skoro dvadesetak evropskih država iskusilo određene posledice (naročito Mađarska, Rumunija, Poljska i Bugarska). Ovaj događaj inicirao je još snažnije zalaganje EU za širu integraciju evropskog energetske tržišta, uspostavljanje zajedničke evropske energetske politike i iznalaženje alternativnih izvora snabdevanja. Imajući u vidu navedeno, pokušaji sekuritizacije pitanja snabdevanja EU ruskim gasom mogu se shvatiti samo ako se u obzir uzme širi politički kontekst, odnosno, sveobuhvatni odnosi između EU i Rusije, kao i individualni nastup pojedinih država članica u domenu energetske odnosa i naponi Evropske komisije za integracijom evropske energetske politike.³⁸ Da bi se dubinski analizirao proces sekuritizacije određenog pitanja (u konkretnom slučaju energetske), potrebno je ispitati određene izjave i prakse, u različitim periodima i društvenim kontekstima.

Tokom ukrajinske gasne krize (i po njenom završetku), čitav niz aktera EU pozvao je na uspostavljanje zajedničke evropske energetske politike, utemeljene na punoj integraciji evropskog energetske tržišta. Zalaganje Evropskog parlamenta za uspostavljanje Zajedničke spoljne energetske političke strategije (*Common Foreign Energy Policy Strategy*) je potvrda da se snabdevanje energentima ne može rešavati isključivo unutar domena tržišta, već da ono zahteva strateški, spoljnopolitički nastup koji bi EU omogućio jedinstvenu poziciju u međunarodnim energetske odnosima.³⁹ Međutim, problem koji se javio ticao se nastojanja individualnih država članica EU u jačanju sopstvenih, nacionalnih energetske politika, što se danas označava kao jedna od glavnih prepreka postojanju jedinstvene evropske energetske politike.

³⁷ Ibid., str. 66.

³⁸ Lisabonskim ugovorom je predviđeno da je energetska politika područje podeljene nadležnosti između EU i država članica, što znači da su države članice lišene mogućnosti da u potpunosti, suvereno kontrolišu pitanja poput energetske bezbednosti, liberalizacije unutrašnjeg energetske tržišta, međusobnog povezivanja energetske mreža i sl. S druge strane, države su u potpunosti slobodne da odrede nivo oporezivanja u sopstvenom energetske sektoru, kao i sastav korišćenih izvora energije (Lukáš Tichý, *EU-Russia Energy Relations: A Discursive Approach*, Springer, Cham, 2019, p. 27).

³⁹ Michal Natonski and Anna Herranz Surrallés, "Securitizing Moves To Nowhere? The Framing of the European Union's Energy Policy", *Journal of Contemporary European Research*, vol. 42, no. 2, 2008, p. 72.

Politički diskurs o pitanju Ugovora o energetskej povelji (*Energy Charter Treaty*) bio je prilično intenzivan.⁴⁰ Godine 2009. tadašnji ruski premijer, Vladimir Putin, odrekao se ruskog učešća u ovom sporazumu pod izgovorom da on ne uzima u obzir interese proizvođača energenata, već se isključivo fokusira na bezbednost snabdevanja. Ovaj potez je usledio samo dve nedelje nakon potpisivanja međudržavnog sporazuma o izgradnji naftovoda Nabuko koji bi u potpunosti zaobišao Rusiju u isporuci gasa Evropi.⁴¹ Ovakvo postupanje Ruske Federacije izazvalo je oštre evropske kritike, što je doprinelo daljem procesu sekuritizacije kako u EU, tako i u Rusiji. U Hagu je 2015. godine održana konferencija ministara (tzv. „Hag II“) radi usvajanja Međunarodne energetske povelje (*International Energy Charter*) kao ažurirane verzije Evropske energetske povelje iz 1991. godine, a koja prepoznaje značaj energetske bezbednosti za sve tri kategorije država: zemlje izvoza, tranzita i uvoza.⁴²

Danas, Evropska komisija predstavlja najglasnijeg sekuritizujućeg aktera u energetskeom sektoru EU.⁴³ Počev od donošenja Evropske strategije za održivu, konkurentnu i sigurnu energiju (*Green paper - A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy*) iz 2006. godine pa do Evropske strategije energetske bezbednosti (*European Energy Security Strategy*) iz 2014. godine, uočljivi su konstantni naponi Komisije na unapređenju evropske energetske bezbednosti i smanjenju njene zavisnosti od jednog snabdevača. Jača uloga Evropske komisije u domenu energetske bezbednosti EU vidljiva je i u kontekstu preferencija pojedinih članica ka bilateralnom regulisanju energetske odnosa s Rusijom. Primera radi, Komisija je tokom 2010. godine značajno uticala na izmenu bilateralnog sporazuma između Poljske i Rusije o povećanju snabdevanja ruskim prirodnim gasom koje je bilo protivno evropskom pravu. Dok je originalni tekst sporazuma podrazumevao da se snabdevanje gasom iz Rusije u Poljsku produži do 2037. godine, pod pritiskom Komisije, Rusija je izmenila datum isteka sporazuma do 2022.

⁴⁰ Hronologija događaja je sledeća: Evropska energetska povelja usvojena je 1991. godine kao izjava o političkoj nameri da se promoviše energetska saradnja, dok je Ugovor o energetskej povelji potpisan 1994. godine i predstavlja pravno obavezujući instrument. Međunarodna energetska povelja iz 2015. godine predstavlja *upgrade* varijantu Povelje iz 1991. godine.

⁴¹ Francesca Albert and Robert Rothkopf, *Russia Rejects Energy Charter Treaty: A New Era for Investment Arbitration?*, International Law Office, London, 2009, Internet, <https://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Arbitration-ADR/Russia/Herbert-Smith-CIS-LLP/Russia-Rejects-Energy-Charter-Treaty-A-New-Era-for-Investment-Arbitration#1,8/7/2019>.

⁴² "International Energy Charter: Agreed text for adoption in The Hague at the Ministerial Conference on the International Energy Charter on 20 May 2015", Energy Charter Secretariat, Brussels, 20 May 2015, p. 3.

⁴³ Milan Lipovac i Tatjana Simić, "Sekuritizacija u energetskej bezbednosti – slučaj EU i ruskog gasa", op. cit., str. 67. Svakako, ne treba odreći značaj Evropskog saveta, Saveta Evrope niti Evropskog parlamenta u regulisanju pitanja evropske energetske bezbednosti.

godine.⁴⁴ Istraživanje sprovedeno tokom 2018. godine pokazalo je da je Komisija uspela da poveća svoju autonomiju u oblasti energetske bezbednosti u odnosu na prvobitno stanje stvari, koristeći se interesima država članica na jedan strateški način.⁴⁵ Jedan od takvih primera jeste sticanje prava za praćenje energetske ugovora članica s trećim državama što konkretno znači da država članica više ne može da zaključi pravno obavezujući sporazum s trećom stranom bez pribavljenog mišljenja Komisije o njegovoj zakonitosti, niti bez znanja ostalih članica.

Gramatiku bezbednosti najviših evropskih zvaničnika pratilo je i usvajanje niza direktiva kojima se regulišu pitanja energetske bezbednosti u EU.⁴⁶ Među najznačajnijim rešenjima svakako treba spomenuti tzv. Treći energetske paketa Evropske unije koji je stupio na snagu u septembru 2009. godine, a kojim se zabranjuje da isto pravno lice bude snabdevač gasa i vlasnik gasovoda, uspostavlja Nacionalno regulatorno telo za svaku državu članicu, kao i Agencija za saradnju energetske regulatora kao platforma za zajednički rad tih nacionalnih tela.⁴⁷ Ovakvi potezi samo su učvrstili nastojanja EU u cilju integracije energetske upravljanja na evropskom prostoru.⁴⁸ Postalo je evidentno i da pojedinačne države članice različito definišu i ostvaruju energetske bezbednost, što je doprinelo fragmentarnom nastupu u energetske politici u EU.

Ponovni pokušaj rešavanja ovog problema došao je nakon sukoba u Ukrajini (na Krimu) tokom 2014. godine:

„Imajući u vidu trenutne događaje u Ukrajini i mogućnosti za prekid snabdevanja energijom, kratkoročne aktivnosti se moraju fokusirati na one zemlje koje su zavisne isključivo od jednog snabdevača“.⁴⁹

⁴⁴ Petr Kratochvíl and Lukáš Tichý, „EU and Russian discourse on energy relations“, op. cit., p. 392.

⁴⁵ Stephanie C. Hofmann and Ueli Staeger, „Frame contestation and collective securitisation: the case of EU energy policy“, *West European Politics*, vol. 42, no. 2, 2019, pp. 323-345.

⁴⁶ Detaljnije o ovim direktivama videti u: European Commission, *Overview of the secondary EU legislation that falls under the legislative competence of DG ENER and that is currently in force*, 2014, Internet, <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2014-12-19-ener-legislation.pdf>, 30/6/2019, pp. 1-24.

⁴⁷ European Commission, *Third Energy Package*, 2009, Internet, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/markets-and-consumers/market-legislation/third-energy-package>, 30/6/2019.

⁴⁸ Naime, svako dalje energetske nastupanje država EU podrazumevalo je usaglašenost s Trećim energetske paketom. Primera radi, usvajanje zakona namenjenih prevenciji i upravljanju prekidima u snabdevanju gasom tokom 2010. godine bilo je direktno zasnovano na hijerarhiji intervencije koja učesnicima na tržištu dozvoljava da u prvom koraku odgovore na takav događaj, dok bi koordinirano delovanje EU nastupilo u slučaju ekstremnih posledica (Andrew Judge and Tomas Maltby, „European Energy Union? Caught between securitisation and ‘riskification’“, *European journal of international security*, vol. 2, no. 2, 2017, p. 189).

⁴⁹ „European Energy Security Strategy“, European Commission, COM(2014) 330 final, Brussels, 28 May 2014, p. 3.

Stare bojazni u vezi s prekidima isporuke prirodnog gasa ponovo su oživele, a naponi na prevenciji takvih događaja materijalizovani su u vidu donošenja pomenute Evropske strategije energetske bezbednosti. U samoj Energetskoj strategiji stoji:

„Prosperitet i bezbednost Evropske unije zavise od stabilne i obilne ponude energije. Činjenica da građani u većini država članica nisu morali da iskuse trajni poremećaj u snabdevanju energijom od naftne krize sedamdesetih godina prošlog veka svedoči o uspehu država članica i EU u takvoj garanciji. Za većinu građana, energija je dostupna „na dodir“, ona je sveprisutna i neintruzivna. To ima veliki uticaj na faktore koji utiču na nacionalne odluke o energetskoj politici pri čemu bezbednost snabdevanja nije na nivou drugih razmatranja“.⁵⁰

Ovo opisuje društveno očekivanje u vezi sa snabdevanjem energijom na prostoru EU, sveprisutnu, obilnu i „na dodir“ dostupnu energiju, tako da sve ono što remeti zamišljeni ideal predstavlja pretnju. Potreba za zajedničkom evropskom energetskom politikom bila je „poziv za buđenje“ tokom zime 2006. i 2009. godine kada su privremeni prekidi u snabdevanju gasom pogodili građane EU u nekim istočnoevropskim državama članicama.⁵¹

Po donošenju Energetske strategije, oktobra 2014. godine, Evropska komisija saopštila je rezultate testa otpornosti gasnog sektora Evropske unije na poremećaje, navodeći tom prilikom da bi potpun prekid ruskog prirodnog gasa, odnosno prekid uvoza ruskog gasa preko Ukrajine, „imao značajan uticaj na EU“ gde bi „posebno bile pogođene Istočne članice i zemlje Energetske zajednice“.⁵² U saopštenju za štampu navodi se kako „kooperacija (između zemalja članica EU i susednih zemalja, prim. aut.) predstavlja ključ suočavanja sa prekidima isporuke gasa“.⁵³ U skladu s rezultatima, Komisija je Evropskom savetu predložila niz preporuka usmerenih na dalju kooperaciju i monitoring čitavog procesa:

„Komisija očekuje da šefovi država ili vlada nastave svoj rad na takvim preporukama putem stalnog praćenja njihovog sprovođenja u kratkom

⁵⁰ Ibid., p. 2.

⁵¹ Ibid.

⁵² U metodološkom smislu, test je podrazumevao izvođenje analize scenarija u dva slučaja: u slučaju potpune obustave uvoza ruskog gasa i u slučaju prekida na ukrajinskoj transportnoj ruti. Radi prikupljanja podataka za izvođenje scenarija, oformljene su tri fokus grupe na onim područjima na kojima bi takvi poremećaji izazvali najveće posledice (Jugoistočna Evropa, baltičke države i zemlje Energetske zajednice). Detaljnije o ovome videti u: European Commission, *Memo: Q&A on Gas Stress Tests*, Brussels, 16 October 2014, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-593_en.htm, 30/6/2019, p. 2.

⁵³ European Commission, *Gas stress test: Cooperation is key to cope with supply interruption*, Brussels, 16 October 2014, Internet, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/IP-14-1162_EN.pdf, 30/6/2019, p. 1.

roku, s jedne strane, kao i da nastave rad sa državama članicama i Evropskim parlamentom u definisanju ključnih ciljeva bezbednosti snabdevanja električnom energijom i gasom u narednim godinama u EU. Komisija i Sekretarijat Energetske zajednice pažljivo će pratiti ovaj proces".⁵⁴

U februaru 2015. godine, Evropska komisija pokrenula je novu strategiju za rezilijentnu Energetsku uniju sa snažnim pozivanjem na brigu o klimatskim promenama i zaštiti životne sredine. Kako se tamo navodi, „cilj Energetske unije je da EU potrošačima obezbedi bezbednu, održivu, konkurentnu i pristupačnu energiju".⁵⁵ Unutar pet ključnih dimenzija koje su usmerene na ostvarivanje prethodno pomenutog cilja, prve dve poseban značaj daju upravo diverzifikaciji energetske izvora i potpuno integrisanom unutrašnjem energetskom tržištu.⁵⁶ Unutar ovih oblasti, Evropska komisija nastoji da poveća svoju ulogu na uštrb suvereniteta država članica, kako u unutrašnjoj, tako i u spoljašnjoj dimenziji energetske politike EU pri čemu se naročita pažnja poklanja tzv. energetskoj diplomatiji.⁵⁷ U julu 2015. godine usvojen je Akcioni plan za evropsku energetsku diplomatiju i određena četiri prioriteta: 1) jačanje strateškog vođenja angažovanjem visokih evropskih predstavnika, 2) razvijanje energetske kooperacije i dijaloga, posebno u oblasti diverzifikacije izvora, snabdevača i ruta energenata, 3) podrška unapređenju globalne energetske arhitekture i multilateralnim inicijativama, 4) jačanje zajedničkih diplomatskih kapaciteta u domenu energetske bezbednosti.⁵⁸ Imajući u vidu i dalje prisutan individualni nastup država članica na polju energetske bezbednosti, može se reći da napori Evropske unije za formulisanjem zajedničke energetske politike tek predstoje.

Zaključak

Činjenica je da se sveukupni odnosi između Evropske unije i Rusije ne mogu analizirati odvojeno od pitanja u vezi s energetskom bezbednošću. Drugim rečima, energetska bezbednost jeste intervenišuća varijabla koja u velikoj meri determiniše savremene evropsko-ruske (energetske) odnose. Gasne krize koje su se tokom 2006. i 2009. godine desile na tlu Evrope uticale su na to da Rusija izgubi status „pouzdanog snabdevača“ i stvorile uslove

⁵⁴ European Commission, *Memo: Q&A on Gas Stress Tests*, op. cit., p. 3.

⁵⁵ Eurostat, *What is Energy Union about?*, 2015, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-1.html>, 1/7/2019.

⁵⁶ Ostale tri odnose se na postizanje energetske efikasnosti, smanjenje emisije ugljen-dioksida (CO₂) u ekonomiji i inovacijama i konkurentnosti (Ibid.).

⁵⁷ Lukáš Tichý, *EU-Russia Energy Relations: A Discursive Approach*, op. cit., p. 28.

⁵⁸ European Union External Action, *EU Energy Diplomacy*, 2016, Internet, https://eeas.europa.eu/topics/energy-diplomacy/406/eu-energy-diplomacy_en, 31/7/2019.

za preduzimanje sekuritizujućih poteza određenih evropskih (ali i ruskih) aktera. Kako to teorija sugeriše, uspeh sekuritizujućeg procesa implicira da svi glavni elementi sekuritizacije budu zadovoljeni. Međutim, kako se može videti iz svega prethodno navedenog, uspeh sekuritizujućeg poteza zavisi kako od jezičkog akta i „gramatike bezbednosti“, tako i od šireg društveno-političkog konteksta koji daje „legitimitet“ sekuritizaciji.

Krajnji cilj delovanja EU na unutrašnjem planu u kontekstu sopstvene energetske bezbednosti jeste uspostavljanje potpuno liberalizovanog i integrisanog unutrašnjeg energetskeg tržišta, dok se eksterna dimenzija evropskog energetskeg nastupa usmerava ka diverzifikaciji snabdevača i rutama snabdevanja energentima radi jačanja energetske bezbednosti Evropske unije. Razlike u viđenju i doživljavanju energetske bezbednosti među članicama EU svakako su jedan od faktora koji onemogućavaju uspostavljanje zajedničke evropske energetske politike. Drugim rečima, dok diskurs o zajedničkim energetskegim pretnjama najčešće služi kao opravdanje za dalju integraciju evropskog energetskeg tržišta, on isto može poslužiti i kao razlog zbog koga države članice odbijaju bilo kakav vid prenošenja suvereniteta na nadnacionalnu Evropsku uniju u domenu energetike. U tome se, između ostalog, i ogleda konstruktivistička priroda samog koncepta energetske bezbednosti.

Usled različitog stepena energetske zavisnosti, pojedine države članice karakteriše bilateralni nastup u energetskegim odnosima s Rusijom. Neki od ključnih razloga koji doprinose sekuritizaciji evropsko-ruskih energetskegih odnosa iz perspektive EU jesu kompleksna podela nadležnosti u domenu energetske bezbednosti između evropskih institucija i država članica i različit nacionalni pristup energetskegim politici kada je u pitanju ruski prirodni gas. Svakako, unutar pominjanog šireg društveno-političkog konteksta, i drugi razlozi (poput političkih i ekonomskih interesa nacionalnih i nadnacionalnih aktera i energetskegih kompanija) figuriraju kao značajni u kontekstu sekuritizacije njihovih energetskegih odnosa. Sveobuhvatna analiza tog procesa implicira uzimanje u obzir kako „gramatike bezbednosti“, tako i onaj deo stvarnosti koji izlazi izvan restriktivnog tumačenja sekuritizacije svojstvene Kopenhaškoj školi studija bezbednosti.

Bibliografija

- Aalto, Pami (Ed.), *The EU-Russian energy dialogue: Europe's future energy security*, Routledge, London, 2008, pp. 1-238.
- Albert, Francesca and Rothkopf, Robert, *Russia Rejects Energy Charter Treaty: A New Era for Investment Arbitration?*, International Law Office, London, 2009, Internet, <https://www.internationallawoffice.com/Newsletters/Arbitration-ADR/Russia/Herbert-Smith-CIS-LLP/Russia-Rejects->

- Energy-Charter-Treaty-A-New-Era-for-Investment-Arbitration#1, 8/7/2019.
- Andreas Goldthau, "Rhetoric versus reality: Russian threats to European energy supply", *Energy Policy*, vol. 36, no. 2, 2008, pp. 686-692.
- Austvik, Ole Gunnar, "The Energy Union and security-of-gas supply", *Energy Policy*, vol. 96, 2016, pp. 372-382.
- Balmaceda, Margarita, *Energy Dependency, Politics and Corruption in the Former Soviet Union Russia's Power, Oligarchs' Profits and Ukraine's Missing Energy Policy, 1995-2006*, Routledge, London, 2008, pp. 1-240.
- Balzacq, Thierry (ed.), *Securitization Theory: How Security Problems Emerge and Dissolve*, Routledge, London, 2008, pp. 1-258.
- Baumann, Florian, *Energy Security as multidimensional concept*, Center for Applied Policy Research, 2008, Internet, http://edoc.vifapol.de/opus/volltexte/2009/784/pdf/CAP_Policy_Analysis_2008_01.pdf, 27/6/2019, pp. 1-16.
- Bozhilova, Diana and Hashimoto, Tom, "EU-Russia energy negotiations: a choice between rational self-interest and collective action", *European Security*, vol. 19, no. 4, 2010, pp. 627-642.
- Braghiroli, Stefano and Carta, Caterina, *An Index of Friendliness toward Russia: An Analysis of the Member States and Member of the European Parliament's Positions*, Electronic Publications of Pan-European Institute, Turku, 2009, pp. 1-42.
- Buzan, Barry, Wæver, Ole and de Wilde, Jaap, *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner Publishers, London, 1998, pp. 1-239.
- Christou, Odysseas and Adamides, Constantinos, "Energy securitization and desecuritization in the New Middle East", *Security Dialogue*, vol. 44, no. 5-6, 2013, pp. 507-522.
- Ciută, Felix, "Conceptual notes on energy security: total or banal security?", *Security Dialogue*, vol. 41, no. 2, 2010, pp. 123-144.
- Dyer, Hugh and Trombetta, Maria Julia (eds.), *International handbook of energy security*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2013, pp. 1-560.
- Energy Charter Secretariat, "International Energy Charter: Agreed text for adoption in The Hague at the Ministerial Conference on the International Energy Charter on 20 May 2015", Brussels, 20 May 2015, pp. 1-32.
- European Commission, "European Energy Security Strategy", COM(2014) 330 final, Brussels, 28 May 2014, pp. 1-24.
- European Commission, "Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy", COM (2006) 105 final, Brussels, 8 June 2006, pp. 1-20.

- European Commission, *Diversification of gas supply sources and routes*, Internet, <https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-security/diversification-of-gas-supply-sources-and-routes>, 12/7/2019.
- European Commission, *Gas stress test: Cooperation is key to cope with supply interruption*, Brussels, 16 October 2014, Internet, https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/IP-14-1162_EN.pdf, 30/6/2019, pp. 1-3.
- European Commission, *Memo: Q&A on Gas Stress Tests*, Brussels, 16 October 2014, Internet, http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-14-593_en.htm, 30/6/2019, pp. 1-3.
- European Commission, *Overview of the secondary EU legislation that falls under the legislative competence of DG ENER and that is currently in force*, Brussels, 2014, Internet, <https://ec.europa.eu/energy/sites/ener/files/documents/2014-12-19-ener-legislation.pdf>, 30/6/2019, pp. 1-24.
- European Union External Action, *EU Energy Diplomacy*, 2016, Internet, https://eeas.europa.eu/topics/energy-diplomacy/406/eu-energy-diplomacy_en, 31/7/2019.
- Eurostat, "EU imports of energy products – recent developments", May 2019, pp. 1-23.
- Eurostat, *What is Energy Union about?*, 2015, Internet, <https://ec.europa.eu/eurostat/cache/infographs/energy/bloc-1.html>, 1/7/2019.
- Hicks, Sierra, *European Energy Diversification and the Potential of the Southern Gas Corridor*, American Security Project, 2017, Internet, <https://www.americansecurityproject.org/european-energy-diversification-and-the-southern-gas-corridor/>, 12/7/2019.
- Hofmann, Stephanie C. and Staeger, Ueli, "Frame contestation and collective securitisation: the case of EU energy policy", *West European Politics*, vol. 42, no. 2, 2019, pp. 323-345.
- Hopf, Ted, *Social construction of international politics: identities & foreign policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, New York, 2002, pp. 1-299.
- Huysmans, Jef, *The politics of insecurity: Fear, migration and asylum in the EU*, Routledge, London, 2006, pp. 1-208.
- Jørgensen, Knud Erik, Pollack, Mark and Rosamond, Ben (eds.), *The SAGE Handbook of European Union Politics*, Sage Publications Ltd, London, 2006, pp. 1-616.
- Judge, Andrew and Maltby, Tomas, "European Energy Union? Caught between securitisation and 'riskification'", *European journal of international security*, vol. 2, no. 2, 2017, pp. 179-202.

- Jupille, Joseph and Caporaso, James A., „States, agency, and rules: the European Union in global environmental politics“, *The European Union in the world community*, vol. 17, 1998, pp. 157-182.
- Keating, Dave, *US pushes for EU energy diversification*, *European Voice*, 2014, Internet, <https://www.politico.eu/article/us-pushes-for-eu-energy-diversification/>, 12/7/2109.
- Khrushcheva, Olga, *A critical evaluation of the securitization process of EU-Russia energy relations: actors, audiences and consequences*, Nottingham Trent University, Nottingham, 2013, pp. 1-251.
- Kratochvíl, Petr and Tichý, Lukáš, „EU and Russian discourse on energy relations“, *Energy policy*, vol. 56, 2013, pp. 391-406.
- Kustova, Irina, „EU-Russia Energy Relations, EU Energy Integration, and Energy Security: the State of the Art and a Roadmap for Future Research“, *Journal of Contemporary European Research*, vol. 11, no. 3, 2015, pp. 289-295.
- Lipovac, Milan i Simić, Tatjana, „Sekuritizacija u energetske bezbednosti – slučaj EU i ruskog gasa“, *Međunarodna politika*, vol. LXVI, no. 1160, 2015, str. 59-77.
- Lipschutz, Ronnie D. (Ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, pp. 1-233.
- Ministry of Energy of the Russian Federation, „Energy Strategy of Russia for the Period up to 2030“, Moscow, 2010, pp. 1-172.
- Natorski, Michal and Herranz Surrallés, Anna, „Securitizing Moves To Nowhere? The Framing of the European Union’s Energy Policy“, *Journal of Contemporary European Research*, vol. 42, no. 2, 2008, pp. 70-89.
- Orban, Anita, *Power, Energy and the New Russian Imperialism*, Praeger Security International, London, 2008, pp. 1-264.
- Sherr, James, „The Russia-EU Energy Relationship: Getting it Right“, *The International Spectator*, vol. 45, no. 2, 2010, pp. 55-68.
- Szulecki, Kacper (ed.), *Energy security in Europe: Divergent perceptions and policy challenges*, Palgrave Macmillan, London, 2018, pp. 1-355.
- Tichý, Lukáš, *EU-Russia Energy Relations: A Discursive Approach*, Springer, Cham, 2019, pp. 1-227.
- Trapara, Vladimir i Šekarić, Nevena, „Saradnja kao (ne)očekivani efekat energetske bezbednosne dileme: studija slučaja Bugarske, Grčke i Jugoslavije“, *Međunarodni problemi*, vol. LXXI, no. 2, str. 215-243.
- Yergin, Daniel, „Ensuring Energy Security“, *Foreign Affairs*, vol. 85, no. 2, 2006, pp. 69-82.

Nevena ŠEKARIĆ

SECURITIZATION OF EU-RUSSIAN ENERGY RELATIONS: EUROPEAN PERSPECTIVE

ABSTRACT

Considering the significance of the key energy sources and ways of their transportation, energy security is the subject of the analysis of many scientific papers and public policies. Energy security in the context of EU-Russian relations has gained importance in recent years. Hence, the main goal of this paper is to analyze the process of securitization of the European Union's energy dependence on Russian natural gas and the main implications of this process as well. Employing the concept of securitization of the Copenhagen School of Security Studies, or more precisely its criticisms, the paper highlights key elements of the securitization process in the case of energy relations between the EU and Russia. The central part of the paper focuses on content analysis of statements and messages of key securitizing actors in the European Union, but also on a wider socio-political context that gives "legitimacy" to such process, followed by concluding remarks.

Keywords: securitization, European Union, Russia, energy relations, energy security, Copenhagen School of Security Studies, European Commission.

AMERIČKA JAVNA DIPLOMATIJA

Caitlin E. Schindler, *The Origins of Public Diplomacy in US Statecraft Uncovering a Forgotten Tradition*, Palgrave Macmillan, 2018, 336.

U uticajnoj i studioznoj monografiji udžbeničkog tipa, Keitlin Šindler (Caitlin Schindler) s Instituta za svetsku politiku (Institute for World Politics) u Vašingtonu razmatra izvore, nastanak, razvoj i ulogu javne diplomatije u spoljnoj politici Sjedinjenih Američkih Država u periodu od 1776. do 1948. godine. Studija se oslanja na bogatu arhivsku građu i rezultate istraživanja uticajnih autora iz diplomatske istorije i javne diplomatije.

Vodena mišlju Džordža Vašingtona o potrebi sagledavanja i učenja iz istorijskih grešaka u nameri da izbegne „sprudove i stene” savremenog doba, autorka detaljno analizira šest indikativnih primera iz istorije javne diplomatije SAD u kojima ukazuje na izazove, prednosti i nedostatke tadašnje javne diplomatije koju su vodili visoki funkcioneri, državni organi, građanske organizacije i ugledni pojedinci.

Kritikujući zanemarivanje značaja javne diplomatije nakon 11. septembra, autorka se snažno zalaže za reafirmaciju, razvoj i prilagođavanje osnovnih odredaba ove politike savremenim uslovima i izazovima. Savetima za unapređenje javne diplomatije prethodi sistematičan i šematizovan prikaz činilaca koji snažno utiču na osnovne odlike i rezultate ove politike. Kao temeljni činilac autorka određuje političku kulturu, istorijsko iskustvo, spoljnopolitičku tradiciju, državnu infrastrukturu i stepen učešća, ulogu i osnovne odlike javne diplomatije u spoljnoj politici SAD.

Uvažavajući istorijsku dimenziju i procese dugog trajanja, ona ukazuje na tri ključna izazova s kojima se suočava javna diplomatije SAD još od vremena svog nastanka: konceptualni, organizacioni i ideološki. Organizacioni izazov, naizleg jednostavan, uslovljen je obimom, kvalitetom i stepenom funkcionalnosti institucionalne strukture i mreže, sačinjene od brojnih državnih i nedržavnih aktera. S druge strane, konceptualni izazov je u najvećoj meri u određenju pojma javne diplomatije. Nakon ukazivanja na brojne definicije ovog pojma, autorka sledi pojmovno određenje Nikolasa Kula (Nicholas J. Cull) koje obuhvata slušanje, zastupanje, diplomatiju razmene (exchange diplomacy), kulturnu diplomatiju, međunarodno emitovanje i psihološki rat. Veliku pažnju autorka je posvetila ideološkom izazovu i činjenici da su SAD dugo vremena zastupale politike koje su

principijelno, idejno i vrednosno nesaglasne, pa čak i suprotstavljene, što je uticalo na stepen njihovog kredibiliteta i poverenja drugih država sveta.

Studija teži da, nakon utvrđivanja osobenog obrasca javne diplomatije SAD u istraživanom periodu, ukaže ne samo na uticaj, već i na relativno postojanu vezu između istorijskog iskustva i tekovina javne diplomatije i savremenih odlika tog koncepta s fokusom na njenu trenutnu ulogu u spoljnoj politici SAD.

Dok prvi primer prikazuje kako je Bendžamin Franklin koristio diplomatiju, ne samo u klasičnom smislu za predstavljanje interesa SAD, već i za pribavljanje neophodnih resursa u borbi protiv Velike Britanije, drugi slučaj otkriva kako je diplomatija bila korišćena u borbi protiv formalnog priznanja Konfederacije. Treći slučaj analizira sazajno bogat period uoči Velikog rata u kome je zabeležen snažan konceptualni i organizacioni razvoj javne diplomatije i povećanje uloge nedržavnih aktera, poput Central Cuban Relief Committee sastavljenog od biznismena, verskih lidera i humanitaraca i Četvrte međunarodne konfederacije američkih država koja je realizovala značajnu akademsku saradnju s fakultetima Latinske Amerike.

Četvrti primer razmatra osnovne principe delovanja i ciljeve Komiteta za javno informisanje (Committee for Public Information), dok peti primer rasvetljava izuzetno bogat međuratni period u kojem je javna diplomatija modernizovana i prilagođena novim spoljnopolitičkim ciljevima.

Najzad, šesti primer govori o aktivnostima brojnih važnih agencija nastalih u periodu 1938–1942. godine, poput Službe za ratno informisanje, Koordinatora za međuameričke odnose i najznačajnije Uprave za kulturne odnose pri Stejt Departmentu. Sumirajući doprinos i značaj ovih primera, autorka kao posebno uspešan model ističe delovanje javne diplomatije SAD u poznom Osmanskom carstvu, čije su tekovine i dostignuća i danas vidljiva, što potvrđuje i delatnost Sirijskog univerziteta, a danas Američkog univerziteta u Libanu i Robert koledža u Istanbulu.

Nakon ukazivanja na nedostatke i propuste javne diplomatije tokom istorije, autorka se zalaže za redizajniranje osnovnih odredaba javne diplomatije SAD u pravcu postizanja većeg stepena adaptabilnosti i osetljivosti prema osnovnim činionicima specifične percepcije, uverenja, političke kulture i jezičkih osobenosti lokalnih zajednica.

Osnovna kritika studije odnosi se na preuveličavanje uloge, značaja i rezultata javne diplomatije u spoljnoj politici SAD, naročito tokom XIX veka, koju prati ignorisanje i prenebregavanje uticaja šireg konteksta i drugih bitnih dimenzija tvrde moći SAD na realizaciju i uspeh njene politike na ovim prostorima.

Vuk LAZIĆ

EVROPSKA ENERGETSKA BEZBEDNOST: RAZLIČITE PERCEPCIJE I POLITIČKI IZAZOVI

Kacper Szulecki (ed.), *Energy Security in Europe: Divergent Perceptions and Policy Challenges*, Palgrave MacMillan, London, 2018, p. 355

Zbornikom radova *Evropska energetska bezbednost: različite percepcije i politički izazovi* u središte interesovanja postavljene su razlike u perspektivama energetske bezbednosti u Evropskoj uniji (EU). Autori radova sadržanih u ovoj publikaciji usmereni su na istraživanje subjektivnih aspekata koji tvore koncept energetske bezbednosti u različitom društvenom kontekstu. Zbornik okuplja politikologe i teoretičare međunarodnih odnosa i studija bezbednosti u objašnjavanju političke pozadine energetske bezbednosti. Ono što predstavlja analitičku moć ove publikacije jeste činjenica da kombinuje pristup zasnovan na proceni rizika za vitalne energetske sisteme i sektore u Evropskoj uniji s ključnim konstruktivističkim konceptima iz studija bezbednosti, nudeći okvir za sveobuhvatnije razumevanje politika EU usmerenih ka ostvarivanju energetske bezbednosti.

Publikacija se temelji na nekoliko empirijskih studija kojima se kritički preispituju postojeći pristupi u proučavanju energetske politike EU. Zbornik je tematski podeljen na dva dela i sastoji se od ukupno dvanaest članaka, od kojih je jedan uvodni tekst. Prva tematska celina sadrži pet autorskih članaka kojima se obrađuje unutrašnja dimenzija energetske politike EU, dok se druga celina sastoji iz šest radova i odnosi se na evropsku spoljnu politiku u domenu energetske bezbednosti i ključne izazove u vezi s njom. U domenu energetske bezbednosti *State-of-the-art* je predmet uvodnog članka u kome urednik zbornika daje osvrt na akademsku diskusiju o načinu na koji se razume energetska bezbednost, kao i na različite pristupe u njenom određenju.

Prva tematska celina posvećena je analizi energetske politike Nemačke i Poljske. Izbor upravo ovih primera pomogao je da se istakne nekoliko važnih pravaca podele unutar EU u domenu energetske bezbednosti. Analiza je pokazala da su razlike u percepciji energetske bezbednosti ključni faktori koji objašnjavaju spor napredak u uspostavljanju zajedničke energetske politike na unutrašnjem planu u EU. U prvom članku ove celine, autori kritički preispituju teoriju sekuritizacije koju je postavila Kopenhaska škola studija bezbednosti i predlažu neke izmene koje bi trebalo da pomognu u primeni ove teorije na empirijske slučajeve. Operacionalizacijom najrelevantnijih elemenata teorije sekuritizacije, autori ističu značaj multimetodskog pristupa koji treba da posluži prikupljanju i analizi podataka neophodnih za sprovođenje empirijske studije u kojoj se koristi ovaj teorijski pristup. Naredna tri članka prve tematske celine usmerena su na istraživanje studija slučaja Nemačke i Poljske, na osnovu kojih se zaključuje da energetska sekuritizacija zavisi od konteksta i može imati

različitu dinamiku u različitim energetske sektorima. Autor drugog članka uporedno analizira nemački i poljski diskurs povodom snabdevanja prirodnim gasom, fokusirajući se na izgradnju Severnog toka. Autor zaključuje da taj gasovod predstavlja verovatno jedno od najspornijih pitanja u bilateralnim odnosima ove dve zemlje. Narednim člankom autorka daje pregled javnih debata o eksploataciji škrljaca u Nemačkoj i Poljskoj, naglašavajući da je u oba slučaja proces dobijanja energije iz škrljaca u veoma tesnoj vezi sa zaštitom životne sredine. Četvrti članak u prvoj tematskoj celini posvećen je sektoru električne energije, inače vrlo retko obrađivanom predmetu u studijama bezbednosti. Autori u kontekstu ovog sektora ispituju javne debate o dva podsektora u Nemačkoj i Poljskoj: obnovljivim izvorima energije i nuklearnoj energiji. Poslednji, peti rad ove celine, posvećen je izvođenju teorijskih i metodoloških zaključaka na osnovu prethodno sprovedenih empirijskih studija. Autori ovog članka identifikuju neke ključne oblasti relevantne za buduća istraživanja o energetskej sekuritizaciji.

Druga tematska celina zbornika fokusirana je na prirodu i dinamiku energetske bezbednosti EU u odnosu na njenu „spoljnu dimenziju“, tj. konekcije koje EU u domenu energetike ostvaruje s državama koje izvoze energiju (u prvom redu s Rusijom, Norveškom, zemljama Bliskog istoka i državama MENA). Autori prvog članka nude širok pregled različitih energetskej politika i izazova u energetskej bezbednosti s kojima se suočava EU, s određenim predikcijama budućih trendova u ovoj oblasti. Autorka osmog rada razmatra mogućnosti za desekuritizaciju energetskej pitanja, koristeći koncept liberalizacije tržišta. U devetom radu, autori ispituju način i mehanizme kojima Evropska unija može da ostvari svoju tržišnu i regulatornu moć u odnosima s ključnim energetskej dobavljačima. Fokus je na ključnim političkim instrumentima koje EU koristi unutar svojih energetskej odnosa s Rusijom i Norveškom. Deseti članak reaktivira koncept sekuritizacije, ali na jednom višem, nadnacionalnom nivou. Autor ovog članka zbirno posmatra evropske diskurse o energetskej bezbednosti, primenjujući realističku i konstruktivističku paradigmu o energetskej pitanjima. Autor zaključuje kako realistička paradigma, zasnovana na materijalnim faktorima stvarnosti, ne daje zadovoljavajuća objašnjenja buduću da je većina pretnji evropskej energetskej bezbednosti socijalno konstruisana i ne zasniva se isključivo na objektivnim pokazateljima. Pored klasične sekuritizacije, autor naglašava i ulogu identiteta u konstrukciji energetskej pretnji. Suština jedanaestog članka je na simbiozi kritičkih studija bezbednosti i kompjuterskih nauka radi stvaranja jednog novog konceptualnog okvira za proučavanje politike EU u oblasti prirodnog gasa, pri čemu se pravi razlika između tzv. pozitivnih i negativnih bezbednosnih modela u ovom sektoru. Autor dvanaestog, poslednjeg rada, analizira politike EU u kontekstu njenog snabdevanja naftom, dajući jedan istorijski prikaz problema. Ovu temu autor razmatra u kontekstu debate o tački kulminacije u potrošnji nafte (*peak oil* debata), nastojeći da kritički proceni

sposobnosti EU da deluje koherentno i efikasno na globalnom tržištu nafte. U zaključnim razmatranjima akcenat je na smernicama za dalje kritičko promišljanje najvažnijih pitanja energetske bezbednosti u EU.

Ono što predstavlja značajan doprinos ove publikacije nisu isključivo plodne empirijske studije, već i konceptualni pomaci u teorijskim postavkama pojedinih članaka. Radovima se ističu materijalni aspekti energetske bezbednosti i dovode u kontekst različitih perspektiva i divergentnih diskursa, što oslikava subjektivističku komponentu koncepta. Osim toga, zbornikom se, u optimističnom maniru, naglašavaju izgledi za dalja istraživanja upotrebom konstruktivističkih alata za analizu ključnih pitanja energetske bezbednosti. Publikacija predstavlja korisno štivo ne samo za eksperte već i javnost zainteresovanu za ovu tematiku, tj. laički auditorijum spreman da se informiše o jednom vrlo aktuelnom pitanju.

Nevena ŠEKARIĆ

JUGOSLOVENKO-SOVJETSKI ODNOSI

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929-1935*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2019, str. 290

Knjiga dr Dragana Petrovića *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929-1935* predstavlja treći tom sveobuhvatne analize jugoslovensko-sovjetskih odnosa u međuratnom periodu 1922-1941. godine. Autor iza sebe ima desetina značajnih naučnih monografija, ali istraživanje jugoslovensko-sovjetskih odnosa predstavlja kapitalno delo, s obzirom na aktivno petogodišnje istraživanje do sada neobjavljene arhivske građe. Stoga je ovu monografiju potrebno promatrati u sveobuhvatnosti trotomne analize istorijskih odnosa Kraljevine Jugoslavije i Sovjetskog Saveza. Knjiga se sastoji iz četiri dela, od kojih prvi postulira teorijsko-metodološki okvir rada. Drugi deo rada je posvećen analizi unutrašnje strukture Sovjetskog Saveza, protivrečnostima i stabilizaciji u navedenom periodu. Treći deo knjige se bavi unutrašnjom i spoljnom politikom Jugoslavije (u kontekstu jugoslovensko-sovjetskih odnosa). U četvrtom delu se istražuju unutrašnji i međunarodni izazovi koje nosi SSSR. Poslednji deo sadrži i zaključna razmatranja autora.

Rad se bavi odnosima dve države u periodu od uvođenja Šestojanuarske diktature 1929. godine kralja Aleksandra, pa do druge polovine 1935. godine kada je formirana vlada Milana Stojadinovića. Za ovakvu periodizaciju, pored privremeno uvedene diktature u Jugoslaviji, 1929. godina je prelomna za SSSR u koncepcijskom smislu kada je Lav Trocki otišao u emigraciju. Poboljšavanju jugoslovensko-sovjetskih odnosa pogodio je međunarodni ambijent, ali i korenite promene u samoj sovjetskoj Rusiji, čemu je posvećeno drugo poglavlje knjige. Sukob dva koncepta na unutrašnjem planu u SSSR-u, Lava Trockog koji je uključivao širenje talasa revolucija u Evropi i Staljinovog koji je bio više okrenut unutrašnjem razvoju i industrijalizaciji, doveo je do pobeđe potonjeg. Autor izvodi zaključak da je relativni izolacionizam Sovjetskog Saveza stvorio uslove za otoplavanje odnosa s nosiocima versajskog sistema, kojima je pripadala i Jugoslavija i ulazak SSSR-a u Društvo naroda. Smanjivanje uticaja Kominterne i napuštanje mesijanske ideje širenja komunističke revolucije dovelo je čak do potpisivanja francusko-sovjetskog pakta.

Što se Kraljevine Jugoslavije tiče, autor analizira unutrašnju i spoljnu politiku u okviru trećeg poglavlja. Zaključuje da u periodu od oko šest i po godina na spoljnopoličkom planu nije došlo do radikalnih promena. Jača uticaj Male antante i savezništvo Jugoslavije, Rumunije i Čehoslovačke koje su i najviše pod uticajem Francuske. Poboljšanje odnosa sa SSSR-om dostiže kulminaciju prihvatanjem sovjetskog ulaska u Društvo naroda 1934. godine. Iako do kraja analiziranog perioda Jugoslavija nije uspostavila pune diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom, poboljšanje odnosa je bilo očigledno. U knjizi su podrobno objašnjeni razlozi približavanja Sovjetskog

Saveza i država okupljenih oko Francuske, grupi kojoj je pripadala i Jugoslavija. Dolazak nacista koji su bili izrazito antikomunistički i revizionistički nastrojeni prema uspostavljenom versajskom poretku, signal je za otopljanje socijeto-francuskih i sovjetsko-jugoslovenskih odnosa. Za unutrašnji politički razvoj Jugoslavije u ovom periodu prelomna je 1931. godina kada je Jugoslavija formalno napustila privremeno uvedenu diktaturu kralja Aleksandra. Ubistvo kralja Aleksandra 1934. godine označilo je prekretnicu u stabilnosti političkog sistema. Sovjetski predstavnik Litvinov je podržao jugoslovensku notu povodom atentata na kralja Aleksandra, ali dolaskom kneza Pavla za prvog namesnika i dr Milana Stojadinovića za predsednika vlade, razvija se drugačija spoljnopolitička koncepcija. Motiv autora da detaljno analizira političke odnose između različitih političkih grupacija unutar Kraljevine Jugoslavije, osvetljava promene u jugoslovenskoj spoljnoj politici nakon atentata. Sve veća antisovjetska politika, približavanje silama Osovine i udaljšavanje od Francuske, do tada najvećeg saveznika, karakteristike su kratkog perioda analize - od ubistva jugoslovenskog kralja do druge polovine 1935. godine. Namesnik knez Pavle Karađorđević i predsednik vlade Milan Stojadinović, kao ključni nosioci vlasti u post-Aleksandrovoj Jugoslaviji, okrenuli su se sređivanju unutrašnjih prilika u državi i smanjivanju tenzija između različitih političkih stranaka, dok su na međunarodnom planu zauzeli pasivan stav. Jugoslavija je bila jedina država Male antante koja nije u tom periodu uspostavila pune diplomatske odnose sa Sovjetskim Savezom. Snažna opozicija režimu kneza Pavla i Stojadinovića percipirala je glavne nosioce političke vlasti kao privremene, bez prave podrške naroda. U opozicionom delovanju tada su prednjačili: Demokratska stranka, Zemljoradnička stranka i Mačekova Hrvatska seljačka stranka. Staljinove represije i čistke uticale su negativno na jugoslovensku percepciju SSSR-a, iako je Moskva, u tom momentu zaokupljena snaženjem nacizma u Nemačkoj, napustila stav o Jugoslaviji kao buržoaskoj „tamnici naroda“. Autor zaključuje da je glavni razlog za jugoslovenske promene u spoljnopolitičkoj orijentaciji bio neopravdani strah od uticaja sovjetskog poslanstva na razvoj komunističkih ideja i akcija u Jugoslaviji. Zaokruživanjem ovog istorijskog perioda u jugoslovensko-sovjetskim odnosima, naučni rad dr Dragana Petrovića donosi veoma značajne i praktične zaključke. Ogroman doprinos ove naučne monografije nije samo u unapređivanju fonda istorijskih činjenica, već i u svojevrsnim originalnim zaključcima o političkom odlučivanju toga vremena. Iako je ovaj rad potrebno posmatrati kao deo trotočne analize celokupnih odnosa Jugoslavije i SSSR-a između dva svetska rata, pojedinačno čitanje ove monografije o periodu 1929-1935. godine donosi dragocenu korist čitaocu.

Bogdan STOJANOVIĆ

UREĐIVAČKA POLITIKA

Međunarodna politika je časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu, vodećeg srpskog instituta za proučavanje međunarodnih odnosa. Reč je o jednom od najstarijih časopisa u Srbiji koji objavljuje naučne i stručne članake iz oblasti međunarodnih odnosa i spoljne politike.

U svoja četiri godišnja izdanja, časopis *Međunarodna politika* ima za cilj da pripadnicima akademske zajednice, donosiocima odluka, kao i zainteresovanim pripadnicima šire javnosti, ponudi naučne i stručne članke orijentisane na razmatranje širokog spektra međunarodnih i spoljopolitičkih pitanja. Tokom skoro sedam decenija postojanja, časopis je stekao priznanje u zemlji i svetu kao izvor članaka, analiza, studija i dokumentacije od autoriteta o savremenom razvoju međunarodnih odnosa.

Časopis objavljuje visokokvalitetne naučne i stručne članke o aktuelnim međunarodnim političkim, društvenim, ekonomskim, bezbednosnim i pravnim pitanjima, sa naglaskom na regione i teme od spoljopolitičkog interesa za Srbiju. Prioritet se daje člancima koji pružaju teorijski i empirijski doprinos literaturi o aktuelnim spoljopolitičkim i međunarodnim pitanjima, kao i o nacionalnoj, regionalnoj i globalnoj politici. Časopis ima poseban interes da objavljuje članake koji kombinuju konceptualnu i teorijsku perspektivu sa empirijskim analizama koje se oslanjaju na različite metodološke pristupe.

Iako je, u prvih sedam decenija postojanja, časopis *Međunarodna politika* prioritarno objavljivao priloge o međunarodnim odnosima na srpskom jeziku, trenutno stanje međunarodnih odnosa i političkih nauka u Srbiji omogućava časopisu da se sve više fokusira na doprinos globalnoj literaturi o međunarodnim odnosima objavljivanjem članaka i na engleskom jeziku, koji su napisani od strane domaćih ili inostranih autora.

Stremljenje ka racionalnom pogledu na savremene međunarodne odnose, a posebno na spoljnu politiku Srbije, prioritet je uređivačkog koncepta *Međunarodne politike*. Uređivački odbor daje prvenstvo priložima koji sadrže profesionalni i uravnoteženi pristup međunarodnim pitanjima, kao i autorima koji nude otvorena, nepristrasna i ljubopitljiva gledišta aktuelnih međunarodnih procesa. Na taj način časopis nastoji da na što kredibilniji način objasni raznolike i nedovoljno istražene nove fenomene na međunarodnoj sceni.

OBAVEZE IZDAVAČKOG SAVETA, UREDNIKA I UREĐIVAČKOG ODBORA

Izdavački savet je savetodavno telo koje aktivno doprinosi razvoju časopisa. Zadaci i dužnosti članova Saveta su: podrška razvoju časopisa, promocija časopisa, podsticanje stručnjaka u naučnom istraživanju političkih, bezbednosnih, ekonomskih i pravnih aspekata međunarodnih odnosa da se uključe u rad časopisa kao autori i/ili recenzenti, pisanje uvodnika, recenzija i komentara o radovima.

Glavni i odgovorni urednik *Međunarodne politike* donosi konačnu odluku o tome koji će se rukopisi objaviti. Prilikom donošenja odluke glavni i odgovorni urednik rukovodi se uređivačkom politikom vodeći računa o zakonskim propisima koji se odnose na klevetu, kršenja autorskih prava i plagiranje.

Glavni i odgovorni urednik i njegov zamenik zadržavaju diskreciono pravo da primljene rukopise procene i odbiju bez recenziranja, ukoliko utvrde da ne odgovaraju sadržinskim i formalnim standardima pisanja naučnoistraživačkog rada i tematskim zahtevima uređivačke politike. Radovi koji ne zadovoljavaju tehničke standarde propisane Uputstvom za autore, čak i u slučaju da je sadržaj korektan, biće vraćeni autorima na usklađivanje. U redovnim okolnostima, redakcija obaveštava autora o tome da li je prihvatila tekst i pokrenula postupak recenziranja u roku od sedam dana od datuma prijema rukopisa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da budu u bilo kakvom sukobu interesa u vezi sa rukopisima koje razmatraju. Iz postupka izbora recenzenata i odlučivanja o sudbini rukopisa isključuju se članovi Uređivačkog odbora kod kojih postoji sukob interesa. Ako takav sukob interesa postoji, o izboru recenzenata i sudbini rukopisa odlučuje glavni i odgovorni urednik. Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i članovi Uređivačkog odbora su dužni da blagovremeno prijave postojanje sukoba interesa.

Glavni i odgovorni urednik, njegov zamenik i Uređivački odbor dužni su da sud o rukopisu donesu na osnovu njegovog sadržaja, bez rasnih, polnih/rodnih, verskih, etničkih ili političkih predrasuda.

Urednici i članovi Uređivačkog odbora ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznete u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju da se koriste za sticanje lične koristi.

Urednici i članovi redakcije dužni su da preduzmu sve razumne mere kako bi identitet recenzenata ostao nepoznat autorima pre, tokom i nakon postupka recenzije i kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima.

OBAVEZE AUTORA

Autori garantuju da rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje na drugom mestu. Istovremeno predavanje istog rukopisa u više časopisa predstavlja kršenje etičkih standarda. Takav rukopis se momentalno isključuje iz daljeg razmatranja. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u časopisu *Međunarodna politika* rukopis neće biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku bez saglasnosti nosioca autorskih prava.

U slučaju da je poslati rukopis rezultat naučnoistraživačkog projekta ili da je, u prethodnoj verziji, bio izložen na skupu u vidu usmenog saopštenja (pod istim ili sličnim naslovom), detaljniji podaci o projektu, konferenciji i slično, navode se u fusnoti na samom početku teksta. Rad koji je već objavljen u nekom časopisu ne može biti preštampan u *Međunarodnoj politici*.

Autori su dužni da se pridržavaju etičkih standarda koji se odnose na naučnoistraživački rad. Autori garantuju da rukopis ne sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i ne krši prava drugih. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

Nakon prihvatanja rukopisa, a pre objavljivanja, autori uplaćuju na račun izdavača kotizaciju u iznosu od 3000 dinara (25 EUR za uplate iz inostranstva).

Sadržaj rada

Rad treba da sadrži dovoljno detalja i referenci kako bi se recenzentima, a potom i čitaocima omogućilo da provere tvrdnje koje su u njemu iznesene. Namerno iznošenje netačnih tvrdnji predstavlja kršenje etičkih standarda. Prikazi skupova i knjiga moraju da budu precizni i objektivni.

Autori snose svu odgovornost za sadržaj predatih rukopisa i dužni su da, ako je to potrebno, pre njihovog objavljivanja pribave saglasnost svih lica ili institucija koje su neposredno učestvovala u istraživanju koje je u rukopisu predstavljeno.

Autori koji žele da u rad uključe ilustracije, tabele ili druge materijale koji su već negde objavljeni obavezni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

Autorstvo

Autori su dužni da kao autore navedu samo ona lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa, odnosno dužni su da sva lica koja su značajno doprinela sadržaju rukopisa navedu kao autore. Ako su u bitnim

aspektima istraživačkog projekta i pripreme rukopisa učestvovala i druga lica koja nisu autori, njihov doprinos treba pomenuti u napomeni ili zahvalnici.

Navođenje izvora

Autori su dužni da ispravno citiraju izvore koji su bitno uticali na sadržaj istraživanja i rukopisa. Informacije koje su dobili u privatnom razgovoru ili korespondenciji sa trećim licima, prilikom recenziranja prijava projekata ili rukopisa i slično, ne smeju se koristiti bez izričite pisane dozvole izvora.

Plagijarizam

Plagiranje, odnosno preuzimanje tuđih ideja, reči ili drugih oblika kreativnog izraza i predstavljanje kao svojih, predstavlja grubo kršenje naučne i izdavačke etike. Plagiranje može da uključuje i kršenje autorskih prava, što je zakonom kažnjivo. Plagijat obuhvata sledeće:

- Doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- Kopiranje slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava.

Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da se radi o plagijatu biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Ako se ustanovi da je rad koji je objavljen u časopisu plagijat, isti će biti povučen u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*, a autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Sukob interesa

Autori su dužni da u radu ukažu na finansijske ili bilo koje druge sukobe interesa koji bi mogli da utiču na iznesene rezultate i interpretacije.

Greške u objavljenim radovima

U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da momentalno o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

Predavanjem rukopisa redakciji *Međunarodne politike* autori se obavezuju na poštovanje navedenih obaveza.

OBAVEZE RECENZENATA

Recenzenti su dužni da stručno, argumentovano, nepristrasno i u zadatim rokovima dostave uredniku ocenu naučne vrednosti rukopisa.

Recenzenti evaluiraju radove u odnosu na usklađenost teme rada sa profilom časopisa, relevantnost istraživane oblasti i primenjenih metoda, originalnost i naučnu relevantnost podataka iznesenih u rukopisu, stil naučnog izlaganja i opremljenost teksta naučnim aparatom.

Recenzent koji ima osnovane sumnje ili saznanja o kršenju etičkih standarda od strane autora dužan je da o tome obavesti urednika. Recenzent treba da prepozna važne objavljene radove koje autori nisu citirali. On treba da upozori urednika i na bitne sličnosti i podudarnosti između rukopisa koji se razmatra i bilo kojeg drugog objavljenog rada ili rukopisa koji je u postupku recenzije u nekom drugom časopisu, ako o tome ima lična saznanja. Ako ima saznanja da je isti rukopis razmatra u više časopisa u isto vreme, recenzent je dužan da o tome obavesti urednika.

Recenzent ne sme da bude u sukobu interesa sa autorima ili finansijerom istraživanja. Ukoliko postoji sukob interesa, recenzent je dužan da o tome momentalno obavesti urednika.

Recenzent koji sebe smatra nekompetentnim za temu ili oblast kojom se rukopis bavi dužan je da o tome obavesti urednika.

Recenzija mora biti objektivna. Sud recenzenata mora biti jasan i potkrepljen argumentima.

Rukopisi koji su poslati recenzentu smatraju se poverljivim dokumentima. Recenzenti ne smeju da koriste neobjavljen materijal iz predatih rukopisa za svoja istraživanja bez izričite pisane dozvole autora, a informacije i ideje iznesene u predatim rukopisima moraju se čuvati kao poverljive i ne smeju se koristiti za sticanje lične koristi.

POSTUPAK RECENZIJE

Primljeni radovi podležu recenziji. Cilj recenzije je da glavnom i odgovornom uredniku pomogne u donošenju odluke o tome da li rad treba prihvatiti ili odbiti i da kroz proces komunikacije sa autorima poboljša kvalitet rukopisa.

Recenzije su dvostruko anonimne - identitet autora je nepoznat recenzentima i obrnuto. Identitet recenzenata ostaje nepoznat autorima i obrnuto pre, tokom i nakon postupka recenzije. Urednici garantuju da će pre slanja rukopisa na recenziju iz njega biti uklonjeni lični podaci autora (pre svega, ime i afilijacija) i da će se preduzeti sve razumne mere kako bi identitet autora ostao nepoznat recenzentima. Tokom čitavog procesa, recenzenti deluju nezavisno jedni od drugih. Recenzentima nije poznat

identitet drugih recenzenata. Ako odluke recenzenata nisu iste, urednici mogu da traže mišljenje drugih recenzenata.

Rok za okončanje postupka recenziranja je 30 dana od datuma kada recenzenti prime rukopis.

Izbor recenzenata spada u diskreciona prava glavnog i odgovornog urednika i njegovog zamenika. Recenzenti moraju da raspolažu relevantnim znanjima u vezi sa oblašću kojom se rukopis bavi i ne smeju biti iz iste institucije kao autor, niti to smeju biti autori koji su u skorije vreme objavljivali publikacije zajedno (kao koautori) sa sa bilo kojim od autora podnesenog rada.

Urednici šalju podneti rukopis sa obrascem recenzije dvojici recenzenata koji su stručnjaci za naučnu oblast kojom se rad bavi. Obrazac recenzije sadrži niz pitanja na koja treba odgovoriti, a koja recenzentima ukazuju koji su to aspekti koje treba obuhvatiti kako bi se donela odluka o sudbini jednog rukopisa. U završnom delu obrasca, recenzenti moraju da navedu svoja zapažanja i predloge kako da se podneti rukopis poboljša.

Tokom postupka recenzije urednici mogu da zahtevaju od autora da dostave dodatne informacije (uključujući i primarne podatke), ako su one potrebne za donošenje suda o naučnom doprinosu rukopisa. Urednici i recenzenti moraju da čuvaju takve informacije kao poverljive i ne smeju ih koristiti za sticanje lične koristi.

U slučaju da autori imaju ozbiljne i osnovane zamerke na račun recenzije, urednici će proveriti da li je recenzija objektivna i da li zadovoljava akademske standarde. Ako se pojavi sumnja u objektivnost ili kvalitet recenzije, urednici će tražiti mišljenje drugih recenzenata.

RAZREŠAVANJE SPORNIH SITUACIJA

Svaki pojedinac ili institucija mogu u bilo kom trenutku da urednicima i/ili Uređivačkom odboru prijave saznanja o kršenju etičkih standarda i drugim nepravilnostima i da o tome dostave neophodne informacije i dokaze.

Provera iznetih navoda i dokaza

- Glavni i odgovorni urednik će u dogovoru sa Uređivačkim odborom odlučiti o pokretanju postupka koji ima za cilj proveru iznesenih navoda i dokaza;
- Tokom tog postupka svi izneseni dokazi smatraće se poverljivim materijalom i biće predočeni samo onim licima koja su direktno uključena u postupak;
- Licima za koja se sumnja da su prekršila etičke standarde biće data mogućnost da odgovore na iznete optužbe;

Odluke u vezi sa utvrđenim kršenjem etičkih standarda donosi glavni i odgovorni urednik u saradnji sa Uređivačkim odborom i, ako je to potrebno, grupom stručnjaka. Predviđene su sledeće mere, a mogu se primenjivati pojedinačno ili istovremeno:

- Objavljivanje saopštenja ili uvodnika u kom se opisuje slučaj kršenja etičkih standarda;
- Slanje službenog obaveštenja rukovodiocima ili poslodavcima autora/recenzenta;
- Bezuslovno odbijanje rukopisa ili povlačenje već objavljenog rada u skladu sa procedurom opisanom pod *Povlačenje već objavljenih radova*;
- Autoru se trajno zabranjuje da objavljuje u časopisu *Međunarodna politika*;
- Upoznavanje relevantnih stručnih organizacija ili nadležnih organa sa slučajem kako bi mogli da preuzmu odgovarajuće mere.

Prilikom rešavanja spornih situacija Uređivački odbor se rukovodi smernicama i preporukama Odbora za etiku u izdavaštvu (*Committee on Publication Ethics – COPE*, <http://publicationethics.org/resources/>).

POVLAČENJE VEĆ OBJAVLJENIH RADOVA

U slučaju kršenja prava izdavača, nosilaca autorskih prava ili autora, povrede profesionalnih etičkih kodeksa, tj. u slučaju slanja istog rukopisa u više časopisa u isto vreme, lažne tvrdnje o autorstvu, plagijata, manipulacije podacima u cilju prevare, kao i u svim drugim slučajevima grubog kršenja etičkih standarda, objavljeni rad se mora povući. U nekim slučajevima već objavljeni rad se može povući i kako bi se ispravile naknadno uočene greške.

Standardi za razrešavanje situacija kada mora doći do povlačenja rada definisani su od strane biblioteka i naučnih tela, a ista praksa je usvojena i od strane časopisa *Međunarodna politika*.

AUTORSKA PRAVA

Autori prenose sva autorska prava na časopis *Međunarodna politika*. Kada je rukopis prihvaćen za objavljivanje, autori prenose autorska prava na izdavača. U slučaju da rukopis ne bude prihvaćen za štampu u časopisu, autori zadržavaju sva prava. Spisak prava koje autori prenose na izdavača detaljno je uređen Ugovorom o prenosu autorskih prava, koji autor potpisuje nakon što je članak prihvaćen za objavljivanje.

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

Stavovi izneti u objavljenim radovima ne izražavaju stavove uredništva i Uređivačkog odbora. Autori preuzimaju pravnu i moralnu odgovornost za ideje iznete u svojim radovima. Izdavač neće snositi nikakvu odgovornost u slučaju ispostavljanja bilo kakvih zahteva za naknadu štete.

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Naučni članci ne treba da sadrže više od 7.500, a stručni članci od 4.500 reči.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Iznad naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska).
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribićević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine", *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se

organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II - Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italij*-u, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Vladimiru Trapari, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na e-mail: vtrapara@diplomacy.bg.ac.rs ili dr Ani Jović-Lazić, zameniku glavnog i odgovornog urednika *Međunarodne politike* na e-mail: anajovic@diplomacy.bg.ac.rs.

Uredništvo

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327

MEĐUNARODNA politika / glavni i
odgovorni urednik Vladimir Trapara. -
God. 1, br. 1 (1950)- . - Beograd : Institut
za međunarodnu politiku i privredu,
1950- (Beograd : Donat graf). - 24 cm

Tromesečno.

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika
COBISS.SR-ID 3092482

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Miloš M. Petrović, *Nastanak ukrajinske krize: od političke iluzije Evropske unije do bitke za postsovjetsku Evropu*, proširano, 2019, 120 str.

Balkan u doba globalnog preuređivanja, Slobodan Janković, Marina Kostić (ur.), proširano, 2019, 204 str.

Miloš V. Jončić, *Međunarodnopravni položaj civilnog stanovništva u oružanim sukobima*, proširano, 2019, 366 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1929–1935.*, proširano, 2019, 290 str.

David vs. Goliath: NATO war against Yugoslavia and its implications, Nebojša Vuković (ed.), tvrd povež, 2019, 482 str.

Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima, Dušan Proroković (ur.), proširano, 2019, 274 str.

Mihajlo Vučić, *Mehanizmi ostvarivanja načela neuzrokovanja štete u praksi upravljanja međunarodnim vodotokovima*, proširano, 2019, 276 str.

Srđan T. Korać, *Disciplinsko ratovanje u doba dronova i robota*, proširano, 2019, 212 str.

Sanja Jelisavac Trošić, Dragoljub Todić, Milorad Stamenović, *Svetska trgovinska organizacija, životna sredina i sistem zdravstvene zaštite*, tvrd povež, 2018, 309 str.

Upotreba sile u međunarodnim odnosima, Žaklina Novičić (ur.), proširano, 2018, 286 str.

Dragoljub Todić, *Ujedinjene nacije, međunarodni ugovori i životna sredina*, proširano, 2018, 372 str.

Dobrica D. Vesić, *Konstruktivna i kreativna destrukcija – u ekonomiji i menadžmentu*, tvrd povež, 2018, 222 str.

Budućnost saradnje Kine i Srbije, Ivona Lađevac (ur.), proširano, 2018, 150 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina SHS i Sovjetska Rusija (SSSR) 1918–1929*, tvrd povež, 2018, 402 str.

Srbija i svet u 2017. godini, Dušan Proroković, Vladimir Trapara (ur.), proširano, 2018, 244 str.

Ivana Božić Miljković, *Ekonomije balkanskih zemalja na početku XXI veka*, proširano, 2018, 204 str.

Kosovo: sui generis or a precedent in international relations, Dušan Proroković (ur.), tvrd povež, 2018, 344 str.

Initiatives of the 'New Silk Road' – Achievements and Challenges, Duško Dimitrijević, Huang Ping (ur.), proširano, 2017, 530 str.

SPAJAJUĆI ISTOK I ZAPAD – Spomenica profesora Predraga Simića, Jasminka Simić (prir.), tvrd povež, 2017, 624 str.

Međunarodno javno pravo i međunarodni odnosi – Bibliografija 1834–2016., Đorđe Lopičić, Jelena Lopičić Jančić, (prir.), tvrd povež, 2017, 912 str.

Dragan Petrović, *Kraljevina Jugoslavija i SSSR 1935–1941*, proširano, 2017, 496 str.

Balkanska migrantska ruta: između politike prava i bezbednosti, Slobodan Janković, Zoran Pavlović, Dragana Dabić (ur.), proširano, 2017, 406 str.

Ana Pantelić, *Suzbijanje siromaštva i zemljama u razvoju*, tvrd povež, 2017, 396 str.

Aleksandar Jazić, *Vanredne situacije i savremeni trendovi razvoja sistema zaštita*, proširano, 2017, 128 str.